

Gyekiczky Tamás:

JOGÁSZOK JOGA

(TANULMÁNYOK)

Budapest

2003.

ELŐSZÓ

E kötetben a jogelmélet és a jogtudomány (avagy a jogszociológia) területéhez tartozó négy tanulmányt tárok az olvasó elé. Az írások témaválasztása, elemzési tárgya a jogi rendszer változása, a jogász elit gondolkodása, illetve a polgári eljárásjog néhány problémája. A témaválasztás miatt a tanulmányok egy kötetben történő megjelentetése az első pillanatban meg sem kérdőjelezhető. Szigorúan ragaszkodva azonban a jogtudomány és általában a tudomány diszciplinális szokásaihoz, reménybeli olvasónk joggal ráncolja homlokát, és jogosan kérdezi: miképpen kerülhetett egy kötetbe a jogász elit gondolkodásáról írt tanulmány a polgári eljárásjog olyan speciális témájával, mint a bírói tényállás megállapítása.

A válasz néhány szóval is megadható, amennyiben a tanulmányok írójának tudományos pályájára, érdeklődésének alakulására hivatkozunk. Ebben a körben valóban a tanulmányok megírásának időpontjai jelzik a tudományos figyelem – és pályáiv -- eltolódását, ami a szociológiától a polgári eljárásjogig tartott. Ám, ha nem elégszünk meg a szerző szubjektumából derivált magyarázattal, akkor összetettebb válaszadásra kényszerülünk.

A tanulmányok összetartozását, tartalmi egységét a kötet címe fejezi ki a legjobban. A jogászok joga ugyanis a jognak azt a szemléletét jelzi, ami a jog világából, immanens logikájából, felépítésének és működési problémáinak rendszerhű megértéséből táplálkozik. A nem jogász olvasó (jogászok egymás között laikusnak hívják) számára ezek a problémák igazából közömbösek, mellékesek. Mert mit érdeklí a peres felet, hogy négy éve húzódó perében a bíró hogyan állapítja majd meg a tényállást, avagy hogyan gondolkodott a jogász elit társadalomról, politikáról, jogról a rendszerváltás sodrában? Laikus (értelmiségi) ügyfelünket azonban minden biztonnyal érdekelné mindez, ha tudná: perének elhúzódása mögött a tényállás megállapításának lehetetlensége, a bizonyítás nehézsége rejlik, avagy tisztában lenne azzal, hogy a jogász elit gondolkodásmódja – mint a szabó elképzelése a kész ruhát – meghatározta az igazságszolgáltatás rendszerének átalakítását, s ebben az adott rendben a perek már csak ilyen hatékonysággal (és sebességgel) folydogálnak.

A jogászok joga cím azonban utal arra a valóságos társadalomfejlődésre is, ami Magyarországon lejátszódott. Tiszteletben tartva politikusainknak a jogi laicismusra támaszkodó jogpolitikai elképzeléseit, kutatóként azért azt látnunk (és láttatnunk) kell, hogy a jog – mint minden modern társadalomban – olyan tudások és ismeretek, szabályok és szokások, intézmények és tradíciók, cselekvések és magatartások együttesévé vált, amely

kizárólag szakemberek közreműködésével, részvételével működtethető. A magas szintű professzionalizmusra akkor is szükség van (lenne) ha a valamelyik jogalkotásra feljogosított szerv törvényt, rendeletet, vagy más néven nevezendő jogot kíván alkotni. A jog mindezért a szakjogászok magánügyévé vált, és ez így természetes. Örök társadalmi (és tudományos) kérdés a jogász hivatásrendnek a befolyásolása, motiválása, vagy ellenőrzése. A jogállamiság útján előbbre tartó országok esetében is naponta folynak viták az itt felmerülő társadalmi konfliktusokról, problémákról, azonban a jogállamiság korlátozására, a jogász szakma gyakorlásának megakadályozására senki nem gondol. Reménykedünk abban, hogy e gondolat már nálunk sem vetődik fel, vagy csak nagyon ritkán, azonban a jog (Niklas Luhmann-t idézve) autopoetikus rendszerének kialakulását egyáltalán nem övezi széles körű társadalmi egyetértés. Naponként vagyunk tanúi a polgári jog normáinak hatalmi szempontból történő megsértésének, az állampolgárok, a politikusok, vagy a média bíróságokat (nyomozhatóságot, ügyészséget, stb.) befolyásolni akaró törekvésének. A jogászok hivatástudata, professzionális cselekvése, jogismerete, jogi kultúrája és joggyakorlata az, amely képes megakadályozni e befolyásolási kísérleteket. Mindez természetesen nem lehet sikeres az intézményes garanciák nélkül, ám aggodalomra (még) nincs okunk, mert jogrendszerünkben éppen ez az oldal épült ki a legjobban.

A jogászok joga tehát a jogászok nézőpontjából, a szakma problémáiból vet fel kérdéseket, elemez problémákat, mindez azonban nem érdektelen a nem jogász olvasó számára sem. A kötet olvasása egyfelől a jogi rendszer mozgásának, működésének jobb megértésében igazít el, másfelől elősegítheti a párbeszédet különböző szakmák képviselői között. Reményeink szerint talán hozzájárul a jog miszticizmusának feloldásához.

Az első tanulmány a jogász elit gondolkodás és tudásszerkezetéről íródott. 1985.-ben és 1992.-ben írt és a jogalkalmazó felé közvetített szövegek tartomelemzéséből próbáltuk meg rekonstruálni a jogi szabályok és normák mögött álló, és a jogász elit által megfogalmazott társadalom és világképet. Hipotézisünk szerint ugyanis a rendszerváltozás számára nem lehetett közömbös, hogy miként reagált a társadalom és a világ kihívásaira a jogász elit, miképpen építette fel a szabályok legitimitását biztosító világképét. Az eredményt az olvasó megtalálja e kötetben, mivel meglepetésről van szó, az előszóban nem áruljuk azt el. Csak annyit tennénk hozzá – némi módszertani magyarázatképpen – miszerint a tartomelemzés nem ment túl a szövegeken, nem fogta be tehát az ún. alternatív irodalom szövegeit, vagy mellőzte a jogászélet verbális kommunikációiban, esetleg konferenciákon, egyetemi tanszékeken megfogalmazódó jog és társadalomértelmezéseket. Nem szabad elfelejtenünk azt

sem, hogy az 1985-ben publikált írásokat még (ön)cenzúrázták, illetve a folyóirati átfutások miatt egy – két évvel korábban születtek. A kutatás módszertanának kiegészítő magyarázata persze mentségére szolgál az elemzésből előtáruló világkép megalkotóinak, akik – tegyük hozzá -- erre a segítségre alaposan rászorulnak, mivel jogideológiájuk és jogfelfogásuk (tanulmányunk megállapítása szerint) teljesen alkalmatlan volt a kibontakozó változások politikai vezérlésére, és irányítására.

A jogász elit ideológiájának megfogalmazói számára mentségül szolgálhat a másik, 1992-es vizsgálati időpontunk is. Ekkorra ugyanis már „lecsengett” – szebben szólva intézményesedett – a viharos változások valamennyi radikális nézete. Ezért a mintaszövegek egy állagörző „nemzeti konzervatív” ideológiai világképpel töltődtek fel. Természetesen ez sem jelenti azt, hogy a jogi élet mindennapjaiban ne lett volna jelen ennél sokkal radikálisabb jogfelfogás is, hiszen talán mindnyájan emlékezünk még Tölgyesy Péter írásaira, vagy Sólyom László láthatatlan alkotmány felfogására. Mi azonban a szövegek fogalomrendszerét vizsgáltuk, hiszen módszertanunk szerint ez volt egyedül mérhető.

A kötet második tanulmánya gondolati kísérlet arra, hogy egy szakjogtudományt (amennyiben ilyen létezik) művelő oktató (kutató) mire használhatja fel az általános, tudományos vagy szociológiai ismereteit. A tanulmány végiggondolja azokat a modellalkotási lehetőségeket, amelyekben a polgári eljárások (főként bírósági eljárások) mindennapjai megragadhatóak, és amelyek segítségével a hétköznapi működési zavarok elháríthatóak. A tanulmány első gondolatai egyetemi előadásom során fogalmazódtak meg bennem, s a hallgatói tetszésnyilvánítás után határoztam el formába öntésüket. A keletkezéstörténettől függetlenül úgy gondolom, hogy a polgári eljárásjog tudománya nem lehet érintetlen a társadalomtudományi módszertantól és szemléletmódtól, s hogy miért, ennek magyarázata voltaképpen maga a tanulmány. A polgári eljárások szinte „felkínálják” magukat az általános társadalomtudományi elemzések számára, s ha kilépünk egy – egy hagyományos megközelítési szemléletből (pl. bíróság-elemzések a bírói függetlenség szempontjából) akkor nem pusztán új és új elméleti problémákra bukkanunk, hanem jelentős lépést tehetünk egy modern tudományos gondolkodás szaktudományi meghonosítása felé is.

A kötet harmadik tanulmánya igazából továbbgondolása a másodiknak, hiszen a módszertani írás egyik modelljét, a konstruktivista (fenomenológiai) modellt felhasználva, alkalmazva a bírói ítéletalkotás olyan alapkérdésével foglalkozik, mint a tényállás megállapítás és a tényállás megállapításhoz vezető folyamat (a bizonyítási eljárás). Alapproblémát feszeget:

vajon a bírósági eljárás során valóban a külvilágban lezajlott, és a jogvitát keletkeztető valóságos viszonyok reprodukciója, megismerése zajlik-e, más szóval az objektív igazság kiderítését végzi-e a bíróság, avagy másról van szó. Álláspontom radikális: nem a jogvita kialakulását megszüelő valóságos körülmények és viszonyok kiderítése, nem az objektív igazság feltárása, hanem a jogvita lezárását eldöntő ítélet tényalapjainak megteremtése a bírói feladat, összhangban a bizonyítási eljárás céljával. Jeleznem kell, ez a polgári peres eljárásra vonatkozik, a büntető eljárásban az objektív igazság kiderítésére törekvés feladása súlyos társadalmi következményekhez vezetne. Jeleznem kell azt is, hogy a hatályos jog elemzésére támaszkodó tanulmány mögött mély, a magyar perjogi irodalom évtizedes hagyományaira visszanyúló vita zajlik, az objektív igazság kiderítésének követelménye nemcsak a „szocialista” polgári perrendtartásnak volt normatív axiomája, hanem olyan általam tisztelt – és a Debreceni Egyetem Állam és Jogtudományi karának polgári eljárásjogi tanszéken elődömnek tekintett – tudósé is, mint Bacsó Jenő.

A kötet negyedik, egyúttal záró tanulmánya valóban csak a szemléletében közös a többi írással. A szakképzést szabályozó joganyag elemzésére épül, s inspirálója az NSZI-ben (Nemzeti Szakképzési Intézet) végzett kutatás volt. A kötetbe azért válogattam be a kutatási beszámoló átírt és lényeges pontokon megváltoztatott változatát, mivel fontosnak tartottam a dogmatikai elemzés mögött meghúzódó szabályozási logikák (polgári jog, versus közigazgatási jog) bemutatását. Mint ahogy fontosnak tartom a polgári jog értékrendszerének érvényesülését is.

A kötet munkálatai során rájöttem azonban arra – és e felfedezésem megerősítette a beválogatási szándékomat –, hogy nemcsak arról van szó, hogy a szabályozási logika a polgári jogtól (sajnos) visszatért a közigazgatási jogra, hanem arról is, hogy új jogterület született, olyan jogterület amelynek szabályai – minden keveredés és minden probléma ellenére – sajátos intézményeket, sajátos viszonyokat, speciális kapcsolatokat (pl. tanuló szerződés) szabályoznak. Ennek során – minden bírálat és dogmatikai rigiditás ellenére – valóban sehova nem sorolható, a hagyományos jogági felosztásba nem illeszthető szabályok és intézmények keletkeztek. A realista álláspont szerint tehát amit tetten értünk az nem más, mint a szakképzés önálló joga, önálló jogterülete. (Tudjuk, kicsit kicsi, kicsit sárga, kicsit savanyú, de a mienk) E területen valóban nem a polgári jogi tiszta szerződésfogalom érvényesül, nem a letisztult és tiszta hagyományos jogágazati dogmatika uralkodik, hanem vegyes, „zavaros”, ám a szabályozási célt nagy hatásfokkal ellátni képes jogi intézményrendszer alakult ki.

E gondolkörben mozogva érdemes végiggondolni a magyar jogfejlődés utolsó tizenöt évét, hiszen olyan új jogterületek keletkeztek, amelyeknek sem tanszéke, sem tantárgya nincsen. Sárközi Tamás a Sportjogról írt briliáns könyvet, mások az egészségügy jogáról beszélnek, megint mások az egyházi intézmények jogáról, avagy a szociális jogról, egyszóval az oktatási jognak, mint önálló jogágnak az ötlete nem hamvába holt gondolat. A tanulmány természetesen nem öleli fel a jogterület minden részét, nem az oktatási jog egészét mutatja be, mivel – mint írtam – a kutatási törekvés az elemzések időpontjában még a dogmatikai rendszertelenség kimutatására, a következetlenség jogalkalmazói problémáira irányult. Csak jelzésnek, további kiindulópontnak, kutatási lehetőségnek szántuk a jogterületek fejlődésére vonatkozó gondolatainkat.

A hosszúra nyúlt előszó végén ajánlom tanulmánykötetemet a jogász társadalom tagjainak, kutatóknak, oktatóknak, hallgatóknak, jogalkalmazóknak és jogot alkotóknak. Minden, a laicizmust illető irónikus megfogalmazásom ellenére ajánlom a kötetet a széles olvasóközönségnek, mivel – reményeim szerint – írásaim átgondolása közelebb vihet a jog belső világának, a jogászok jogának megértéséhez.

Szentendre, 2003 augusztus 18.

Dr. Gyekiczky Tamás

A szerző köszönetet mond a kötet megjelenéséhez nyújtott támogatásért:

A debreceni **JUSTITIA** Alapítványnak,

valamint

édesapjának **Gyekiczky Jánosnak**.

© Dr. Gyekiczky Tamás

2003.

Rendszerbe zárva

(A jogász elit világgképének alakulása a rendszerváltás sodrában)

1. A fogalmak tisztázása

1.1 A jogászság és a jogászi világgkép

A jogász elit gondolkodásáról és világgképéről írni viszonylag egyszerű feladatnak tűnhet. Akkor természetesen, amennyiben pontosan tudjuk, mit értünk a “jogász elit” fogalma alatt. Kérdésfeltevésünkkel tovább léphetünk, hiszen nemcsak az elitnek, hanem magának a jogászságnak a szociológiai fogalma, a jogászság alatt értendő csoport társadalmi tulajdonsága, karaktere is vitatott. E ponton szeretnénk emlékeztetni Max Weber “hivatásrendjének” definíciójára, avagy azokra az elméletekre, amelyek újra és újra – a kudarccal mit sem törődve -- megkísérelték a jogászság csoportjának tudományos leírását.¹ Az elemzési kísérletek nem jártak ugyan tökéletes, a jogászságot minden vonatkozásban, teljes társadalmi valóságában bemutató modellt kidolgozásával, azonban minden egyes nekifutás sikeresen hozzáadott valamit a jogászság társadalmi karakterének megismeréséhez.

Elemzésünk szempontjából fontos időszakban a magyar társadalomtudományok felemás módon, hol mostoha-gyerekként, hol feldicsőült királyfiként bántak a jogászsággal. Látásmódjuk nem volt független a magyar politika “bánásmódjától”, ennek ellenére az éppen intézményesedő magyar szociológia a hetvenes években (elején – közepén) megkísérelte empirikusan leírni a jogászság rétegét és bemutatni társadalmi helyzetét.

Az 1977.-ben megjelent kutatási beszámolóban² a jogászság vizsgálati mintáját a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt helyzet alapján alakították ki a kutatók, azaz a “jogi tevékenységet folytató jogászok”³ kerültek be a mintába. Ezzel, a kutatás számára operacionalizálható metodológiai döntéssel kikerült az elemzés látóköréből a jogi diplomával rendelkező nem jogi tevékenységet végzők társadalmi csoportja (megközelítőleg a jogi diplomával rendelkezők 53 % -a). A kutatás számára hasznos mintaválasztás nem tette lehetővé tehát a jogászság egyik lényeges társadalmi szerepének, és a szerepet betöltők csoportjának -- azaz a társadalmi munkamegosztásban nem jogászi szaktevékenységet végző jogászok – helyzetelemzését. A kutatás a társadalmi réteggként (foglalkozási csoportként)

¹ Ezerről a kísérletekről ad áttekintést Badó – Loss -- H. Szilágyi -- Zombor, 2000., illetve R. Cotterrell, 1992.

² Angelusz, Balogh, Körmendy, Léderer, Székelyi, 1977.

definiált jogászokról korrekt képet mutatott be, országos reprezentativitással először és (eddig) utoljára. (A vizsgálat az 1973 –as állapotot tükrözi.) Mivel a jogászság foglalkozási csoport szerinti elemzése eltüntette a jogászság belső hierarchikus szerveződését is, a kutatás a jogászságon belüli elitcsoport kialakulásáról, illetve ezen elit szerveződésének lehetséges körvonalairól hallgatott. Társadalomtörténetileg viszont fontos – és témánk szempontjából nem elhanyagolható – a kutatók azon meglátása, miszerint 1945 előtt a jogászság mint egész tartozott a társadalmi elithez, s az 1945 utáni változásokkal az elitként definiált jogászság elitpozíciójával együtt veszítette el szakmai megbecsülését, és társadalmi identitását.⁴ A szocializmus időszakában a jogászság függő helyzetbe került az új (párt)elittől, s az alárendelt helyzet (pozíció) eleve megakadályozta a jogászságon belüli önálló elitcsoport kialakulását. Megállapításukat a kutatók két példával támasztják alá. Az alárendelődés egyik prezentációja új jogászság származása – a kutatók érdemként említik az “alacsony sorból származást” –, másik a jogászságnak mint kádercsoportnak az összetétele, mivel ebben az összefüggésben a jogászok a párt által szelektív módon kiválasztott hűséges “pártkatonaként” nyerték el állásaikat és gyakorolták hivatásukat.

Természetesen nincs olyan társadalmi csoport, vagy szakmai réteg ahol ne lenne egyfelől szakmailag, másfelől szervezetileg elkülönült, a csoport egészére nézve meghatározó tevékenységet kifejtő <<elit>>. A vizsgálat ezt az elitet nem látta meg (talán nem is láthatta meg) egyfelől módszertani kiindulópontja, másfelől a szociológiailag releváns problémafelvetések elkerülése miatt – amit azonban a harminc évvel ezelőtti kutatók szemére hányni meglehetősen etikátlan lenne részünkről.

A módszertani fogyatékoság azzal a – később megjelent -- szemléletváltással korrigálható, amely nem a szakmai rétegződés, foglalkozási összetétel, hanem a társadalmi funkció, azaz az értelmiségi lét felől próbálja meg leírni a vizsgálat tárgyát alkotó társadalmi csoportot, esetünkben a jogászságot. A kérdés megfordítása, és a funkcionalitás vizsgálata felvet számos egyéb -- messzire vivő -- megválaszolásra váró problémát is, ám ennek ellenére Joseph. A. Schumpeter megkülönböztetése szakember és értelmiség között – K. Mannheim kiindulópontját⁵ elfogadva – esetünkben is használhatónak tűnik.⁶ A szakember és az értelmiség megkülönböztetése analitikus kategóriaként nem mossa össze a jogász értelmiség és

³ Uo. 14. old.

⁴ Erről a kötet két elemzése szól, az egyik a jogászképzés két útját, a másik a pályamobilitást írja le. Ezt az utóbbi tanulmányt a kutatók külön is publikálták. Vö. Angelusz, Balogh, Körmendy, Léderer, Székelyi 1978.

⁵ “Minden társadalomban vannak olyan társadalmi csoportok, amelyek sajátos megbízatása, hogy a társadalom számára gondoskodjanak a világ értelmezéséről. Őket nevezzük <<értelmiségnek>>” Mannheim, 1996. 19. old..

a jogi szakember társadalmi csoportját, ugyanakkor lehetővé teszi, hogy a jogász értelmiséget eleve azzal a “kultúrateremtő”⁷ szereppel ruházzuk fel, amely a jogász értelmiségnek is sajátja, s amely alapján belátható, hogy a jogász értelmiség is képes értékek, ideológiák, valóság-értelmezések létrehozására és termelésére. Az értelmiségnek – így a jogász értelmiségnek is – eleve az a társadalmi funkciója, hogy mint a kollektivitás hordozója a társadalom egésze számára teremtsen immateriális értékeket. *“Akár a többi társadalmi rétegnek, az értelmiségnek is szilárd magja van, amelyet kevésbé sűrű tömeg vesz körül. A magban azokat találjuk meg, akik életük feladatává tették, az értelmiség különleges kulturális funkcióját. E mag körül helyezkednek el azok a csoportok, amelyeknek tagjai ugyan más területen dolgoznak, de alkalmilag hozzájárulnak a reprezentatív kultúra elemeinek bővüléséhez. Ilyen a bíró, aki olykor – olykor cikket ír egy jogi szaklapba, a vidéki tanár, aki járása helytörténetét kutatja, a gyáros aki filozofálva vagy önéletrajzi jelleggel kifejti közgazdasági nézeteit, a könyvtáros, vagy a vidéki pap, aki üres óráiban versírással is próbálkozik.”*⁸

Theodor Geiger úgy gondolja, hogy a szellemi kultúra területén működő elit sajátos társadalmi kapcsolatrendszerben áll az értelmiség nem – elit jellegű csoportjaival vagy – más megkülönböztetés alapján – az értelmiségi szakemberrel. Az értelmiség létrehozza, a szakember, az értelmiségi pedig elfogyasztja a megtermelt kultúraelemeket. *“A diplomás gyakorlati szakember .. alkalmazza ezeket a kultúraelemeket, ha gyakorlati hasznuk is lehet. ... Az ő közvetítésével teljesíti az értelmiség a mindennapok követelményeit és szolgálja a civilizáció fejlődését.”* foglalja össze mondanivalójának lényegét.⁹

Anélkül hogy minden vonatkozásban tovább gondolhatnánk Geiger számunkra is tanúságos elemzését, vissza kell kanyarodnunk a jogászság korabeli szociológiai elemzéséhez. Nem lehet azt állítani, hogy a korabeli elemzések nem kísérelték meg a jogászság csoportját mint értelmiségi réteget leírni, azonban a funkcionális – történeti elemzés hiányában e kísérletek megrekedtek a rétegleírások, helyzetjellemzők kvantitatív mutatóinál. Huszár Tibor például a jogászság vizsgálatot kifejezetten a szakértelmiség vizsgálatok közé sorolta, elismerve azt, miszerint *“...a bíró, az ügyész, az ügyvéd, a jogtanácsos munkaviszonyait, konfliktusait,*

⁶ Schumpeter, 1975. 119.old. illetve Mannheim ugyanott 109 – 118. old. v. Mannheim, 1996.

⁷ Geiger, 1975. 145. old.

⁸ Geiger, 1975. 149. és 150. old.

⁹ Geiger, 1975. 151. old.

*értékszempléletét, sőt életmódját is messzemenően befolyásolják a jogpolitika elvei, a törvényesség szintje, az igazságügyi szervezet működésének tárgyi és személyi feltételei.”*¹⁰

Azaz a jogászság társadalmilag – politikailag determinált térben szerveződik, még akkor is, ha a társadalmi – politikai elithez tartozását nemcsak tagadta, hanem tiltotta a kor politikai ideológiája, és akkor is, ha a funkcionális elemzés hiányát “módszertani nehézségnek” voltak kénytelenek elkönyvelni a kutatók. Ezzel magyarázható, hogy -- elismerve “*a társadalmi – gazdasági rend hatalmi intézményeinek működésében*”¹¹ játszott jogászi közreműködés <<kiiktathatatlan>> fontosságát --, a jogászság szerepét (T. Geiger által képviselt nézetekkel szemben) a végrehajtó, a jog technicista működésében megtestesülő szerepre korlátozták. Ebben a gondolati rendszerben a jogászság nem hoz létre a jogra vonatkozó ideológiai – tudati értelmezéseket (nem is hozhat létre), hanem mintegy befogadja, elsajátítja a más által (feltehetően a párt ideológusai által) termelt ideológiai paneleket. “*A megértés és az alkalmazás így az azonosulás első lépcsőfoka is.*” írja Szabó András.¹² Nem azt tagadták tehát a (szocialista) korszak kutatói, hogy nem léteznek önálló, a jogászsághoz kapcsolható valóság-értelmezések, hanem azt, hogy ezek az értelmezések a jogász értelmiség (T. Geiger értelmében vett) kultúra-, és értékteremtő tevékenységéből származnának.

Harminc évvel a kutatás és majdnem tizenöt évvel a kutatás kereteit adó társadalmi – politikai rendszer kereteinek lebomlása után fel kell tennünk a kérdést, vajon nem ez volt a valóságos helyzet? Vajon voltak –e önálló gondolati panelek, a jogász értelmiség által a jogra vonatkozó *siu generis* valóságértelmezések és ideológiák, világképek és valóság-magyarázatok. Tanulmányunk erre a kérdésre válaszolni fog, ám előljáróban annyit meg kell jegyeznünk, nem az ideológiai reprezentációk létevel, hanem azok tartalmával voltak és vannak komoly problémák.

A korabeli kutatók az adott kor korlátai között sem tagadták az értelmiség (szakértelmiség) definíciójának a társadalmi munkamegosztáson túlmutató elemeit. Huszár Tibor például a következőképpen határozza meg a szakértelmiség (benne a jogászság) fogalmát: “*Szakértelmiségnek azokat a felsőfokú végzettséggel rendelkező szellemi munkásokat tekintjük, akik magas kvalifikáltságot követelő munkakörben dolgoznak, megújítják, továbbadják, alkalmazzák a tudomány, a művészet ismeretanyagát, jel - , és szimbólumrendszerét.*”¹³ Vagy a

¹⁰ Huszár, 1978. 55. old.

¹¹ Szabó, 1975. 502. old.

¹² Szabó, 1975. 504. old.

¹³ Huszár, 1975. 492. old.

már idézett Szabó András a jogalkalmazás során kialakuló megértésről, és a megértéssel együtt járó ideológiai – tudati jogelsajátításról szól, azaz annak a helyzetnek elismeréséről, miszerint a jogalkalmazás nem pusztán mint technikai jellegű (tudati értelmezéseket negligáló) gyakorlat lehetséges, hanem a jogba csomagolt ideológiai – tudati panelek megértő elsajátításával, ergo a jogba csomagolt legitimációs mechanizmusok működtetésével együtt járó társadalmi gyakorlat.

Varga Csaba – nyolc évvel később, 1983. –ban publikált – tanulmányában ennél továbbmegy, és kifejezetten jogászvilágképről beszél. *“..a jogászvilágkép mindenkor maga a jogi berendezkedés terméke: szükségképpen járulék, ideológikus kísérő...”*¹⁴ E világkép – amely történetileg jóval megelőzi a modern társadalomtudományok jogra vonatkozó nézetrendszerét – az, amelyben a jogi rendszer értelmezést nyer, és ez az amelyben a joggal szemben támasztott társadalmi követelmények a jogászok számára feldolgozhatóvá válik. A jogászvilágkép a jogi szabályrendszert és a jogi szabályrendszer követését (a jogkövetést) mint szükséges és elégséges elméleti célokat tartalmazza. Varga Csaba a jogászvilágkép négy (Francis Bacon ködképeire hasonlító) csapdáról beszél, így a “dologszerűség”, az “állapotszerűség”, a “tényszerűség” és a “különállás” csapdáiról. Ezek olyan gondolkodási panelek, amelyek minden jogászvilágkép szükségszerű elemei, és amelyek alapvetően különböznek a jogra vonatkozó szociológiai vagy társadalomelméleti világkép elemi konzekvenciáitól. *“A jogászvilágkép számára a jog folyamata nem más, mint maga a tételezett jog. Logikai derivátum, mely egyféle lehet csupán, ha saját szabályait maradéktalanul követi. Ez viszont a következőket jelenti: ha bizonyos tény és bizonyos jog adott, úgy azonos következtetésre kell jutnia egy bírónak és egy bírói kollégium összes tagjának egyaránt, legyenek bármilyen származásúak vagy pártállásúak, bármely történelmi korhoz vagy kultúrához tartozóak, s vállalják az ítélkezést bármilyen társadalmi – gazdasági környezetben”.*¹⁵ A jogászvilágkép tehát integrál, egységesít, a jogi rendszer cselekvői számára a cselekvések azonos bázisát teremti meg, legitimációs alapnak tekintve a létező (tétéles) jogi normák rendszerét.

Varga Csaba szerint a jogon kívüli, a társadalomtudományokból, ideológiákból derivált szimbolikus jogi tételezéseknek akkor van jelentősége, ha és amennyiben a jog társadalmi változásokat készít elő (vagy szolgál), és a társadalmi változásokban a szimbolikus jogi tételezéseknek nagy szerepe van. Ezek *“adott irányban növelhetik a legitimitás érzetét, eszközt*

¹⁴ Varga Csaba, 1983. 55. old.

szolgáltatva a fokozottabb célmegvalósításhoz...”¹⁶ Azaz, a jogi rendszer közreműködésével lezajló társadalmi változások a jogászi világgépet “kinyitják” a pozitív jogból levezetett (integratív) értelmezési rendszerből a jogi rendszeren kívül kiépített és e külső térben szerveződő valóságmagyarázatok felé.

Nem csak a jogászi világgép – mint a valóságmagyarázatok speciális terepe – állhat a kutatói figyelem központjában, hanem a jogi rendszer (mint egész) és az ideológiai rendszer szoros, egymással összefüggő és egymás mozgására kiható kapcsolata is. Kulcsár Kálmán például már 1977 –ben arról írt, miszerint a szabályozási cél nem mindig jelenik meg a politikai vagy az ideológiai szférában, hanem *“esetleg magában a jogi szabályozásban”*¹⁷ manifesztálódik. Azaz: a jogi rendszer önálló társadalmi (al)rendszer, ezért sem a politika, sem az ideológia nem képes minden elemében és minden elemi szintjében meghatározni a jogi rendszer mozgását. Sőt az autonóm társadalmi alrendszerként meghatározható jogi rendszer olyan – politikailag és ideológiailag nem ekvivalens – eszközök és megoldások, szabályozási technikák, hagyományok, tudások letéteményese, amelyek sehol máshol nem, csakis a jogban találhatóak és csakis ott működnek és működtethetőek. A jelenből szemlélve az eseményeket, a jog (és a jogászok) autonómiáért vívott harca bontakozik ki szemünk előtt, s a tudományos köntös, amelybe a vitázók beburkolták magukat, csak elfedte de nem csökkentette az autonómiára törekvő szakértelmiség helyzetelemzésének értékét. Az autonómiáért vívott harc egyébként annak elismerését is jelentette, hogy a jog – ha már nem az ideológia szolgálóleánya –, önálló, a jogi rendszeren belül szerveződő jogideológiák, világértelmezések és valóságmagyarázatok hordozója, különben semmi értelme nem lett volna a jog (Lukács Ontológiájában kifejtésre kerülő) ontológiai komplexitásának.

A kor kutatói eljutottak odáig – igaz rejtett utakon, kódolt beszédeken át --, hogy megfogalmazzák (leírják) a jogi működés rendszerszerűségét. Tanulmányunk szempontjából csak az a gondolatszál érdekel bennünket, ami az önálló rendszerként definiált jog és a társadalmi változásokat összeköti, mivel a tanulmány által vizsgált időszak a magyar társadalom radikális változásokkal járó korszaka.

Hamar kiderült, hogy a jogi rendszer autonómiájának – rendszerelméletből levezetett – tézise több síkon sikerrel működtethető konzekvenciákhoz vezet. Egyfelől a jogászság elindulhatott azon az úton, amelyen ismét meg tudta fogalmazni szakmai tevékenységének

¹⁵ Uo. 60. old.

¹⁶ Uo. 65. old.

főbb – a politikai hatalom gyakorlásától elkülöníthető – elemeit, másfelől a jogi normák, a jogban kihordott értékek önállóságának elismerése révén sikeresen meg tudta akadályozni a jog (ismételt) politika alá rendelését, ezzel együtt a politikai voluntarizmus jogi feltámadását. A nyolcvanas évek elejének jogelméleti írásait így zömmel e “relatív autonómia” védelme jellemezte. Varga Csaba például a jogpolitika 1949 utáni gyakorlatát a következőképpen utasítja el: *“Okvetlenül a társadalomfejlődés patalógiáját, a jog sajátyszerűsége csorbitását, és ezzel – végső soron – nihilizálását jelzi, ha olyan vélekedések uralkodhatnak el, amelyek szerint a “jog” önmagában kevés, ezért társadalmi célra irányításához orientáló, kiegészítő, netán a tételezett jogot meghaladó, avagy éppen gyakorlati hatásaiban tagadó “jogpolitika” is szükséges”*.¹⁸ Nem tagadja viszont, hogy a jog és a politika komplexuma (rendszere) közé beiktatott, közvetítő szerepre törekvő jogpolitikára szükség van. Ez ugyanis meghagyja a jogi rendszert a maga autonóm mozgásában, és mint a politikai akarat szűrője semlegesítheti a politikum direkt jogi transzformációját.

Ezen írások¹⁹ háttérben természetesen a szocialista egypártrendszer Leviathán –jával való szembenézés és a Leviathán működési határainak levédése áll. A történelmi helyzet paradoxona, hogy e védelem a nyolcvanas évek közepére láthatóvá váló változásokkal szemben is elhárító üzemmódban működik. Kulcsár Kálmán például egy 1986 –ban ismét publikált²⁰ tanulmányában a jog társadalmi változásokban betöltött szerepének túlbecsülésétől óv, és a jog felhasználását a társadalmi változások levezénylésében mint a jogi instrumentalizmus tipikus hibáját utasítja el. Igaz, a példa – ezt ki kell emelnünk – negatív: az ötvenes évek politikai gyakorlata. Tény azonban az, miszerint a nyolcvanas évek közepére (ez egyik vizsgálati időpontunk) a jogról megfogalmazott nézetekben központi szerepet kapott a jogi autonómia védelme, akár az autonómiát csökkentő instrumentális felfogással illetve gyakorlattal szemben is. Kulcsár a Magyar Tudományos Akadémián tartott székfoglalójában továbbmegy a nyolcvanas évek elején vallott álláspontjánál amikor a következőképpen fogalmaz: *“Ha a jogot mint eszközt elsősorban elsősorban konstitutív jellegűnek tekintjük a társadalmi viszonyokkal és folyamatokkal szemben, akkor valószínűleg arra a következtetésre jutunk, hogy részben a szabályozandó közeg mérhetetlen bonyolultsága, részben az erről rendelkezésre álló tudás, információ tömege, részben ennek az információ tömegnek*

¹⁷ Kulcsár, 1977. 149. old.

¹⁸ Varga, 1985. 9. old.

¹⁹ Pld. Szilágyi, 1985.

²⁰ A tanulmány első változata az 1980 –as Szociológiai Világkongresszusra készült, majd a szerző 1983 –ban a Magyar Tudományban publikálta. Lényegében tehát álláspontját a nyolcvanas években permanensen fenntartó munkáról van szó. Kulcsár, 1986. 213 – 254. old.

<<kezelési>> nehézségei folytán igen nagy a kudarc közvetlen lehetősége, mint ahogyan nagy a nemkívánatos mellékhatások veszélye, így a nem várt társadalmi változások lehetősége is. Ha azonban a jogot a társadalomban már mutatkozó folyamatokat és változásokat előreivívő regulatív eszköznek tekintjük, akkor – habár a konstitutív elem éppen az előreivívő jelleg folytán nem tűnik el – a változások elősegítésének akár a formateremtésben, akár pedig a folyamatszabályozás következtében nagyobb esélye van.”²¹ (Kiemelés tőlem – Gy.T.)

Folyamatszabályozó instrumentalizmus: ez lett az új jelszó.²² Felemás történelmi helyzetben született felemás elmélet, azonban a magyar jogászártelmiség ezzel a szellemi munícióval, filozófiai “bázisértékkel” megy neki a magyar társadalom története egyik legradikálisabb és legmélyebb átalakulásának. A gondolati mező elemzését e ponton felfüggesztjük, hiszen tanulmányunk egyik célja éppen e mezőnek empirikus leírása.

1.2. A jogászelit problematikája

Írásunk korábbi részében bemutattuk, hogy a magyar szociológia álláspontja szerint (jöllehet ezt 1973.-ban írták le) a jogászság 1945 után megszűnt a társadalmi elit része lenni. Eltekintve a kutatóknak e változás felett érzett örömétől, úgy véljük, hogy az elemzők álláspontja sokkal inkább politikai álláspontot tükrözött, semmint a kialakult helyzet valóságát. Szociológiai értelemben ugyanis az a valódi kérdés: létezik-e önálló jogász elit (vagy a jogászság elitje) a szocializmus általunk vizsgált kései korszakában, ha igen, mennyire önálló, ha nem, akkor a politikai (gazdasági) vagy párt-elit hogyan – milyen fordító mechanizmusokkal -- működteti az egyre inkább autonómmá váló jogrendszert.

Kérdésünkre egzakt választ hosszan tartó, talán soha le nem zárható kutatások eredményeiből tudnánk adni. Mivel erre nem vállalkozhatunk, így jelen kísérletünk csak az elit fogalmak és az elittel foglalkozó szociológiai megközelítések néhány – számunkra használható – modelljének bemutatására terjed ki.

Látszólag egyszerű az elit fogalmának meghatározása. A látszat azonban – ez közhely – csal, és ebbéli tudásunkban a szakirodalom megerősít bennünket. Takács Károly megkísérelte

²¹ Uo. 274. old.

²² Természetesen nem vállalkoztunk a tanulmány (tanulmányok) bonyolult és történetileg meghatározott gondolati síkjainak teljes feltárására. Ezek az írások ugyanis éppúgy figyelmeztetik a korabeli lehetséges konzervatív fordulat veszélyeire a közvéleményt, mint ahogyan elhatárolódnak a radikális – végül a rendszerváltozás forogatókönyveként megismert – reformtörekvésektől. A szerző személye miatt is érdekesek az írások, végül ő az aki a jogban benne rejlő instrumentalizmust maximálisan kihasználva igazságügy miniszterként előkészíti, majd levezényli a rendszerváltoztatást.

összegyűjteni és rendszerezni az elit fogalmának különböző típusait, mivel – álláspontja szerint -- “*az elitkutatások esetében különösen igaz, hogy <<minden a definíción múlik>>, hiszen egészen más jellemzők és társadalmi szerepek kapcsolhatók az elit eltérő értelmezéséhez. Ebben a fogalmi sokszínűségben megengedhetetlen az elit szót ismert jelentéstartalmúnak feltételezni.*”²³ A csoportosítás eredményeképpen négy fontosabb irányzatot jelöl meg, úgymint a *társadalmi tagoltságra* építő, a *szegmentális területet* figyelembe vevő, a *perszonifikáció különbségeit* alapul vevő és az *elit orientációira* építő fogalmi rendszereket. Nyilvánvalóan e megkülönböztetések síkjában jól elhatárolhatóak egymástól olyan elméletek mint W. Pareto perszonifikációra épülő elitfogalma (elit azonos a legkiválóbb emberekkel) és C. W. Mills hatalomközpontú elemzése.

A fenti csoportosításnak tanulmányunk szempontjából nagy jelentősége van. Ugyanis, amennyiben a jogász elitet mint társadalmi – strukturális elemet (társadalmi csoportokra jellemző, mérhető változókkal bemutatható), mint társadalmi réteget keressük, valószínűsíthető kísérletünk kudarca. Természetesen -- álláspontunktól függetlenül -- nem kis számban vannak azok a kutatók, akik az elitet mint társadalmi csoportot kutatják és mutatják be, megfedkezve ilyenkor az elit funkcionális – kemény változókkal mérhetetlen – sajátosságairól. Ugyanilyen kudarca vezet, ha a különböző társadalmi alrendszerek mozgásából megérthető vezérlési posztok birtokosaként ábrázoljuk az elit csoportokat (politikai elit, gazdasági elit, kulturális elit), mivel a jogi rendszer alapvetően másképpen épül fel és működik, mint a politika vagy a gazdaság alrendszere²⁴. E sajátos társadalmi működés miatt nem vonható ki a jogi rendszerből esszenciálisan a jogász elit tagjainak köre, és a kivonás eredményeképpen nem rendezhető el különböző csoportismérveknek megfelelően. A jogász elit ugyanis a társadalom majdnem minden nagy rendszerében, integrációjában megtalálható éppúgy, mint tevékenységének terepe a jogi rendszer hálózata.

Az elit szociológiai meghatározásának további nehézsége abban rejlik – s e ponton tovább kell gondolnunk Takács Károly csoportosítását –, hogy az elit fogalom nyitott az értelmiség kutatások, bővebben a társadalmi réteg és osztálykutatások, valamint a történelemtudományi meghatározások irányába.²⁵ Nem arról van szó, hogy a történelmi illetve a társadalomtudományi kutatások ismeretanyaga nem rendezhető el a szociológiai elit-elméletek modelljei szerint, hanem arról, miszerint a széles társadalomtudományi fogalomhasználat –

²³ Takács, 1998. 139. old.

²⁴ Erre a problémára lásd Luhmann, 1988.

²⁵ Vö. Veliky, J. 1995. vagy Gergely J. 1995.

számos újdonsága és eredménye ellenére – parttalanná tette az elitek társadalmi jellemzőinek megragadását. A különböző elitcsoportok leírása nagyjából a politikai, a gazdasági, a kulturális elit csoportjait járja körül, ugyanakkor mértéktelenül dobálódzik olyan fogalmakkal, mint szakmai elit, szakértő elit, egyházi elit, katonai elit, stb. Úgy tűnik, hogy az elitkutatások társadalomtudományi továbbgondolása éppen az elitproblematika szociológiai felvetésének újdonságát, varázsát negligálja: bizonyos emberek (vagy emberek csoportja) látható különbözőségének a korábbiaktól eltérő elméleti rendszerben történő megragadásának kísérletét. (Pareto)

A társadalomtudományi és szociológiai definíciós nehézségek további ecsetelése helyett célszerűnek látjuk egy olyan munkafogalom kialakítását, amely a későbbiekben betöltheti empirikus elemzésünk leíró fogalmának szerepét. Kiindulópontként utalnánk arra, miszerint munkafogalmunk kidolgozása körül többen bábáskodtak, azonban a legtöbbet C.W. Mills könyvéből mentettünk át.²⁶

Elit alatt tehát embereknek egy olyan vonatkoztatási és hálózati csoportját értjük, amely a társadalom újratermelési folyamataira kiható intézményes, szervezeti döntési lehetőséggel rendelkezik, s amely ezen döntések legitimációját világképének, értékrendjének intézményes közvetítésével, beállítottságának és magatartási mintáinak univerzálissá emelésével építi ki.

Meghatározásunk – mint minden meghatározás -- hiányos és szelektív, ezt jól tudjuk. Munkafogalom, amely bővíthető, továbbépíthető redukálható, pontosítható. A továbblépés során először a kutatásunk eredményeinek megértése szempontjából perdöntő definíciós elemeket szeretnénk kiemelni.

1. Az elit **vonatkoztatási csoport**²⁷, amennyiben az elitcsoporthoz nem tartozók számára az elit lényeges társadalmi azonosulási normákat határoz meg a szimbolikus hatalom, érték, társadalom és világkép vonatkozásában.²⁸ Bíró A. Zoltán és munkatársai írják a székelyföldi gazdasági elitről: a vizsgált réteg *“ma nem tesz eleget azoknak a formális kritériumoknak, amelyek a gazdasági elit címke elnyeréséhez általában szükségesek. Annak,*

²⁶ C.W. Mills (1972), Szalai Erzsébet (1996, 1997) Tamás Pál (1992), Kiss Zoltán László (1997) elemzésének, meghatározásaiból merítettük a saját munkafogalmunk főbb elemeit.

²⁷ Utalunk Merton vonatkoztatási csoport elméletére, amely magyarul Merton 1980. ban megjelent tanulmánykötetének 472. – 758. oldalain olvasható.

²⁸ Ezt hangsúlyozza pld. Kiss Z. (1997. 46. old.)

hogy mégis foglalkozunk ezzel a réteggel két nyomos oka van. Először is, hogy a szélesebb társadalom ezt a réteget elitként kezeli.” (Kiemelés az eredeti szövegben – Gy.T.)²⁹

2. **Hálózati csoport**, amely a saját network-jének kiépítésével és működtetésével, a hálózata által és a hálózatan keresztül szerveződik. Így, és e miatt nem köthető a társadalom szakma vagy vagyoni különbségeiből levezetett csoportjaihoz, mert egyfelől több ezeknél (több rétegződési csoportot is átszelhet a hálózata), másfelől kevesebb, mivel nem vezethető vissza egy közös csoport-szervező tényezőre. Életstílus, életmód, vagy a “dologtalanság” éppúgy hozzátartozhat a közös csoport jellemzőkhöz mint az azonos helyen megszerzett egyetemi diploma. (Yale, Harvard, ELTE.)

3. Mills szerint (Szalai és Kiss ezzel egyetértve veszi át a fogalmat) az elit országos jelentőségű döntéseket hoz (vagy mulaszt). Munkafogalmunkban a **döntési kompetencia** hatókörét kiterjesztettük a **társadalom egésznek újratermelését érintő döntésekre**. E további elem azt jelenti számunkra, hogy az elit “**funkcionális**” szerepet lát el, azaz a társadalom működésének fontosabb szegmenseire építi rá hálózatát.

4. Döntési lehetősége társadalmi adottság, amely a modern társadalomban **intézményesült** döntési lehetőséget jelent. Mills írja: “*Még ha a kiszélesedett, összpontosított gazdasági, katonai és politikai struktúrák alakulása következtében hatalmuk körébe vonnak is minden döntést, mégis a döntések és a dolgok – valahogy úgy érezzük -- <<maguktól mennek>>, s a hatalmi struktúrák csúcsein ülők állásfoglalásait <<a szükségszerűség>> határozza meg. Ez pedig feltehetően azt jelenti, hogy ezeket az állásfoglalásokat az elitnek kiosztott <<intézményes>> szerepek és az intézményeknek a társadalom felépítésében elfoglalt helyzete determinálják.*”³⁰

5. Az elit hálózata nem csak a szervezeti és intézményes rendszerek kapcsolatára települ rá, hanem a társadalom érték és normarendszerére, a világlátás és ideológia számos síkjára. Nemcsak arról van szó, hogy a társadalom nem elithez tartozó csoportjai az elitből eredő **szimbolikus értékeket** a saját csoportidentitásuk alapjává teszik, hanem arról is, hogy épp e folyamattal, a szimbolikus értékmező megteremtésével legitimálják a mintaadó elitet, definiálják annak elit jellegét.

²⁹ Bíró és mtsai. 1995. 101. old.

³⁰ Mills, 1972. 28. old.

6. A világeképek és értékrendszerek, a szimbolikus értékmező síkjai voltaképpen az elit által felkínált **magatartásminták** és követendő (ajánlott) cselekvési normák terepei. A viselkedés és a cselekvés mintáinak elfogadása egyúttal az elit döntéseinek elfogadása, a **kommunikációs sémák** és kódok követése az elit által betöltött társadalmi funkció legitimitása. Mivel az elit hálózati rendszere befonja a társadalom intézményes - szervezeti rendszerét, ezért a **szimbolikus hatalom** megteremtése és gyakorlása sem nélkülözi az intézményesült média szervezett közreműködését és tudatos felhasználását.

Munkahipotézisünk célja a jogász elit meghatározása, annál inkább mivel a szakirodalom – miközben politikai, gazdasági, kulturális elitről könyveket termelt – a jogász elitről (létéről, elemezhetőségéről) még hipotézis szinten sem tudósít. Meghatározásunk – minden esetleges olvasói szkepszis ellenére -- közelebb vitt a jogász elit “befogásához”, a definíció ugyanis a jogász elit bizonyos elemeit, definíciós építőköveit már tartalmazza.

Ki lehet tehát mondani, hogy a jogász elit olyan szervezeti – intézményes döntési rendszerek köré szerveződő vonatkoztatási és hálózati csoport, amely a társadalom újatermelési folyamatainak jogi szabályozását irányítja, és amely a jogászság részére világképet, magatartási – viselkedési mintákat, értékeket közvetít. Funkcionalitása az intézményesült és a hatalmi – uralmi szervezetek révén legitimmé tett szabályozási normák kidolgozásában, elfogadtatásában és betartatásában jelenik meg, s mint ilyen nem kötött egyetlen egy társadalmi alrendszerhez sem. Ebben különbözik, más un. elitszegmensektől³¹ azaz a gazdasági és a politikai elitől, és társadalmi helyzete ezért hasonló a funkcionális tudás-elitek³² társadalmi helyzetéhez. Hasonló, de nem azonos, mivel a jogász-elit önmagában is működtetett ideológia és tudástermelésre rendelt intézményeket, csoportokat, embereket, továbbá lehetséges hogy ezen feladatait – megrendelőként – éppen a tudás-elit hálózatának felhasználásával látja el. A jogász-elit tehát szociointegratív szerepet lát el – szemben a rendszerintegratív³³ elitszegmensekkel – azonban e funkcióiban szembe kell nézni mind a társadalom egészére vonatkozó szabályozási hatékonyság kérdésével, mind a normalegitimitás és normainnováció paradoxonával. Jogi szabályozási “szaktudása” érintkezik tehát az állami feladatok társadalmi legitimitációjához rendelt tudásrendszerek konstitúciójával.

Absztrakt szociológiai modellünket – amennyiben tulajdonképpen elemzésünk tárgyát a magyar jogász-elit gondolkodásmódjának megismerését tartjuk szem előtt – a

³¹ Vö. Kiss. 1997. 46. old.

³² Vö. Tamás, 1192. 57. old.

társadalomtörténet síkjára vetítve is szükséges végiggondolnunk. Ebben segítségünkre van, hogy a kilencvenes években meginduló társadalomtudományi kutatások számos fontos összefüggést tárták fel a magyar társadalom elitjének történetéből. Így történt akkor is, amikor néhányan kimondva vagy kimondatlanul a magyarországi elit történelmi megosztottságára vezették vissza a kilencvenes évek társadalomtörténeti zsákutcáit, illetve mások pontosnak tűnő modelleket rajzoltak fel a késő kádárizmus elitesoportjainak tagolásáról, a különböző elitesoportok mozgásáról.³⁴ Voltaképpen ez az a történelmi pillanat, amelynek mélyebb megismerésében mi is érdekeltek vagyunk, mivel a jogász elit gondolkodásának, világképének, beállítódásának és kommunikációjának hátterét egyik mintánkban az 1985.-ben keletkezett szövegekből rekonstruáljuk.

Amennyiben a jogász elit funkcionalitását a társadalmi integrációs rendszer regulatív intézményeinek működtetésében látjuk, mindenképpen tisztázni kell a késő kádárizmus integrációs szerkezetét. Polányi³⁵ óta tudjuk, hogy a társadalomban intézményesített gazdasági folyamatok több integrációs sémában (modellben) írhatóak le, ezért voltaképpen több egymással – működési elveiben, értékeiben, normarendszerében – eltérő, sőt egymásnak ellentmondó integrációs sémákat működtet és szabályoz a legprimitívebb társadalomtól kezdve a legösszetettebb társadalomig bezárólag valamennyi társadalmi rendszer. E történelmi tény és tapasztalat arra enged következtetni, hogy egy adott történelmi időintervallumban több egymástól eltérő szabályozási normarendszer, értékrendszer, viselkedési és magatartásminta szükséges a társadalom újratermelési egyensúlyának zavartalan biztosításához.³⁶ Úgy gondolom nem árulunk el nagy titkot azzal, ha kimondjuk: ezeket az ellentmondásokat, különbözőségeket, ellentétes normakövetelményeket a jogi rendszer a jogi kultúrában és a jog kódrendszerében homogenizálja, és a jogászság az amely a mindennapi tevékenységében működteti. Nem árulunk el azzal sem nagy titkokat, ha mindezen homogenizációs fordítói tevékenységet a jogász elit feladatkörébe utaljuk.

³³ A fogalom magyarországi összefoglalóját vö. Gyekiczky, 1994. 60. old.

³⁴ Az ELTE – Egyetemi Színpadán 1996.- ban tartott konferencián Veliky János pld. az elit történelmi megosztottságát a közérdek felfogás disszenzusában jelölte meg. Gerő András ugyanakkor a modernizációs kihívásra adott válaszában keresztül értékelte. Fritz Tamás utal arra a tragikus megosztottságra, amely a politikai elitet a rendszerváltás után újra a harmincas évek népies – urbánus csatasoraiba rekrutálta. (Takács, 1996.) Veliky korábbi írását idézve: *„A modernizációt csak olyan elittel lehet megvalósítani, amelynek szerveződési elvei nem mondanak ellent a kitűzött polgári átalakulás lényegének, sőt alátámasztják azt. A rendszerváltás folyamatában részt vevő elit ezen a téren is roppant megosztottnak bizonyult.”* (Veliky 1995.)

³⁵ Polányi Károly először angol nyelven kiadott, majd számos nyelvre lefordított *“The Great Transformation”* című munkájára utalunk, illetve felidézük munkáinak első magyar gyűjteményét a Gondolat Kiadó 1976. os gondozásában. (különösen ott a 284 – 292. old. illetve *“A gazdaság mint intézményes folyamat”* c. tanulmányát.)

³⁶ Utalunk itt Kornai János írásaira, különösen az akadémiai székfoglaló beszédére.

A késő szocializmus korában a kutatások egyértelműen az állami redisztribúció és a piaci integráció rendszerének együttesen előforduló és együttesen működő mechanizmusairól, intézményeiről, működési rendjéről számolnak be. Szelényi Iván így ír erről a korszakról: “... *a még mindig uralkodó bürokratikus – redisztributív hierarchiát ma egy másik hierarchia egészíti ki, amelynek egyenlőtlenségeit az árszabályozó piac alakítja ki.*”³⁷ Ezzel a tétellel kritikát gyakorol korábbi könyvük alapkonceptiója felett, amely szerint az államszocialista rendszer a bürokratikus redisztribúció mindenre kiterjedő elvének van alávetve. Lehetséges – miként a szerző is írja – e két koncepció két különböző történelmi idő sajátosságait adja vissza, azonban -- jelen tanulmányunk szempontjából nézve a problémafelvetéseket --, bennünket a késő kádárizmus kettős integrációs sémája érdekel igazán.

Az integráció egyik sémája tehát a bürokratikus, állam által vezérelt újratermelési rend. E séma főbb elemei éppúgy származnak a korai szocializmus hadigazdálkodásából, és annak sztálini továbbépítéséből, mint a marxizmus ideológiai hagyományaiból. A vegytiszta modell gyakorlatára (kísérletére) Magyarországon az ötvenes évek első felében találunk példát, az un. 1968 –as új gazdasági reformmal – a piac intézményeinek (főleg jogi) kiépítése felé tett lépéssel – a tisztán redisztributív integrációs séma egyeduralmára többé már nem volt reális lehetőség. Nem tagadható viszont működése, léte, intézményes gyakorlata a nyolcvanas évek második felében sem. Igaz, ezen redisztribúciós séma átalakítását Szelényiék még ekkor is lehetségesnek tartják, kialakítva ezzel a “jóléti redisztribúció” egyenlőtlenségeket csökkentő intézményrendszerét, ám e reformlehetőség elismerése nem jelenti azt, hogy a késő államszocializmusban ne működött volna egy intézményesen központosított újraelosztási rend.³⁸ A rendszer szabályozása e korszakban is a bürokratikus párt elit kívánalmainak megfelelően történt – főként a permanensen jelentkező működési zavarok elhárítását tartva szem előtt –, mégpedig a politikai, a szervezeti és a jogi normák és e normák érvényesülését biztosító intézmények működtetésével. Majd mindezek permanens újraalkotásával, hiszen a bürokratikus redisztribúció rendszere permanens társadalmi feszültségeket termelt. A rendszer nemcsak azért érdemel megkülönböztetett figyelmet részünkről, mert – miként Konrád György és Szelényi Iván már a hetvenes években erre a következtetésre jutott³⁹ -- önálló társadalomszerkezeti hierarchia kapcsolódik hozzá, és megfigyelésével egy történelmileg sajátos elit (csoport) működése érhető tetten, hanem azért is, mert ehhez a társadalomintegrációs sémához sajátos politikai, állami és hatalmi viszonyok fűződtek, sajátos

³⁷ Szelényi, 1990. 67. old.

³⁸ Szelényi id. mű. 204. old.

³⁹ Konrád – Szelényi, 1989. (Ez a dátum a könyv legális megjelenésének dátuma)

ideológiák, értékek, normák és kommunikációs sémák kapcsolódtak. A jog rendszere sem volt – egészen 1968 ig – más, mit e redusztributív integrációs séma szabályozási területe – bár léteztek jogi normák a nem bürokratikus, hanem a piaci integrációs séma működtetésére is (vö. polgári jog). A jogi rendszer azonban a gazdasági reform után sem mellőzhette a bürokratikus redisztribúció szabályozását, hiszen a séma – ez sem tagadható – egészen a rendszerváltozásig működött. A jogász-elit gondolkodásának (gondoskodásának) ki kellett terjednie erre a területre is, mivel a szabályok megalkotása, közvetítése, legitimitása mindennapos feladatként jelentkezett számára.

A korszak történelmi újdonsága minden kétséget kizáróan a piaci integrációs séma kialakulása és működése volt. Az integrációs séma társadalomszerkezeti jelentőségéről Szelényi a következőket írja: *“Úgy tűnik tehát, hogy a gazdaság piaci szektorából egy új elit kezd kialakulni, egy olyan elit, melynek privilégiuma a tőkejavak birtoklásán, nem pedig a bürokratikus hierarchiában elfoglalt helyen alapul.”*⁴⁰ A két elit létezése társadalomtörténeti tény, azonban az új elit csoport pozicionális bázisa -- a piaci integrációs séma – egyúttal új szükségletet, új kihívást is jelentett a társadalom működéséért „szakmailag” felelős csoport, a jogászság számára. Feltehetően új kihívást jelentett a jogász-elit számára is, mivel a működés követelményének megfelelően ki kellett alakítani, majd létre kellett hozni, legitimálni, és kommunikálni (a joggyakorlat számára befelé és a társadalom számára kifelé) az új jogi szabályozási rendet. Jóllehet ennek megvoltak az előzményei – a már hivatkozott polgári törvénykönyv dogmatikája mellett megemlíthetjük a magyar magánjog (elméleti és dogmatikai) történetét – azonban a feladat végrehajtása során a jogászságnak (és elitjének) az 1945 utáni szocializációja valamennyi elemét meg kellett tagadnia. Nem e tanulmány feladata az itt felbukkanó kutatási problémának a kibontása, így jelenleg meg kell elégednünk a potenciális konfliktus (kutatási probléma) jelzésével. Feltétlenül utalnunk kell azonban arra, miként a redisztributív mechanizmus működésébe és hétköznapijaiba beletartozott a kommunista párt egyeduralmán nyugvó politikai hatalmi berendezkedése valamint a hatalmi berendezkedést kiszolgáló államjogi rend is, ugyanúgy a piaci integrációs séma működéséhez hozzátartozott (volna, elméletileg) a neki megfelelő (liberális) demokrácia sémája, államjogi berendezkedése. A rendszerváltás után tizenhárom évvel persze könnyen mondhatnánk, a piachoz tartozó politikai rend megalapítása, államjogi berendezkedésének kiépítése éppen a rendszerváltás feladata volt. Tanulmányuk problémájánál maradva – 1985.-ben még nem tudtuk, mi lesz tíz év múlva – a kérdés azonban az, vajon a társadalomintegrációk

⁴⁰ Szelényi, 1990. 231. old.

szabályozását hivatásszerűen működtető jogász-elit látta-e, tudta-e, gondolkodott-e a piaci integrációs séma társadalompolitikai, államszerkezeti következményein.

Az új integrációs séma (a piac) kialakulása – erről Szelényiek tudósítanak -- felbontotta a hagyományos bürokratikus párt-elit zárt csoportját, és egy más működési logikára épülő elitcsoport kialakulása előtt nyitotta meg a társadalomtörténeti lehetőséget. A nélkül, hogy a kor vitáiba elmélyednénk⁴¹, arra hívnánk fel a figyelmet, miszerint az elit pluralizmusa nem vitatott tényként jelenik meg a kor társadalomkutatói előtt. Amennyiben bennünket a szociológiailag markáns és elemezhető (operacionalizálható) elitelemzések érdekelnek, úgy Szalai Erzsébet empirikusan igazolható, és hasznos következtetésekhez segítő elittipológiáját kell szemügyre vennünk.⁴² Szalai a rendszerváltozást három elitcsoport koalíciójának tekinti, a “késő-kádári technokrácia”, az “új reformer értelmiségi” és a “demokratikus ellenzék” együttműködésének. Természetesen a séma nem illeszthető rá a kettős társadalom integrációs sémára, de a kettős séma értékrendje – hipotetikusán – azért meghatározza az elitcsoportok társadalmi jellemzőit.

Így a “késő-kádári technokrácia” a megelőző korosztályoknál elmélyültebb szakértelem, nem kommunista, hanem baloldali-liberális értékrend, pragmatikus gondolkodás, technokrata értékrendszer jellemzi. A különalkuk világához szokott (kerüli az intézményes konfliktusmegoldást), szociális érzékenysége fejletlen, demokráciaigénye az <<okos emberek szabadságára>> terjed ki.

A “demokratikus ellenzék” a politikai okból marginalizált, azaz a hatalmi intézményeken kívül rekedt, baloldali – liberális értékrendben gondolkodó a hatvanas évek második felében szocializálódó, generációs elit.

Az “új reformer értelmiség” az előbbi két elit között helyezkedik el, állami állásokban, értelmiségi (ma így mondanánk) közalkalmazottként működik. Értékrendje a demokratikus ellenzék és a népi írók történelmi értékrendje, azaz nincs homogén értékvilága.

Szalai e három elitcsoportot “ellenelitként” aposztrofálja, azaz a társadalomban megtalálható a hagyományos párt-elit is, a maga konzervatív szocializmusképével, a

⁴¹ Vö. Hankiss, 1989. Hankiss legtöbb vitatott gondolata a társadalmi változásokban érdekelt “Nagy Koalíció” kimondása, amely a sok támadás és vita ellenére végül tizenöt éve működik.

⁴² Szalai, 1996. és 1997. Az igazság kedvéért meg kell jegyeznünk, hogy Szalai tipológiáját vitatták és vitatják (vö. Egyetemi Színpadi vita), továbbá más csoportosítások is elképzelhetőek.

poszt-sztálini politikum, vagy a “klasszikus” kádári gazdaságfelfogásával, ragaszkodva a permanens gazdaságirányítási reform ideológiai és politikai konzekvenciáihoz.⁴³

A négy fontosabb elitcsoport egyike sem homogén. Ahogy a demokratikus ellenzék tagjai között találunk szociáldemokrata és ultraliberális politikusokat, úgy a hagyományos párt-elit tagjai között is találunk ultrakonzervatív és neokonzervatív kommunistákat. Elemzésünk szempontjából inkább ezen elitcsoportok mintaadó szerepe, társadalmi hatóköre, funkcionális működése érdekel bennünket. Amennyiben ugyanis – híven definíciónkhoz – a jogászságot és a jogász-elitet a társadalmi integrációk szabályozásának és működtetésének szakembereiként fogjuk fel, fel kell tételeznünk, hogy az elitek párharca befolyásolja a kiélezett történelmi helyzetben felvetődött kérdésekre adandó jogi válaszok kidolgozását. Így a jogász-elit gondolkodása nem izolálható a hatalmi elitek (uralkodó és kontra elitek) világgképétől, azok érték-, kód-, és kommunikációs-rendszerétől.

A “késő-kádári technokrácia” egyik szeme az államon, másik a piacon (főleg a rendszerváltás után) – írja Szalai Erzsébet. Neoliberalizmus – alapja egy túlracionalizált társadalom és világgkép –, monetarizmus – alapja társadalom és gazdaságvezérlés technicista felfogása, világgpiaci dependencia, és univerzalizmus. Ezekben az ideológiai vezérszavakban lehetne összefoglalni világgképét. A “késő- kádári technokrácia” a gazdasági elit egésze számára mintaadó, értékrendszerébe a pénz, a piac, a hatalom azonos erősséggel jelenik meg. Mivel azonban a hatalom az állami bürokrácia működtetését is jelenti, ezért jellemző *“a piaci és a bürokratikus értékek átláthatatlan keveredése.”*⁴⁴

Az ellenelitek másik két csoportja nem mutat ilyen alapelvekben és alapértékekben mérhető azonosságot. Bár Szalai e két csoportot csak vázlatosan elemzi, annyi mindenestre elmondható, hogy e csoportok gondolati heterogenitásban, szervesen és izolált értékeik rendjében tartalmilag egyaránt felfedezhetőek a poszt-modernizmus ideológiájának jegyei éppúgy, mint a kései humanizmus világgképének jelei. Ezen elitcsoportok gondolkodásának és világgképének fő sajátossága azonban az, hogy az nem áll össze olyan következetes és rendszeres, gyakorlati következményekhez vezető ideológiai panelrendszeré, mint a “késő – kádári technokrácia

⁴³ E kérdéskörrel Huszár Tibor legújabb Kádár kutatásaiból nyerhetünk alaposabb információt. Arról van szó, hogy Kádár szellemi létének utolsó pillanatáig ragaszkodott a hatvannyolcas “reform” ideológiához, azt sem véve tudomásul, hogy a reform az általa megbuktatott reformerekkel együtt szállt tova.

⁴⁴ Szalai, 1997. 83. old.

társadalom-elképzelése. Nem véletlen, hogy a rendszerváltás után e két elit-csoportot – mint hálózati és kevésbé mint vonatkoztatási csoportot “elfújta a szél”.⁴⁵

1.3 Tudásszociológiai és módszertani alapvetések

Tanulmányunkat az elitek jövőbeli sorsának alakulásánál függőben hagyva, szeretnénk röviden bemutatni az empirikus elemzésekben követett vizsgálati módszertant és az elsődleges rendezést uraló tudásszociológiai előfeltevéseket.

Miként lehet leírni, mit lehet mérhetővé tenni a jogász-elit gondolkodásából, a jogi normarendszerre vonatkozó érték-, és attitűdrendszeréből – többek között ezek azok a kérdések, amelyek akkor is megválaszolásra várnak, ha – többé-kevésbé – pontosan bemértük elemzésünk tárgyának – a jogász elitnek – társadalmi pozícióját, körülírtuk társadalmi jellemzőit. Korábbi fejtegetéseinkből láthatóvá vált, hogy a társadalmelemzések azon módszereinek alkalmazásával, amelyek az elit csoport társadalmi pozícionáltságának szociológiai változókra felfűzött meghatározásából indulnak ki, nem igen tudunk mit kezdeni. Mindig kisiklik valahol a csoportként (társadalmi rétegződés-elemként, elitszegmensként) felfogott jogász elit az elemzési logika hálójából, mindig hordoz valami (politikai) többértelműséget az elitek társadalomtörténeti leírása. Kutatói meggyőződésünk (hipotézisünk) szerint a jogász-elitet éppen ezért nem a társadalom rétegszerkezetéből, pozícionális csoportjellemzőiből kiindulva kell bemutatnunk, hanem a társadalmi funkcióinak elemzésén, társadalmi rendeltetésének megértésén keresztül. E szemléleti fordulatnak megfelelően – támaszkodva tanulmányunk gondolataira – a jogász elit funkcionális megértését azoknak a konstitutív tudás és ideológiai rendszereknek, érték és világképeknek, kód és jelentésrendszereknek a feltárásán keresztül kíséreljük meg, amelyek irányultsága a jogi rendszer stabilitását és változását biztosító, a jogi rendszer rendszer-immanens folyamatait vezérlő működtetés. Ezen tudáskonstitúciók rendeltetése pedig a jogász rend tagjainak a jogi rendszer -- változások révén történő -- fenntartásához szükséges tudáselemekkel történő ellátása.

Mannheim – Max Webert kritizálva – a jog jogtudományi fogalmának (szemben annak szociológiai fogalmával) – azaz a jogászok jogértelmezésének azt tekinti, ha a jogtudomány *“arra keresi a választ, hogy mi tekinthető fogalmilag jognak. Azaz: ha logikailag*

⁴⁵ Természetesen irodalmi megjegyzésünket szimbolikusan kell érteni, mivel az elemzők figyelmeztetnek arra, hogy ezen ellen-elitek a kulturális és szimbólikus tőke-javaikat a váltás után sikeresen konvertálták hatalmi és üzleti kulcspozíciókká.

<<helyesen>> járunk el, milyen jelentést – ez pedig azt jelenti, milyen <<normatív értelmet>> -- kell tulajdonítanunk egy jogi normaként föllépő nyelvi alaknak. ... A jogi jogfogalom a <<jogélmény>> alapján jön létre... De éppen a jog jelenségének van meg az a tulajdonsága, hogy már az eredeti átéltség tartalmazza a kellés mozzanatát. A kellés ezen mozzanatát azonban teljesen megőrzi a már elméleti beállítódással rendelkező <<jogi szemlélet>>... A kérdés tehát az, mely fogalmakra vonatkoztatva válik Max Weber rendszerében a jogfogalom szociológiaivá. Az érvényességében zárójelbe tett <<jog tényyszerűséggé>> válik, mert (1) <<szubjektíve vélt>> értelemmé válik, (2) <<sok egyes ember tudatában>> (3) ahol okságilag ható cselekvési indítékká lehet, mert minden egyes társadalmiasított egyén számára megvan annak az esélye, hogy a többiek is mind a szándékolt értelmi tartalom szerint tájékozódjanak. Jogilag nézve a meghatározásoknak a következők felelnek meg: (1) <<egy eszményi értéktartalom>> amely (2) a <<jogalanyhoz>> fordul (3) amelynek ezt <<realizálni>> kell (4) logikailag – jogilag <<helyes>> módon.”⁴⁶ (Kiemelések az eredeti szövegben. Gy.T.)

Egyelőre tekintsünk el attól a különbségtől, ami abban áll, miszerint Mannheimet a jogtudományi (elit) szemlélet és az általános jogalany differenciálódása érdekli, mi pedig a jogász elit és a jogász rend tagjai közötti összefüggéseket keressük. Nyilván van azonosság és létezik különbség is a vezérlési kódokban, a logikailag helyes cselekvés megtalálásában, amennyiben a jogkövetés és a jogalkalmazás – más fogalmakkal leírható – különbségét nézzük. Azonban a különbségek ellenére a lényegi azonosság abban ragadható meg, miszerint a jogi konstitúciók mindkét csoport számára objektív adottságok, a szellemi létezésnek (tudástermelésnek) objektív közösségi formái, s leírásuk csak “objektivitásukban, azaz a róluk alkotott szubjektív képzetektől való függetlenségükben”⁴⁷ végezhető el sikeresen. Azonos továbbá az a pusztán tény is, hogy a szellemi objektivációk termelését tanulmányunk érdeklődésének központi tárgya a jogász elit végzi.

“.. a tudás eleve kooperatív, csoportos folyamat, amelyben saját tudását mindenki közös sors, közös cselekvés keretében és a közös nehézségek meghaladása révén fejti ki (ám amelyben mindenki különböző módon vesz részt). Ennek megfelelően a gondolkodási folyamat termékei legalábbis már részben differenciáltak, hiszen a világ nem minden lehetséges aspektusa jut a csoport tagjainak látókörébe, hanem csak azok, amelyekből a csoport számára nehézségek és problémák adódnak. És maga a közös világ is, amelyben a kívülálló csoportok nem azonos

⁴⁶ Mannheim 1995. 48. – 49. oldalak.

módon osztoznak, a nagyobb csoport alcsoportjai számára különféleképpen jelenik meg. Különféleképp jelenik meg, ugyanis egy funkcionálisan differenciált társadalom alcsoportjai és rétegei világuk közös tartalmait eltérő módon élik meg. Az élet problémáival való szellemi megbirkózásban kinek- kinek eltérő szegmens jut, amelyekkel – eltérő életérdekei okán – kinek-kinek más és másképpen van dolga.”⁴⁸

Nem a véletlennek köszönhetően idéztük hosszan Mannheim gondolatait. Mannheim e gondolatsorban összefoglalja módszertanunk és hipotézisünk lényegét. Még akkor is, ha tanulmányunk tudás alatt a jogi (más helyen jogtudományi) tudást érti, még akkor is, ha nem a gondolkodási folyamat általános szociológiai megragadását, hanem a jogász elit által kitermelt jogként értelmezett szellemi objektivitások elemzését tűztük ki célul. Mannheim a tudástermelés kollektív (kooperatív) jellegének, a tudástermelésnek a különböző élethelyzetekre visszavezethető differenciáltságának (szociális szerkezeti helyhez kötöttségében), ugyanakkor a közös világtartalmak elismerésének kimondásával körülírja azt a konstitutív teret, amelyben a jogász-elit világtérképezése, világtérkép-építkezése, érték és normaértelmezések létrehozása, normamegfogalmazások és cselekvési minta meghatározások történnek. Mannheim kijelöli azt a módszertani utat is, amely ezen elitkonstitúció feltárásában követhető: ez pedig az interpretáció módszertana.⁴⁹

Tanulmányunk elméleti bevezető részét az interpretáció módszertanának megemlékezésével könnyedén befejezhetnénk. Azonban a gyors befejezés nyitva hagyna két lényeges problémát, egyfelől a közösségi tudásrendszerek formalizált nyelvi közegének problematikáját, másfelől a nyelvi szövegfeltárás módszertani kérdéseit. Ezzel az utóbbi kérdéskörrel nem foglalkozunk hosszabban, mivel korábbi munkáink során – jól, rosszul – megtettük⁵⁰. Ezért befejezésképpen a nyelvi közeg és az ideológiai tartalmak viszonyára, jellemzőire összpontosítunk.

“Az objektivált társadalmi világot a nyelv logikai alapokra helyezi. Legitimációnk épülete a nyelven nyugszik, és fő eszköze a nyelv. Az a <<logika>>, amellyel az intézményes rendet ily módon felszerelik, a társadalmilag hozzáférhető tudáskészlet része, s e miatt természetesnek fogadjuk el.” írják Peter Berger és Thomas Luckmann nagy hatású művükben.⁵¹ A nyelv tehát az a közeg, amelynek elemzésével feltárható a valóságot szabályozó érték és normarendszer,

⁴⁷ Mannheim. Id. mű 251. old.

⁴⁸ Mannheim. 1996. 40. – 41. old.

⁴⁹ Mannheim. 2000. 194. és az azt követő oldalak. Összesen 8 fő típust elemez és mutat be. Mindezek az interpretációs eljárások – természetüknél fogva – a tudásrendszerek elemzését szolgálják.

⁵⁰ Vö. Gyekiczky 1989./a, 1989./b.

⁵¹ Berger, Peter L. – Luckmann, Thomas 1998. 95. old.

amelyből megtudható, mintegy “visszaolvasható” a valóság-felépítés bázisaként rögzült (rögzített) világrend. A konstitutív módon megalkotott világrend. A nyelvben rögzülnek a kommunikációs közösség interakciós rendszerei és kommunikációs szokásai, a belső közösség szerepei és szerepelvárásai. A nyelvi “kód – mátrix” feltárása ezért megmutatja azoknak a pozícióknak a rendszerét, hierarchiáját, amelyek a kommunikációs közösségben a hozzárendelt szabályokkal együtt meghatározza a közösség tagjainak viselkedését és az elvárható “helyes” magatartások normatartalmát.⁵² Minden egyes nyelvi közösség (szabályozott kód mátrix) rendelkezik olyan tulajdonságokkal, rá és csakis rá jellemző szabályokkal, amelyek – azon túl, hogy ezen tulajdonságuk csoportjuk differencia specifikáját alkotnák – egyértelműen összekapcsolható a csoportlétet konstituáló külső szabályokkal.⁵³

A nyelvi valóságértelmezés fogalmi keretének megfogalmazásában fontos szerepet játszanak a – már bemutatott -- különböző elitcsoportok. Az elit tudástermelő képességének oka, hogy tagjai — helyzetük miatt — nem nézhetik közömbösen a valóságban zajló változásokat, hanem a társadalom konfliktusainak meg/feloldására kénytelenek alternatívákat megfogalmazni, a megfogalmazásokat konstitutív nyelvi – kommunikációs rendszerben legitim valóságértelmezésként univerzálissá tenni. Az alternatíva megfogalmazása egyet jelent a helyzet értelmezésével, s valóságértelmezés végeredménye maga lesz az érvényes világgép. A világértelmezés felépített modellje, a valóságinterpretáció kerete, ezután a valóság megváltoztatásának legitim bázisaként működik, egyúttal szabályozza a szociális aktorok fellépését, magatartását viszonyát a változásokhoz.

A jog, a jogi rendszer mint a jogász elit által felépített kommunikációs stratégiák, valóságértelmezési logikák együttese maga is e konstitutív szabályoknak engedelmeskedik. A jog alkalmazása — a szabályok lefordítása a köznapok nyelvére (kommunikációra) -- a normákat kialakító elit valóság- és világgépére támaszkodva lehet csak legitim, mivel a jogba felépített eszményi értéktartalom logikailag helyes lehívása (érvényesítése) csak ezen az úton lehetséges. A “fordítás” egyúttal azoknak a kommunikációs csatornáknak és stratégiáknak igénybevételével (és/vagy kidolgozásával) történik, amelyek a jogi normák tartalmát a jogi rendszer minden egyes szereplőjéhez (a rend tagjaihoz) eljuttatják. A szabályalkotónak el kell küldenie a mindennapi munkáját végző jogalkalmazóhoz a normaszövegek mellett a fordítás eljárási rendjét, szabályait, a fordítás logikai kódjait, a szabályokat magyarázó ideológia

⁵² Gumperz, 1975. 156. – 157. old.

⁵³ Wardhaugh, 1995. 25. old.

valóság-interpretációit (kategóriáit). Ezek hiányában a jogalkalmazó nem képes cselekvését a társadalom előtt legitim módon igazolni.

A jogász elit tehát nemcsak a jogi normák hanem a szabályokat legitimáló ideológia alkotója is. Ideológiai világgépének elemzése ezért része a jog legitimációs mechanizmusa feltárásának, rávilágít a jogi elit gondolkodásmódjára valóságértelmezésnek társadalmi jellemzőire.

Kutatási stratégiánk⁵⁴ két alaptételre épült. Egyfelől arra voltunk kíváncsiak, vajon a jogász elit a jogszabályok államilag szankcionált normái mellett milyen konkrét értékeket fogalmaz meg, milyen valóságértelmezési keretet dolgoz ki, illetve a jog és a társadalom különböző alrendszerének kapcsolatát magyarázó ideológiáját milyen tudáspanelekből építi fel.

A vázolt tudásszociológiai összefüggéseket 1985.-ben és 1992.-ben — tehát a radikális politikai fordulat előtt és után — mértük. E két időpontból vett minták – szövegek -- összehasonlításából kaptunk választ arra a kérdésre, hogyan reagált a jogász elit valóságértelmezésének kialakításakor a változásokat hordozó társadalmi folyamatokra.

Módszerünk a jogász elit tudáskészletét reprezentáló szövegek számítógépes tartalomelemzése volt. Jogszabályok szövegéből a jogszabály-előkészítés során keletkezett iratokból, tudományos munkákból, törvények indoklásából válogattunk. Első lépésként az 1985.-ben keletkezett szövegeket elemeztük, amit két almintára: a politikai rendszerre és a gazdaságra vonatkozó szövegösszefüggésekre bontottunk. (A reprezentativitást is figyelembe véve 150 - 150 oldalt, a két mérési időpontot figyelembe véve összesen 600 oldalnyi szöveget vittünk a számítógépbe)

Az alminták létrehozásának egyik oka a gazdaság és a politika egymástól eltérő rendszerlogikája volt. A két rendszer egymástól eltérő reprodukciós stratégiája nem engedte meg e két társadalmi alrendszerre vonatkozó szövegek egy közös mintába történő összevonását. Másfelől a jogász elit – mint a kettős integrációs séma szabályozója – feltehetően különválasztotta e két társadalomintegrációs séma fogalmait a valóság-felépítésének folyamatában, a közös minta alkalmazásával lehetetlenné vált volna a funkcionális tudáspanelek alapelemeinek feltárása.

⁵⁴ A kutatást 1994 – 1996 között az ELTE Szociológiai Intézet megbízásából végeztük. Jelen tanulmányunk a kutatási záró tanulmány felhasználásával készült, ám nem tartalmazza annak minden részletét, empirikus adatait. A kutatást Némedi Dénes vezette az ELTE Elit kutatási programjának részeként.

Alkalmazott módszerünknek ugyanakkor reagálnia kellett mind a politikában, mind a gazdaságban lejátszódott jelentős változásokra is. A politika és a gazdaság átalakulása a jog aktív közreműködésével — új Alkotmány, gazdasági törvények, stb. — történt ám a jogász elit hosszú időn keresztül eltérő módon viszonyult a gazdasági és politikai változásokhoz. (Említettük: amíg a polgári jogi törvénykezés a nyolcvanas években egyre erőteljesebb piaci logikát követett, addig az államigazgatás jogi (ma közigazgatási jog) szabályozása egyre természetlenebb jogszabályalkotással kötődött a fennálló politikai hatalomhoz.) A jogász elit különböző stratégiái elmosódtak volna egy közös mintában.

Kutatási lépéseink tehát a következők voltak: először a szövegek szókészletét elemeztük, majd gyakorisági sorok alapján bemutattuk a szövegek fogalmi rendszerét (kód – mátrixát), azután statisztikai paraméterek segítségével mértük az egyes fogalomcsoportok kapcsolatának erősségét.

A tanulmány további részei eredményeinkről adnak számot.

2. Politikakép 1985.-ben és 1992.-ben.

2.1. Szavak, fogalmak, és értékek.

“.. a jelentés előbb van, mint a felhasználás, mivel a jelentés szükségképpen megelőzi az alkalmi környezeteket, a jelentés független a környezettől, a legkülönbözőbb környezetektől, s egy szó, egy jel jelentéséhez ilyenformán csak az tartozhat, ami a szó jelentésében a legkülönfélébb környezetben azonos, közös.” írja Antal László⁵⁵, mintegy dióhéjban utalva módszertanunk első lépcsőjére, a szó-elemzésre. A szavak fogalmak, ezért a szavak sorrendje a fogalmak sorrendje, a fogalmak értékrendje.

⁵⁵ Antal, 1978. 92.-93. old.

I. Táblázat

**A politikai rendszert leíró fogalmak előfordulásának rendezett gyakorisági sora
(1-20)**

Sorrend	1985.-ös minta	1992.-es minta
1.	Állam	Jog
2.	Parlament	Hatalom
3.	Társadalom	Állam
4.	Politika	Parlament
5.	Történelem	Demokrácia
6.	Alkotmány	Tudomány
7.	Település	Politika
8.	Jog	Kormány
9.	Közoktatás	Nyilvánosság
10.	Fejlődés	Társadalom
11.	Hatalom	Igazságszolgáltatás
12.	Polgár	Szervezet
13.	Nyilvánosság	Igazgatás
14.	Külpolitika	Elnök
15.	Megye	Kultúra
16.	Gazdaság	Kapcsolat
17.	Gyakorlat	Diktatúra
18.	Viszony	Törvény
19.	Haza	Réteg
20.	Politikus	Jogpolitika

1985.-ben a szavak száma magas, azonban a szinonimák összevonása után a szavak száma jelentősen csökkent. A szavak számának alakulásából valószínűsíthetjük a szövegek magas redundanciáját. 1992.-ben a szavak magas száma a szinonima összevonások után is megmarad, ami a redundancia alacsonyabb fokára, széles fogalmi hálózat használatára enged következtetni. 1985.-ben a szövegek néhány kulcsfogalomra támaszkodnak, ám ezek kapcsolati erőssége gyenge. 1992.-ben a szövege fogalmi rendszere gyenge redundanciára utal, és szélesebb fogalmi hálózatban megfogalmazott világképre.

1985.-ben a fogalmak gyakorisági listájának élén az **állam** áll majd a **parlament** és a **társadalom** fogalma következnek. A gyakorisági listán az intézményeket jelölő fogalmak mögött olyan fogalmak szerepelnek (pld. történelem, politika, alkotmány) melyek a társadalmi viszonyok időben és térben egymástól eltérő síkjaira vonatkoznak. A gyakorisági sor elemzése ezek szerint alátámasztja a fogalmak diffúziójára (inkoherenciájára) vonatkozó feltevésünket.

A gyakorisági sor egyértelműen állam-centrikus, így pld. a **polgár** fogalma csak az alapvető állami - politikai intézmények után (viszont a demokrácia, érdek fogalmak előtt) szerepel. A fogalmak sorrendjét tovább vizsgálva nem pusztán intézmény-centrikusságról hanem kifejezetten etatisztai fogalmi apparátusról beszélhetünk mivel a plurális politikai rendszer — a többpártrendszerű politikai demokrácia — fogalmait is megelőzik az állam intézményeinek illetve magának az államnak fogalma.

1992.-re megjelentek új szavak (fogalmak) a listákon. Ilyen az **alkotmánybíróság**, a **rendszerváltás**, vagy a **tárca-nélküli** (miniszter). Az új szavak megjelenése arra utal, hogy a fogalmak jelentéstartalma kibővült, egy-egy kulcsfogalom jelentés-tartományában korábbról nem ismert — vagy nem használt — szavak tűntek fel. Az új szavak a politikai változások szavai, a politikai közélet új zsargonjai. Valószínűsíthető, hogy a fogalmak tartalmának átalakulása a fogalmak egymás közötti kapcsolatára is kihat, megváltoztatja a fogalmak jelentéskörnyezetét.

A szinonimák összevonása után világosan kirajzolódott a kulcsfogalmak 1985.-ös mintától eltérő sorrendje. 1992.-ben az élén a **jog** fogalma állt, s ezt követte a **hatalom**, majd az **állam** a **parlament** és a **demokrácia**.

Az 1992.-es minta kulcsfogalmai — hasonlóan az 1985.-ös mintához — gyűjtőfogalomként működtek, mivel szövegek fogalmai egy - két kulcsfogalom köré csoportosultak. E formai hasonlóság azonban nem érintette azt a tényt, hogy a kulcsfogalmak — valamint a körükük

csoportosuló szavak és fogalmak — alapvetően más prioritássorrendre épültek, mint 1985.-ben.

A gyakorisági listát 1992.-ben a **jog**, a **hatalom**, az **állam**, a **parlament**, a **demokrácia**, a **tudomány**, a **politika**, a **kormány**, a **nyilvánosság**, a **társadalom** vezették.

E fogalmak erősen intézmény-centrikusak, de nem állam-centrikusak. Az élre a **jog** került, előbbre lépett a demokrácia, a nyilvánosság. Kibővült tehát a politikai reprezentációkat jelölő alapfogalmak készlete. A lista éllovasai közül megmaradt fogalmak (az **állam**, a **parlament**) más jelentés összefüggések közé kerültek, mint 1985.-ben.

A szavak és a fogalmak polarizációja kevésbé éles 1992.-ben, mint 1985.-ben. Kijelentésünket bizonyítja, hogy 1992.-ben nincs olyan nagy szakadás a gyakorisági lista értékei között, mint 1985.-ben volt. Meg kell ugyanakkor azt is állapítanunk, hogy bizonyos fogalmak 1992.- re eltűntek az éllovasok közül. Ilyen például a szocialista vagy az akarat.

1985.-ben erős értékek az állam ill. állami intézmények. A lista alig - alig tartalmaz értékként megjelenő tevékenységet. Az a tevékenység amellyel a skálán találkozunk vagy politikailag specifikus pld **alkotmányozni** vagy a politikai folyamatok általános bázisát képező aktivitást jelöli. (**választ**) Találkozhatunk még a politikai hatalmat legtöbbször mint akaratképzést leíró elméletek kedvenc kifejezésével az **akarni** fogalommal és megtalálható a Kádár korra jellemző **gondoskodni** ige. Rajtuk kívül nincs értékelhető aktivitás a politikai térben. Az okot a fogalmak állam-centrikusságában találhatjuk meg.

Ez az értékkála nem korszak-specifikus, azaz a szocializmus korszakára vonatkozó tipikus fogalmak — kommunista párt szocializmus stb. — a közepes illetve gyenge értéktartományban helyezkednek el, vagy hiányoznak a szavak listájáról. Nemcsak az összevonás utáni, hanem az eredeti listán sem szerepel pld. **proletárdiktatúra**, **munkáshatalom** stb. fogalma. E tények arra utalnak, hogy a jogász elit a populáris marxizmustól eltérő fogalmi készletből (építő elemekből) építette fel a valóságot reprezentáló ideológiáját.

Másik következtetésünk szerint a szocializmus ideológiai legitimációja összetett tudásszociológiai probléma, elemzésekor nem elég egy-két agitativ (és propaganda) sablon igazságértékének, vagy hazugságkészletének számbavétele. Esetünkben pld. valószínű, hogy a valóságra ráterített fogalmi háló, a világ megközelítésének analitikus kategóriái, a fogalmak **tartalma** alkotják a jogász elit politikai viszonyokat leíró világképének alapjait, így a

tartalmak vizsgálata az elsőrendű tudásszociológiai feladat. A marxista ideológia populáris fordulatai és elemei a nyelv szó- és fogalomkészletéből azért maradhattak ki, mert — ez hipotézisünk — nem volt rájuk szükség. A politikai és társadalmi rendszer legitimációját különböző fogalmi bázisokon is ki lehetett alakítani (különböző fogalmi készletek felhasználásával), a fontos csak az, hogy a valóság újrafelépítésének szabályai és módszertana, az alkalmazott logikai kapcsolatrendszer, a kategóriák tartalma és összefüggése megfeleljen az ideológiával szemben támasztott politikai elvárásoknak.

1992.-ben a minta legerősebb értéke minden kétséget kizáróan a **jog**. Ezt követi a **hatalom, az állam, a parlament, a demokrácia**. Jelentős azoknak a közepes érték-fogalmaknak a száma, melyek a skála alsó és felső szintje között helyezkednek el. Ilyen fogalom az erkölcs a kultúra, a törvény. Kiegyenlítettebb, kevésbé szélsőséges az 1992.-es értékrangsor, mint az 1985.-ös – erősen bipoláris -- értékrangsor.

1992.-ben az **abszolutizmus**, az **eszmény**, az **erőszakszervezet**, a **kényszeríti** fogalmak / értékek nagyon gyenge értéknek bizonyultak. A politikai reprezentációkat leíró fogalmak között is jóval több tevékenység jelenik meg értéknek 1992.-ben, mint 1985.-ben. Így megtalálhatóak olyan kifejezések, mint az **adni**, a **befolyásolni**, az **elfogadni**.

A már említett fogalmi sokszínűség mellett ki kell emelnünk, hogy az 1990 utáni korszak egyik kulcsfogalma — a rendszerváltás — a gyakorisági sor végén szerepel. E tény nem lehet véletlen, mivel a kimondottan ideologikus töltésű fogalmak — miként maga az ideológia fogalma — a gyakorisági sor végére szorultak, vagy előfordulási gyakoriságuk jóval alacsonyabb a leíró, jelölő fogalmakénál.

A szövegekben rejlő intézményrendszer valóban nem állam-centrikus. Talán megkockáztatnánk azt a kijelentést is, hogy ez az intézménykép politika-centrikus.

1985.-ben a politikai szövegekben jól láthatóan elkülönül egymástól a politikai intézményrendszer és politikumon kívüli társadalmi környezetet jelölő fogalmak rendszere. A leggyakoribb fogalmak a politikai intézményrendszert reprezentálják, gyakoriságuk magasabb, e fogalmak a szövegek axiomái. A politika intézményes rendszerének, de a társadalom aktivitásának fogalomkészlete is szegényes. Hiányoznak a valóság alrendszerének dinamikáját jelölő fogalmak. Valószínű, egy statikus valóságábrázolás húzódik meg az ideológia mélyén.

A szövegekben kimutathatóak a késő nyolcvanas évek napi politikájában fontos szerepet játszó értékek. A **szocialista**, a **nemzeti**, **magyar** fogalma egyaránt szerepel gyakorisági listáinkon. Az ideológia megalkotásánál azonban felhasználták – beépítették -- a klasszikus polgári demokrácia alapfogalmait (pld. **polgár**, **garancia**).

A jogász elit politikai értékrendszere – kutatási tapasztalataink szerint -- már a nyolcvanas évek közepén elszakadt a monolit értékeket tartalmazó ideológiai struktúrától. Felépített ideológiája (valószínű, hogy korábban) leszakadt az ős - bolsevik ideológiáról, és a nyolcvanas évek domináns társadalmi értékeit (pl. nemzet) felvette a világgépet alkotó alapértékei közé. Ennek következtében mintaszövegeink ideológiája finom fogalmi hálózattal rendelkező, sokoldalúan építkező, összetett elemekből álló ideológiai rendszer. Másfelől azonban e tény azt is jelenti, hogy a világgépalkotás nem nyúlik túl (nem nyúlhat túl) az adott valóság-állapot leírásánál, s ennek bizonyítéka, hogy a fogalmak statikussága, állam-centrikussága alapvetően megfelel a “késő Kádár korszak” politikai igényeinek.

1985.-ben az ideológia által leginkább tematizált társadalmi mező a politika rendszere. Híven a nem-homogén valóságfelfogáshoz, nemcsak a kor magyar valóságának állami és politikai intézményeit, hanem a modern politikai rendszereket leíró fogalmakat is megtaláljuk értéklistáinkon. (**Demokrácia**, **nyilvánosság**). A jogász elit ismerte tehát, és a politikai viszonyokat konstituáló ideológiájának kiépítésekor felhasználta a modern politikai élet kulcsfogalmait. A politikai viszonyokra vonatkozó jogszabályok ideológiai bázisa — úgy tűnik — modernebb volt, mint maga a politikai rendszer. A kérdés csupán az hogy az elemzett ideológia valóban a modernitást hordozza-e. E kérdésre majd a fogalmi környezet elemzéséből kapunk választ.

1992.-ben egy fogalmi szinten tagolt társadalom áll szemben egy tagolt politika-centrikus intézményrendszerrel. Ennek a valóságképnek még a körvonalai sem lelhetőek fel korábbi (1985.-ös) szövegeinkben. A fogalmak rendje egy modernizálódott, luhmanni értelemben vett rendszerekre bomlott (ausdifferenziert) modern társadalmat enged sejtetni. Kétségtelenül igaz, hogy egy szigorú rendszerelméleti vizsgálat elvégzéséhez még számos módszertani problémát le kellene küzdeni, azonban a fogalmi szinten modernizálódott társadalom képe mindezek ellenére, mint munkahipotézis már a pusztán értékkrangsorokból megfogalmazható. A fogalmi hálózat elemzése ezért 1992.-es minta esetében arra a kérdésre keresi majd a választ, vajon a fogalmak egymásra vonatkozásában megtalálható-e a modern társadalmat kifejező modern fogalmi rendszer.

2.2. A fogalmak környezete

A fogalmi környezet elemzése rámutat a fogalmak kölcsönös viszonyára, bemutatja azokat a fogalmi alapstruktúrákat, amelyeken a világgépek felépülnek. Antal Lászlót felidézve itt nem a környezetbe kódolt jelentés feltárása a cél – mivel a jelentés “környezetfüggetlen” –, hanem a fogalmi háló, a fogalmi mátrix megismerése. E hálóban természetesen minden fogalom a maga jelentéstartalmával épül be, ám – és ez nem tagadható – a fogalom fogalmi definícióját (szerkezeti helyét) meghatározza a fogalmi környezet. Két idősíkban írjuk le a fogalmak rendszerét, 1985.-ben és 1992.-ben. Legelőször a politika és intézményeinek fogalomszerkezetét mutatjuk be.

2.2.3 A politika és intézményei 1985.-ben

Politika fogalma.

A **politika** fogalmi környezetének első helyén az **alkotmány** és az **alkotmányozás** mint tevékenység áll. E két fogalmat követik a tiszta politikai intézmények (**párt, parlament, politikus**) majd a politika egyéb vonatkozásai, pld a **külpolitika**. A politika fogalma nagyon gyenge kapcsolatban van a **garancia, gazdaság, jog, új** és a sorban legutolsóként jelölt **demokrácia** fogalmaival.

A fogalmak előfordulási gyakoriságában a **korlát** fogalma előkelő helyen áll. A **korlát** mind a **demokrácia** fogalmával, mind a **polgár** fogalmával szemben semleges, ezért úgy tűnik, hogy az **alkotmány** önmaga a korlát forrása. E valószínűséget támasztja alá, miszerint nemcsak a **demokrácia**, hanem az **új** fogalma is távolra esik az **alkotmány** fogalmától.

A **politika** lényege az alkotmányozás, ám ez sem a **demokráciával**, sem az **újat** alkotással (innováció) nincs erős kapcsolatban. Az **alkotmányozás** a politikai rendszer hagyományos intézményei és keretei között történik. Politika és demokrácia a szövegek szerint nem tételezik fel egymást.

A **hatalom** fogalma

A **hatalom** az **alkotmányra** és az **alkotmányozásra** irányul. A fogalomnak önmagával van erős kapcsolata, ami annyit jelent, hogy a hatalom önmaga érték. Gyenge az összefüggés a **hatalom** és **politika** valamint **hatalom** és **parlament** fogalmi között éppúgy, mint a **hatalom** – **jog, hatalom** – **demokrácia, hatalom** - **polgár** fogalmak között. A **hatalom** fogalmának

értelmezési körében a **hatalom** mint valamit — **alkotmányozni** — megtenni képes erő szerepel, ezért sem kapcsolódik össze a **politika** intézményeivel. A fogalmi készletből hiányoznak a politika dinamikáját kitevő tevékenységek. A szövegekben a **hatalom** válik a cselekvőképes erővé.

A parlament fogalma

A fogalom az **alkotmány**, az **alkotmányozás**, az **alapelv**, **ad** fogalmakkal alkot erős összefüggést. Ezután következnek a klasszikus politikai intézményrendszer fogalmai: a **politika**, **párt**. Leggyengébb a kapcsolat az **új**, a **haza** és a **hatalom** fogalmaival. Ám az olyan fogalmak, mint a **demokrácia**, **érdek**, **nyilvánosság**, **nemzet**, alacsony korrelációs értékkel szerepelnek a parlament fogalmi környezetében.

A parlament – mindebből következően **alkotmányoz**. Sem a klasszikus funkciókat (nyilvánosság, érdekkifejezés) nem tulajdonítják a parlamentnek, sem a klasszikus politikai szerepét (politikai döntéshozás) nem ismerik el. E “csonka parlament” semleges a történelmi társadalmi folyamatok iránt is.

A párt fogalma

E fogalom a klasszikus politikai pártokat tartalmazza. A **párt** legfontosabb kapcsolata az **alkotmányozás**, mivel a **párt** fogalom tartományának harmadik legfontosabb fogalomcsoportja a klasszikus demokráciákat leíró fogalmak köre. Ezek a **politika**, **parlament**, **politikus**, **polgár**. A fogalom semleges a **történelem**, a **társadalom**, a **tudomány**, a **szakember**, és a **szocialista** fogalmakkal szemben.

A fogalmi hálózat pontosan jelzi, hogy az elemzett ideológia a pártokat — vagyis a többpártrendszert — nem tekintette a szocializmus alkotóelemének. A pártok és az egyes társadalmi intézmények, alrendszerek kapcsolatát a pártok szempontjából (politikailag) semlegesnek ítélte, így a **párt** fogalma a leggyengébb kapcsolatban a **demokrácia**, **állam**, **fejlődés**, **felelősség** fogalmaival áll.

A párt fogalmának ellentmondásossága rávilágít arra a sajátos ideológiai logikára, amivel az egypártrendszerhez kötődő jogász elit a több-párti demokráciát értelmezni kívánja. Először, a pártokat nem tekinti történelmi jelenségnek. Másodsor a demokrácia fogalmából is kizárja őket. Harmadszor bizonyos társadalmi intézményeket, feladatokat a pártok szempontjából közömbösnek tart, leszűkítve ezzel a pártok politikai hatáskörét.

A valóság bemutatása látens módon a marxizmus egyes filozófiai tételeire támaszkodik. A demokrácia marxista fogalmára például, amit fogalmilag mindig a szocializmus (politikai és társadalmi) rendszerével magával kellett azonosítani. Az így felfogott demokráciában valóban nem működnek pártok, ebben az értelmezési keretben a demokrácia, és többpártrendszer fogalma valóban kizárják egymást. Második példánk a történelem fogalmának filozófiai értelmezése. A történelem igazi megvalósulása (Marx és Lukács) a szocializmus (illetve kommunizmus) korszaka, ebben az értelmezésben — mivel ott nincsenek pártok — a pártok valóban történelmen kívüli kategóriák.

Elemzésünk egyik tapasztalata, hogy a jogász elit akkor, amikor ideológiájának axiomatikus fogalmait definiálja, a direkt politikai értéktartalmak beépítése helyett egy magasabb absztrakciós szint fogalmait használta fel. Az ideológiai kategóriák jelentésének megadásakor azonban túlnyúlt magán az ideológiai mezőn is, és a társadalom más tudásrendszereiből deriválta a jelentéstartalmak értelmezési készletét. Az ideológia így elsősorban a filozófia (annak leegyszerűsített) kategóriáira támaszkodott, s a jelentés-értelmezéseken keresztül (látszólag) összehangolódott egymással az ideológia és filozófiai kategória rendszere. A fogalomértelmezés ilyen módja elfordította a jogra vonatkozó értelmezéseket mind a szaktudományok tudásrendszerétől (jogtudományi kategóriáktól), mind a hétköznapi valóság tapasztalatainak konkrét feldolgozásától, és menthetetlenül bezárta őket egy absztrakt fogalomrendszer börtönébe.

A módszer sajátos belső logikát követelt meg. E logika szerint először bizonyos értékek (fogalmak) prioritásokat kaptak. Ezután a valóság leírására szolgáló, egymással összefüggő fogalmak (párt - állam - jog) jelentését egymástól izoláltan definiálták. Végül a prioritások alapján a külön - külön definiált fogalmak új összefüggés (és jelentés) rendszerét alakították ki. A módszer és logika új (politikai) valóságot teremtett, ahol társadalom leírására szolgáló fogalmak jelentését ez az új ideológiai mező (Lewin) határozta meg.

A kommunista párt fogalma

Elemzésünkben külön kiemeltük és önállóan kezeltük a jelzős szerkezetű szókapcsolatot, mivel ez önmagában egy önálló fogalom – legalábbis a hipotézisünk szerint. Nem tehető azonosságjel a **párt** és a **kommunista Párt** fogalmi közé, még akkor sem ha a korszak nagy szóalkotásainak egyike a jelző nélküli szó (fogalom) használat volt. Hipotézisünk igazsága

természetesen akkor igazolható, ha a fogalmak tartalmában, környezetében jelentős eltérésekre bukkanunk.

A **kommunista párt** fogalmának kapcsolata nagyon erős az **alkotmányozást** jelölő fogalomcsoporttal. Más fogalom szinte szerepet sem játszik a kommunista párt jellemzésében. Ennek megfelelően a leggyengébb kapcsolat a **politika, polgár, parlament, a probléma**, és az **új** fogalmakkal van.

E fogalmi kapcsolatok — főleg a gyenge korrelációk — pontosan leírják a valóságot. A kommunista pártnak mint a klasszikus demokráciát tagadó pártnak a tagadáson túl nem sok köze volt/van a politikai demokrácia klasszikus intézményeihez. Ugyancsak közömbös volt számára olyan értékek képviselése, mint a nemzet, vagy a magyar. Mintánkban e fogalmak is gyenge kapcsolatot mutattak a kommunista párt fogalmával.

A párt és a kommunista Párt fogalmát összehasonlítva – ezzel hipotézisünk igazságtartalmát ellenőrizve -- megállapíthatjuk, van némi átfedés a két fogalom környezete között. Egyfelől a szövegek mindkét párt fogalom esetében az alkotmányt és alkotmányozást állítják a fogalmi rangsor első helyére, másfelől mindkét fogalomnak közös a gyenge korrelációt mutató tartományai. (Ide tartozik pld a demokrácia fogalma.) A pártok és a demokrácia közötti gyenge összefüggés — a kommunista pártnak és a demokráciának már említett kapcsolatán túlmenően — arra a történelmi tényre is utalhat azonban, miszerint a magyarországi politikai pártok sohasem működtek egy demokratikus politikai struktúra keretei között. A fogalmak közötti kapcsolat e történelmi igazságot képezheti le. A két fogalom között azonban egyértelmű a különbség mutatható ki az intézményes kapcsolatok területén. A kommunista párt fogalma a klasszikus politikai demokrácia intézményeivel szemben fogalmazódik meg, a párt fogalma ellenben tartalmazza a polgári demokrácia intézményeit is. A szövegek világos különbséget tesznek a két párttípus között, pontosan jellemzik különböző politikai természetüket. Ahol a különbség elmosódik — alkotmány centrikusság — ott a szövegek a kommunista párt javára torzítanak. A kommunista párt lényegének az alkotmányozást tekinteni, csak történelem hamisítással lehet, vagy pedig az alkotmányozást kell olyan fogalmi rendszerben definiálni, amelyből az ideológiai logika szerint a kommunista párt alkotmány-centrikussága egyértelműen következik.

Az **alkotmány** fogalma

A fogalom legerősebb vonzata önmaga. Leggyengébb kapcsolata az **érdek, értelem, jog (!), gyakorlat, gazdaság, demokrácia, új** fogalmakkal van.

Az **alkotmány** fogalom környezetében a második fogalmi csoportba tartozik a **kell**, és a **korlát**. A harmadik alcsoport kifejezetten politikai fogalmakból áll, pld a **kommunista párt**, a **koalíció, egység**.

A politikai életet bemutató egyéb fogalmak, **párt, parlament, politikus, polgár** a fogalmi környezet rangsorának alsó tartományában foglalnak helyet. Az **alkotmány** fogalma feltűnően nem mutat erős kapcsolatot sem a **jog**, sem a **demokrácia** fogalmaival. Alkotmányunk talán nem tartozik jog körébe (?) — lehetséges, ha az alkotmányt politikai állapotként fogjuk fel (pld Anglia) -- és közömbös a demokráciával.

A szövegek megint a valóságban fennálló helyzetet írták le. A jogász elit az alkotmány fogalom használata során a hagyományos (1985.-ben már tradicionálisnak tekinthető 1949.-es 1972.-ben módosított) alkotmányra gondolt. Véleményünket alátámasztja az **új** fogalomnak a fogalmi környezet rangsorában elfoglalt utolsó helye. Nincs szó Új Alkotmányról, a régi alkotmány áll önmaga középpontjában is. A régi alkotmány a politikai intézmények megítélésének, viszonyításának alapja. E tényből kiindulva érthető meg az alkotmány és a Kommunista Párt fogalmának erős, az alkotmány és a klasszikus demokrácia fogalmi közötti gyenge kapcsolat is.

A politika fogalmi – összefoglalva -- sokszínűségük ellenére a fennálló politikai rendet leképező fogalmak. Az alkotmány fogalom olyan önértéket takar, amelyet a Kommunista Párt uralma biztosít, amelyet a fennálló rend tradíciója hordoz, s amely nem kötődik a polgári demokráciák politikai rendszeréhez. Ezért az **alkotmányozás** a fennálló alkotmány keretében képzelhető el – legalábbis a fogalmak hálózatának tanúsága szerint. Az **alkotmányozás** nem támaszkodik a klasszikus politikai demokráciák intézményeire, mivel sem a **parlament**, sem a **párt**, sem a **politikusok nincsenek kapcsolatban** az alkotmányozás folyamatával. A tradicionális, nem – innovatív, hanem a fennálló politikai hatalomgyakorlásra alapozott, azt védő alkotmányozást a szövegek társadalmi szükségletekkel indokolják. Ezért a fogalmi kapcsolatok e ponton túlmutatnak a politika intézményeire, s olyan fogalmak hálózata alakul ki, amelyben a **társadalom, történelem, település, tudomány, nemzet** fogalmi az elsődleges kapcsolatok.

Az alkotmányozás tevékenységének elemzése alátámasztja, hogy szövegeink világképe az adott politikai rendhez kötődik. Tapasztalatainkat a megerősíti pld. az **alapelv**, vagy a **korlát** fogalmának elemzése. Szövegeinkben az **alapelv** fogalom fogalomkörnyezete üres tartomány. Az alkotmányozási tevékenységnek nincsenek egyértelmű, világos, megfogalmazható értékei, vagy prioritásai, alapelvei. Ott, ahol a **nemzet**, a **hatalom**, a **haza**, a **politika**, fogalmi között nincs különbség, nincs értékrangsor, voltaképpen nincsenek alapelvek sem. Marad az alkotmány maga, mint önérték. Ugyanez elmondható a **korlát** fogalmáról. A **korlát** – jóllehet az Alkotmányok a világon mindenütt a lényeges és társadalmilag fontos kérdésekben korlátokat állítanak a politikai erők cselekvése elé -- mintánk szövegeiben konkrét értékeket nem tartalmazó fogalom. Gyengén vonatkozik a **demokráciára** (holott ennek lényegét alkotná), a **gazdaság**, **polgár** fogalmaira. A **korlát** üres, ideológiai töltelék fogalom, voltaképpen az alkotmányozás szempontjából sem fontos. Meghatározhatatlan, értelmezhetetlen, a történelmi és társadalmi értékeket hordozó fogalmakkal nincs is kapcsolata.

A **jog** fogalma

Eddigi vizsgálatunk során megtudtuk, a jog nem tartozik szorosan a politikai intézményeket leíró fogalmak közé. Sem az **alkotmány** (vagy az alkotmányozás) sem a **politika** fogalomkörnyezete nem mutatott erős kapcsolatot a jog fogalmával. (Legtöbbször a gyakorisági listák utolsó helyeinek egyikét foglalta el) A jogra mint az alkotmányozás alapjára, a politikai tevékenység garanciájára, mint a normatív korlátot megfogalmazó normarendszerre a szövegek nem tartanak igényt.

Megfordítva viszont a **jog** az **alkotmányozással**, **alkotmánnyal**, és **alapelvvel** (ami üres) erős kapcsolatban áll, azonban a legerősebb kapcsolata **önmagával** van. Nagyon gyenge a korreláció a következő fogalmakkal: **fejlődés**, **felelősség**, **demokrácia**, **politika**, **párt**, **parlament**, **politikus**, **probléma**, **polgár nemzet**, **nyilvánosság**, **új**.

A politikai valóságot leíró ideológiai rendszerben a jog nem játszik döntő szerepet, mivel az alkotmányozás legelemibb normáit nem tekintik jogi normának. (a hatalom, a párt fogalmi dominálnak e környezetben) Úgy tűnik, hogy a jog fogalmának van szükséges az alkotmány (politikai) intézményére, és nem fordítva. Mindenesre a jog sem a klasszikus polgári demokrácia értékeihez, sem magukhoz az elemi jogfogalmakhoz (felelősség) nem kapcsolódik. A társadalmi intézmények között elfoglalt helyére, normatív tartalmára, belső

szerkezetére és társadalmi funkciójára nézve semmitmondó, üres (ám önmagában értékes) jogfogalmat találtunk.

A jogász elit által alkotott jogfogalom, tehát nem egyéb mint a politikai hatalomnak és az adott alkotmányos rendnek minden területen alárendelt, önálló értékek nélküli víziója. E fogalom voltaképpen megszünteti a jog fogalmát. Mintánk szövegei a jogot nem értelmezik önálló társadalmi intézményrendszerként. A jogi normák legitimitását biztosító ideológia kialakításakor nem a jog problémáinak ideológiai feldolgozása, hanem a politikai igényeket kiszolgáló világkép és legitimációs stratégia kidolgozása volt az elsődleges cél. A politikai viszonyokra vonatkozó jogi normák legitimációja ezért nem a jog normativitására épül rá, hanem a politikai ideológiából — annak részeként — lecsapódott jogfogalomra. A jogász elit a politikai elit világlátását, világképét alkalmazta, transzformálta, vette át, tematizáltatta. Alapjában véve nem önálló jogász-elitként, hanem a politikai elit részeként gondolkodott.

Következtetésünket alátámasztják a politikai intézmények fogalmi környezetének további fogalmai. A **nyilvánosság** fogalma – a fogalom az alkotmányozással van a legszorosabb kapcsolatban, ezt a fennálló politikai rendre utaló fogalomcsoport. (Kommunista Párt pld.) követi -- inkább propaganda, semmint a **nyilvánosság** fogalom történeti értéke.⁵⁶ Ezért olyan fogalmak, mint **érdek, polgár, demokrácia** alacsony gyakorisággal szerepelnek a nyilvánosság fogalmi környezetében.

A nyilvánosságról megtudjuk, hogy valamit kifejez, kapcsolatban áll a korláttal (a vélemények kifejezésének korlátja is lehet), és különös erők ellenmondásos egységben találhatóak meg benne. E paraméterek éppúgy nem mondanak semmit, mint ahogy a jog fogalmáé sem. Láthatóan hiányoznak olyan fogalmak, mint garancia, vagy ellenőrzés. Ezért állítjuk, hogy a nyilvánosság fogalmának tartalma azonos az adott hatalmat legitimáló nyilvánosság intézményével, s mint ilyen a propaganda eszköze.

Nem vezet más következményekre a **demokrácia** fogalmának elemzése sem. A demokrácia alig van kapcsolatban a **hatalom állam, jog, haza** fogalmával.

A demokrácia és a politikai hatalomgyakorlás intézményei – úgy tűnik – összeegyeztethetetlenek. Azonban, amennyiben a hatalomgyakorlás nem kapcsolódik szorosan a demokráciához, akkor más fogalmak kapcsolódása, jelenléte vagy hiánya teljesen közömbös számunkra. A demokrácia lényege ugyanis a hatalomgyakorlás problémája, ezért a

hatalomgyakorlás fogalmai nélkül értelmezési tartománya leszűkül, féloldalassá, (vagy a fogalma maga feleslegessé) válik. A demokrácia szólamná sekélyesedik. Az alkotmányozási folyamat legitimációjának biztosítására azonban még így is felhasználható. A szövegek politikai világképében a demokrácia léte vagy nem léte, értéke vagy értéktelensége megjelenítése, vagy definiálatlansága nem játszik döntő szerepet. Az alkotmányozás anti-demokratikus folyamat, a hatalom gyakorlás mindennapi praxisa, nincs szüksége demokráciára.

A **politikus** fogalma erős kapcsolatban áll olyan fogalmakkal, mint a **magyar**, a **politika**, a **párt**, a **parlament**, a **szakember**, a **probléma**, a **polgár**. E fogalmak -- valószínűleg -- a nyolcvanas évek közepén megjelent új professzionista, politikusi elit, Szalai Erzsébet tipológiájában a "Késő – Kádári technokrácia" elitszortjának jelenlétének nyomai. Politikusi szerepfelfogásuk az általunk bemutatott értékrendre vonatkozhat.

A politikus leggyengébben az **új** és az **állam** fogalmakhoz kapcsolódik. A politikus alkotmányozó tevékenysége tehát nem lehet szoros kapcsolatban az újjal. E kizárási feltétel mindenképpen logikusnak tűnik számunkra, mivel az alkotmányozás — amit a politikus végez — maga sem lehet kapcsolatban az új — innovatív — fogalmával. Nem tévedünk, mikor azt állítjuk, a politikus tevékenysége a fennálló viszonyok stabilitására, védelmére koncentrálódik. A politikus e feladatait mint szak - politikus kell hogy megoldja, amennyiben elfogadjuk a politikus értelmezés professzionális (technokrata elit) aspektusait.

A mintaszövegek valóságképének tartalmi összefüggésében nem csupán az intézmények, hanem a politikai gyakorlatot alakító szakember — a politikus — is rendszer-konzerváló funkciót tölt be. Nem lépi, nem lépheti át az adott hatalmi berendezkedés keretét —tevékenységét ezért egyértelműen az alkotmányozásra kell összpontosítania. Ebből fakadóan az **érdek** képviselői tevékenysége is az adott politikai rendszerhez — és annak intézményeihez — kötődik.

Az **érdek** fogalomban a politikai rend önmagát fejezi ki. Az **érdek** átszövi az **alkotmányozás folyamatát**, amire minden — eddig bemutatott — politikai tevékenység irányul. Az érdek ott áll a politikai mozgások legmélyén, meghatározza azok alakulását. A szövegek rejtetten, a fogalmak mélyén vallják be, hogy nem a társadalomnak, hanem a politikai rendnek fűződik érdeke az alkotmányhoz, és ez nem más, mint a hatalmi viszonyok védelme.

⁵⁶ A fogalom értelmezésénél Jürgen Habermas könyvére utalunk.

1985.-ben felvett minta -- foglalhatjuk össze elemzésünk tapasztalatait – kezdetben a szavak sokszínűsége miatt a fogalmak sokaságát, egy gazdag nyelvi összetételben megjelenő újszerű ideológiát ígért. A szókészlet plurális, nyitott ideológiára engedett következtetni. A fogalmak listája kapcsolatainak tanulmányozása azonban bebizonyította, mindez csak látszat, valójában egy hagyományos szocialista (kommunista), mondanivalójában konzervatív (állagőrző) ideológia rejtőzik a szövegek mélyén. A fogalmi összefüggések az adott politikai rend védelmét szolgáló fogalmak magas kohézióját mutatták ki.

A szövegek vilásképe nem jogi fogalmakból, hanem politikai elemekből állt. A politikai világlátás argumentációja, értékrendszere rányomta bélyegét a szövegek fogalmi szerkezetére. A jogász elit átvette, transzformálta a politikai nyelvhasználat és értékrendszer elemeit, elutasítva ezáltal az önálló — államjogi vagy alkotmányjogi -- gondolkodás megteremtését.

Az ideológia világlátása alkalmatlan bármilyen változás befogadására, értékelésre, irányítására. Nemcsak azért, mert a társadalom szereplőinek ideológiai negligálásával tagadja a társadalom belső dinamikáját, hanem azért is, mert tudatosan elutasít minden innovációt. A társadalom folyamatai iránt való érzéketlenség 1985-ben több mint feltűnő.

A bekövetkezett politikai változás ismeretében meglepő, hogy alig pár évvel a politikai váltás előtt sem a politikától független alkotmányjogi gondolkodásnak, sem az adott politikai státusz-quo keretéből kilépő politikai útkeresésnek nem találtuk nyomát. A jelen-centrikusság, a polgári demokrácia klasszikus értékeinek elutasítása jellemző a fogalmak értelmezésére. Hipotézisünk szerint a jogász elitnek az a része, amely az elemzett szövegeket alkotta, gondolkodásában, mentalitásában, viláképében felkészületlen volt az országban bekövetkezett változások fogadására, mivel a politikai viszonyokra vonatkozó legitimitációs térben öt évvel a politikai változások előtt sem a fogalmak, sem az értékek, sem a vilásképek rendszerében nem tapasztalható a fennálló állapotok korrekciójára, reformjára, átalakítására vonatkozó törekvés.

Komoly tudásszociológiai kételyünk volt és van az iránt, vajon tartható-e az önálló jogász elit fogalom a vizsgált korban. Vagy csak a tanulmány elején leírt elitszociológiai eszmefuttatásunkban kifejtett relatív érvényességgel rendelkező vonatkoztatási csoporthálózat működött, önálló valóságértelmezési törekvés nélkül. A válasz korai, mivel itt és most a politikum – a bürokratikus redisztribúció hatalmi hálózatának fogalomkészletét tanulmányoztuk. Ugyanakkor újra fel kell tennünk azt a kérdést, vajon az a jogász elit,

amely politikai – alkotmányjogi -- gondolkodásában a jog kiiktatására törekszik, amely a kommunista politikai ideológia érvelési rendszerével operál a politikát szabályozó jogszabályok legitimitásánál, hol, és milyen értelmezési keretben alakította ki önálló gondolkodásának fogalmi mátrixát.

Az elemzett ideológia központjában az **Alkotmány** áll. Önérték, minden fogalmi kapcsolat elengedhetetlen kelléke. Fel kell azonban hívni arra a figyelmet, az Alkotmány önértéke, önmagában való szemlélete kiindulópontja lehet egy **Alkotmányreform** ideológiai legitimitásának is. Természetesen ehhez el kellett volna felejtetni azokat az ideológiai - politikai paneleket, melyeket szövegeink az Alkotmányhoz kapcsolunk. Ugyanakkor meg kell jegyeznünk – már csak a valóság kedvéért is --, hogy a nyolcvanas évek eleje- közepe az alkotmányjogászok és a politikai viszonyokat a jog eszközeivel szabályozni akaró jogász csoportok számára az alkotmányozás új lehetőségének megvalósításával kecsegtetett. Számos tanulmány, cikk, konferencia publikáció hirdette az alkotmány revízióját. Talán az Alkotmány középpontba állítása ennek a <<jogpolitikai helyzetnek>> is köszönhető.

2.2.4. A politika és intézményei 1992.-ben

A szó és a fogalmi készlet – amint említettük – gazdag, és alacsony redundanciát hordozó. A politikai intézményeket strukturáló fogalmak élén a **jog** fogalma áll.

A **jog** legtöbbször önmagával áll kapcsolatba (önérték), majd a jog kedvezményezettjével a **jogosulttal**, illetve a jog és a politika kapcsolatát hordozó **jogpolitika** fogalmával. A jog a politikai intézmények közül leginkább az **alkotmányhoz** kötődik, illetve a vélhetőleg különböző érdekeket fejezi ki. A szövegekből megtudjuk, hogy a jog valamire **megoldás**, valaminek az **alapja**, illetve hogy valamilyen **működés**.

A jog legszorosabb fogalmi környezetében nem fordulnak elő olyan fogalmak mint a **törvény** (ez csak az ötvenötödik a listán), a **szabály** (ötvenedik), a **hatalom** (harminckilencedik), vagy a **parlament** (nyolcvanötödik). A jog tehát csakis az alkotmánnyal áll fontos összefüggésben, s ez az értelmezés egy meglehetősen felemás — politikailag problematikus — jogfogalmat teremtett. A problematikus az 1985.-ben felvett minta belső fogalmi rendszerével való nagyfokú hasonlóságból adódik.

A felmerült problémára adott — egyik lehetséges — magyarázat szerint e ponton a magyarországi politikai rendszerváltás sajátosságára bukkanunk. Az átmenet egyik sarokköve

ugyanis az alkotmányos rend tiszteletben tartása, a változást irányító jogszabályok alkotmányossága volt. Az alkotmányra történő hivatkozás a változások legitimáló eszközévé vált, ezért valószínű az alkotmány értékének (a szövegekben strukturált szerepének) felerősödése.

A jog jelzői – ellentétben az intézményes fogalmakkal -- közelebb visznek az 1992.-es politikai szövegek jogfogalmának megértéséhez. Ez a jog ugyanis **magyar**, s e szó az 1990 - 1994 közötti politikatörténet **kulcsszava**. A későbbiekben visszatérünk a magyar fogalom fogalmi környezetének bemutatására, az elemzés e pontján csak arra hívjuk fel a figyelmet, hogy a jog nemzeti jogként történő definíciója akkor, amikor az ország európai felzárkózásáról (konkrétan az Európai Unióhoz (EGK) való csatlakoztatásról vagy szélesebb értelemben a globalizáció új szakaszának kezdetéről) van szó, meglehetősen problematikus.

Pedig e jogról a jelzők még sokat elárulnak. Megtudjuk például, hogy a jog **alapvető** és **meghatározó**, hogy **érvényes**. Mindhárom jellemző nagyon fontos. Egyfelől latens deklarációi az éppen kiépülő jogállamnak, másfelől a jogi rendszer folyamatosságát (kontinuitását) fogalmazzák meg. Jogalkalmazóként (helyesen) cselekedni ugyanis csak akkor lehet, ha az alkalmazott szabályok, normák, előírások valóban érvényesek.

Az elemzett korszak azonban az átmenet, a hatalomváltás időszaka is. A változás körülményei között az érvényesség követelményének a meg nem változtatott — vagy a még meg nem változott — szabályokra és normákra is vonatkoznia kell. Ezért amikor az érvényesség kritériumát a szövegek általános, generális jellemzőként definiálják, akkor a jogi rendszernek, mint a kontinuitás és diszkontinuitás sajátos szerkezetének (rendszerének) – annak valamennyi, változó nem-változó elemének -- legitimé tételéről is szó van.

A **hatalom** fogalmi környezetében található fogalmak sajátos hatalomfelfogásra utalnak. Először a **hatalom** és a **minden** fogalmának erős kapcsolatára hívjuk fel a figyelmet. Megkockáztatjuk — jóllehet bizonyítani nem tudjuk — azt a kijelentést, miszerint az erős korreláció mögött esetleg a minden hatalom, vagy a hatalom minden típusú logikai szerkezetek állnak. A hatalom, miként a jog, **megoldás** valamire, s fontos kapcsolata a **működés** is. A hatalom önmagával való kapcsolata gyengébb, mint a jog esetében volt, s e tény a **hatalomnak a jognál halványabb önértékére utal**. Megállapításunkat alátámasztja, hogy a hatalomnak önmagával való kapcsolatát azonnal követi a **hatalommegosztás** fogalma.

A hatalom a politikai rendszer elemei közül leggyakrabban az **alkotmánnyal** áll kapcsolatban. A politikai intézmények fogalmai csak ezután következnek. A fogalmi környezetről összeállított listán azonban nincs olyan fogalom, mint például a nép, s a lista végén szerepelnek a demokrácia (kilencvenegyedik), a parlament (nyolcvanötödik), a polgár (nyolcvannegyedik) fogalmai.

A hatalom **alkotmányos hatalom**, alkotmányból eredő hatalom. Jellege a **jogban**, a **jogpolitikában** csapódik le. Vagyis a hatalomgyakorlás eredménye, a hatalomgyakorlás szerkezete, és nem eredete a fontos. Minden politikai szándékra utalás nélkül megjegyezhetjük, hogy a jogalkalmazónak is a hatalmi berendezkedés végeredményei, a jogszabályok, s ezek alkotmányos rendje — alkotmányosság — a fontos, igazából a hatalom eredete nem. Úgy tűnik, egy szigorúan jogpozitivistá felfogás áll a háttérben. A jelzők elemzése azonban nem támasztja alá feltevésünket.

A hatalom legfontosabb jelzője ugyanis a **magyar**. E fogalom a hatalom fogalom környezetében a legmagasabb előfordulási számmal rendelkezik. A hatalom nemzeti jellege megfelel az uralkodó politikai csoport ideológiájának, még akkor is, ha a fogalmak között nem találunk erősebb nacionalista értékrendre történő utalást. A magyar hatalomról viszont tudjuk, hogy **megfelelő, meghatározó, alapvető**. E jelzők a hatalom jellegét végeredményben — az érvényes jelző kivételével — ugyanúgy definiálják, mint a jogot. Nem lepődnénk meg azon, ha más intézmények jelzőiként még találkoznánk e fogalmakkal.

Mit tesz e hatalom? **Ad, kiküszöböl és következik**. A jog fogalmánál is kimutatható tevékenységek közül csak az **értékelni** hiányzik, pontosabban az értékelni a hatalom környezetében nem foglal el olyan központi helyet, mint a jog környezetében. A hatalom ad (valakinek valamit), és következik valamiből. A kérdés csak az, miből következik a hatalom. Feltehető, hogy az **alkotmányból** következik, mivel ez a leggyakrabban előforduló politikai intézmény környezetében, s ez azért némileg megnyugtató. A nemzeti hatalomnak végül is megvan az alkotmányos alapja.

Az **állam** fogalmi szerkezetének legfontosabb eleme az **alkotmány**. Másik támasztó pillére az **erkölcs**. Rajtuk kívül mind a politikai intézményekre mind a társadalom folyamataira utaló fogalmak (kivételem az egyén) a lista végén helyezkednek el. (Kivételem a kormány fogalma, ami a harmincötödik) A gyakorisági lista végén helyezkedik el a demokrácia, a politika, a parlament, de nincs a listán például a szolgálat (ellentétben az igazságszolgáltatással).

Az állam tehát — először — olyan állam, amely az **alkotmányból** vezeti le legitimitását, illetve amely a társadalommal az **erkölcs** síkján érintkezik. Lebegő állam, még a saját intézményeivel sem áll szoros kapcsolatban, nemhogy a politikai rendszer éppen ekkor kiépítésre kerülő demokratikus intézményeivel.

Az állam működésével szemben két követelmény merül fel, **megoldás** és az **eredmény**. Az állam fontos vonzata még az **egyensúly**, ám arról nincs információnk, hogy minek az egyensúlyát kell az államnak biztosítani. Kérdéses az is, vajon nem magának az államnak kell-e egyensúlyban lenni? Mindenesetre az állammal szemben megfogalmazott hatékonysági követelmények jóval erőteljesebbek, mint a jog esetében.

Az állam jelzői is tágabb definíciós teret nyitnak az állam, mint a jog számára. Az állam ugyanúgy **alapvető, magyar, megfelelő, meghatározó**, sőt **érvényes** is, mint a jog. Ezen túlmenően azonban az állam **egész**, (lebegő államról lévén szó, talán osztatlan is), **egyedi, általános**.

A lebegő állam mindenekelőtt **adni** akar. Az adás az állam legfontosabb tevékenysége, az adni ige a gyakorisági listán a **negyedik** helyen található. Az adni fontosságát bizonyítja a többi ige sorrendje. Az állam második legfontosabb aktivitása (a következni) ugyanis a negyvenegyedik, a harmadik (a szerepelni) pedig a negyvenkettedik. Az adni kiugró és egyeduralgó helye a lebegő állam gondoskodó feladataira, más szóval paternalizmusára utal. Valószínű, az egyén a gondoskodó állam partnereként került az állam fogalmi környezetébe.

A parlament fogalma

A parlament környezetében található -- szemben az eddig elemzett fogalmakkal-- a politikai intézményrendszer legtöbb fogalma. A parlament környezetében szerepel a **párt, a politika, a kormány, az alkotmány**. Viszont a lista utolsó három helyén (egy - egy előfordulási gyakorisággal) a döntés, a demokrácia és a diktatúra fogalmi állnak.

A parlament nemcsak a politikai berendezkedés típusaival szemben közömbös, hanem az **állammal, a joggal, a hatalommal, és a hatalommegosztással** szemben is. A fogalmi környezet a parlament **szereplőit** emeli ki, de közömbös marad a demokratikus politikai rendszer intézményei iránt. A demokratikus parlamentre orientál a parlamentáris demokrácia helyett.

A parlament a társadalommal “kissé légiesen” érintkezik. A **polgár** és a **kultúra** fogalmi kapcsolatai tartják fent e lebegő kapcsolatot. A parlament ezen kívül bizonyos (nem definiált) **különbségeknek** ad keretet, ezek kapcsolódását biztosítja, de a parlamentben bizonyos **követelményeknek** eleget téve bizonyos **kérdésekre válaszok** is születnek.

A parlament legfontosabb jelzője, hogy **magyar**. A magyar parlament a politikai intézmények **megfelelő, meghatározó, alapvető** intézménye. **A jelzők a parlament kiemelkedő szerepét definiálják.**

A parlamentnek nincs önálló tevékenysége. Az igék, amelyek a parlament fogalmi környezetében előfordulnak egyfelől ugyanazok, mint a politika más intézményeinek esetében voltak (adni, következni) másrészt semmitmondó, semleges fogalmak. (tevékenység, tekinteni)

Valószínűsíthető, hogy e parlament értelmezés a jogalkalmazó elvárásainak száz százalékban megfelel. A jogalkalmazó ugyanis nem sokat foglalkozik a parlament rendszerkörnyezetével, mivel számára a parlament — mint a különböző pártok, és politikai szereplők gyűjtőtere — működésének ténye már elégséges bizonyíték az általa alkalmazott jogszabályok legitimitásához.

A **demokrácia** fogalma nem mutat erős szerkezeti kapcsolódást a **hatalom** (kilencvenhatodik), a **hatalommegosztás** (kilencvenhetedik) **gyakorlat** (kilencvennegyedik) fogalmaival. A **parlament** nyolcvanhatodik, a **párt** nyolcvanhetedik, a **polgár** nyolcvanötödik. Alain Touraine –el kérdezhetnénk: Mi a demokrácia?

A demokrácia a meghatározások felől vizsgálva: **minden, alap**, amely **megoldást** ad számos kérdésre, **szolgálat** sajátos **szabály** illetve **jogi** együttes. (szféra - mondhatnánk) A demokráciában valamilyen **szervek, szervezetek**, személyek **működnek**, ám milyenek, azt nem tudjuk meg. A demokrácia intézményei ugyanis a demokrácia fogalmához képest távol helyezkednek el, kivéve a **döntés, a kormány, az érdek** fogalmait.

A szövegek demokrácia értelmezése ideologikus, a demokráciára, mint elképzelt jóra, mint ígéretre koncentráló összkép. A szövegek elismerik ugyan, hogy a demokrácia **alkotmányos** demokrácia, ám ez minden. Hozzá kell tennünk, hogy a demokráciának az alkotmányra épülő legitimitációja kielégíti a jogalkalmazói igényeket, s megfelel a pozitivisták joggyakorlat elvárásainak.

A demokrácia **magyar**, azaz nemzeti, **megfelelő**, a politikai életben **meghatározó**, alapvető, **szükségszerű**. Fel kell azonban arra hívni a figyelmet, hogy nem egy intézményes demokrácia az, amely meghatározó, alapvető, sőt szükséges, hanem egy intézmények nélküli, elképzelt — idealizált — demokrácia. Más szavakkal, a szövegek demokrácia felfogása (demokrácia konstrukciója) **még nem jutott el a demokráciának, mint hatalmi technikáknak, intézményes rendnek a bemutatásához.**

A politika fogalma

A politika fogalmi környezetének első jellemzője, hogy az mélyen strukturált. A politika **minden**, olyan **megoldás**, amely **működésével**, **példákat**, teremt valaminek a **kiküszöbölésére**. A politika intézményei az **alkotmány**, a **párt**, a **parlament**, a **kormány**.

Kétségtelenül, a politika intézményrendszere a leggazdagabb az eddig bemutatott fogalmak közül. Határozottan egyet jelent a parlament működésével, a parlament legfontosabb aktoraival, és a parlamenti — valamint állami — munka keretét adó alkotmánnyal.

A politika fogalma több ponton kapcsolódik (kapcsolat) a társadalomhoz. A kapcsolat egyik eleme, hogy a társadalomban a **polgár** a **politika alapját** teremti meg. A politikát és a társadalmat azonban egybefogja a **kultúra**, ami mind társadalmi, mind politikai normarendszer.

Nem tartozik a politika szoros környezetéhez a **gazdaság** (százharminc a száznégyes listán), sőt a **demokrácia** és a **diktatúra** sem. Majdnem ilyen távolságra áll a **döntés**, az **igazságszolgáltatás**, és az **intézmény**. E fogalomértelmezés a modern politikai rendszerfelfogás csíráinak meglétére utal. Ugyanakkor a politika fogalma távol áll olyan fogalmaktól, amelyek a politikai rendszer és külső környezete között közvetítést prezentálják. Ezért, amíg a politika fogalma (rendszere) belülről kellőképpen tagolt, addig a politikán kívüli tér meglehetősen **elnagyolt**. Az ekképpen felépített politika-kép természetesen tartalmaz politikailag megnyugtató üzenetet is — pld. depolitizált igazságszolgáltatás – és az olyan

fogalmak, mint a **jog**, a **tudomány** — amelyek a harminchetedik, harminchetedik helyet foglalják el — sem állnak közel a politikához. A politika fogalma – úgy látjuk -- **átmeneti fogalom**, átmenet egy túlpolitizált társadalomból a demokratikus parlamenti politizálás világába.

A politika; mint minden politikai intézmény; **magyar**. A politika **meghatározó** és **alapvető**. A szövegekben kimutatható egy reálfogalom is nevezetesen hogy az adott politika **megfelelő**.

Egy ige szerepel a lista élén, az **adni**. A politika — miként a politikai intézmények — tehát paternalista.

A **kormány** fogalma

A kormánytól legtávolabb a **gazdaság** áll. Ugyancsak e tartományban helyezkedik el a **gyakorlat**, a **lényeg**, a **lehetőség**, a **cél**, és a **nyilvánosság** fogalma. A **döntés** és a **demokrácia** (kilencvenegyedik, kilencvenkettedik) mellett áll az **állam** (nyolcvankilencedik), valamint a **jogpolitika**.

A fogalmak fogalomkörnyezete kettős üzenetről tanúskodik, ám a kormány fogalom esetében a politika fogalmánál tapasztaltaktól eltérő hangsúlyokkal.

Az egyik lényeges különbség tartalmi. A politika lehet közömbös a gazdasággal szemben, a kormány azonban nem. Sajátos kormányzati szerepfelfogásra utal a nyilvánossággal, a demokráciával szemben megfogalmazott távolságtartás, s a gyakorlattal, a lehetőséggel szemben kialakított közömbösség.

A jogpolitikával, és az állammal szembeni hűvös kormányzati közöny mindezek ellenére arról is tanúskodhat, hogy a kormány működését korlátok közé szorították, ezért a kormány munkája nem vonatkozhat többé minden társadalmi folyamatra. A közömbösség kétségtelenül alkotmányos garanciát takarhat, azonban a kormány fogalom elemzése inkább arra utal, hogy a politikai kormányzás kialakulása első lépéseinek vagyunk tanúi. Álláspontunkat alátámasztja a korábról ismertetett paternalista értékrend is.

A kormány működése során bizonyos kérdésekre **érvényes megoldásokat** dolgoz ki, s e megoldásaival külön **egyensúlyt** hoz létre. A kormány a politikai intézményrendszer **alapja**, s munkájában bizonyos **követelményeknek** tesz eleget. A kormány az **alkotmány keretei** között eljárva, az **érdekeket** tekintetbe véve **kapcsolatot** talál az **egyénnel** is. A kormány a

társadalommal a **kultúra** és az **erkölcs** mentén érintkezik, s e két normarendszer alkotja helyzetértékelésének alapját. A kormány mindenekelőtt nemzeti, azaz **magyar**. Jelzőként ez a legfontosabb tulajdonsága. A kormány is paternalista, azaz **ad**.

A nyilvánosság fogalma.

Láttuk, az 1985.-ös mintában a nyilvánosság fogalmának propaganda szerep jutott. 1992.-ben a nyilvánosság fogalmi környezetében számos pozitív jelzőt találunk. **Meghatározó alapvető** s e mellett rögtön megtudjuk, hogy **megfelelő** és **magyar**. Ezzel párhuzamosan nem állapítható meg a nyilvánosságnak a politikai intézmények világában elfoglalt helyzete, a fogalmi mátrix inkoherens, az egyértelmű értékrangsor nélkülözi. A fogalmi környezet utolsó helyén áll a **gyakorlat** a **gazdaság**, a **döntés**, a **demokrácia**, és a **diktatúra**. Jóllehet a **hatalom**, a **jog**, az **állam**, és a **parlament** sem tartoznak a környezet utolsó helyezettei közé, nincsenek az első harminc fogalom között sem. A nyilvánossággal közömbös fogalmak tárháza kibővül olyan fogalmakkal, mint a **politika**, **polgár**, **réteg**, **párt**. Távol esnek a leggyakoribb fogalmaktól olyan cselekvést jelölő fogalmak is, mint például a **biztosítani** vagy **vonatkozni**.

A nyilvánosság fogalma inkább egy **normatív** — vagy filozófiai — fogalom, semmint egy demokratikus politikai rendszer garanciát teremtő, illetve a társadalom és a politika között közvetítő funkciókat kiépítő és betöltő intézmény. Még 1992.-ben is.

Az igazságszolgáltatás fogalma.

A fogalom a rendszerváltozás időszakában kiemelt hangsúlyt kapott. Talán ezért az igazságszolgáltatás — miként a politikai intézmények — mintánkban a **minden**. Működése során bizonyos keretek között **intézményes megoldásokat** dolgoz ki bizonyos **kérdésekre**. Az igazságszolgáltatás **alapja** az **alkotmány**, s olyan politikai szereplők állnak vele kapcsolatban, mint a **kormány**. Az igazságszolgáltatás azonban az **igazgatáshoz** is kapcsolódik. A társadalom oldalán az igazságszolgáltatás a **kultúra** társadalom-integrációjához kötődik, s az **egyén** különböző **igényeinek**, követelményeinek kielégítése.

Az igazságszolgáltatás mindenekelőtt nemzeti, azaz **magyar**. Az igazságszolgáltatás **ad**, de valószínű, hogy **kiküszöböl** valamit, de nem tudjuk, hogy mit. Semmi kapcsolata nincs a gazdaság, gyakorlat, és új fogalmakkal. Nincs erős kapcsolata a nyilvánossággal sem, s laza a kapcsolata a joggal, és a jogpolitikával. (A törvény mindössze hatvanegyedik a gyakorisági listán)

A **diktatúra** fogalma talán nem véletlenül hordoz önmagában értelmezhető, negatív jelentési kódokat a magyarországi politika történetében. A **diktatúra** fogalmi környezetének elemzése ugyanakkor egyértelműen rávilágít mintaszövegeink – és a jogász elit világgképének – belső, szerkezeti problémáira. A diktatúra fogalmi környezetéhez ugyanis ugyanazok a fogalmak tartoznak, mint a politikai intézményrendszert leíró más fogalmak környezetéhez. Ennek köszönhetően a fogalmi környezetből nem lehet egyértelműen rekonstruálni a diktatúra fogalom belső szerkezetét, definícióját. Vagy azt lehet állítani: a diktatúra a politikai intézményrend teljes rendszerét magába foglalta. Ugyanakkor a minden ésszerű szabálynak ellentmondó fogalmi környezetben (pld a demokrácia, vagy az alkotmány a fogalmi lista éllóvasai) **a diktatúra valósága által megtagadott társadalmi intézményeket jelölő fogalmak gyengén kötődnek a diktatúra fogalmához.** A lista utolsó tagjai ugyanis olyan szavak, mint a **politika, az új, a párt, a parlament** alkotják. Mintánk szövegei heterogén, belső rendezettséget nélkülöző diktatúra fogalmat rejtenek, s e paradoxonnak felelnek meg a diktatúra jelzői is. **Alapvető meghatározó, megfelelő.** Természetesen, amennyiben a múlta utalnak a jelzők, még e definíciónak is lenne valami értelme, ám a múlt idősíkja a fogalmak szerkezetéből nem rekonstruálható. A diktatúra egyetlen egy aktivitása: ad.

A **törvény** fogalma szoros kapcsolatban áll a **tevékenység** és a **működés** fogalmakkal, melyek a törvény fogalom dinamikus jellegére utalnak. A törvényről megtudjuk, hogy tartalma **tételekből, (jogi?) tényekből** áll. A törvény a politikai intézmények közül a **kormányhoz** kapcsolódik, azaz a végrehajtó hatalomhoz. Környezetének kitüntetett elemei között a **kultúra** fogalma áll első helyen. A törvény laza kapcsolatban áll a **gyakorlat, a gazdaság, a diktatúra, demokrácia, döntés, réteg, politika** fogalmaival, ám a **jog** fogalmával sincs szoros kapcsolata (a jog csak negyvenedik a listán). A törvény fogalom nem a konkrét, megragadható (reálisan egzisztáló) jogszabályokhoz kötődik, hanem absztrakt törvény fogalom. Megállapításunk helyességét a törvény jelzői bizonyítják. A törvény (vagy törvények) **megfelelő, meghatározó,** nem utolsó sorban nemzeti, azaz **magyar.** Könnyen arra a következtetésre juthatnánk, hogy egy természetjogi törvény felfogás nyomaira bukkantunk, azonban ennek ellentmond a szövegek eddig bemutatott jogi pozitivistá fogalomszerkezete.

A **párt** fogalom tartalma nagyban különbözik az 1985,-ös minta fogalmától. Egyrészt a **polgár** és az **érdek** fogalmakon keresztül a társadalomra utal, másrészt arra a politikai térre, ahol a pártok működnek. Fontos közülük a **parlament** fogalma, a **politika, az alkotmány, a jog,** és a **jogpolitika.** A párt fogalma kidolgozottabb szerkezetében részletesen felépített fogalom, mint a többi politikai fogalom. A jogintézményeket értelmező fogalmakkal is erősebb

a kapcsolata mint számos más politikai fogalomnak. Olyannyira, hogy a párt még a **jogosult** fogalomhoz is erősen kapcsolódik, pedig ez a fogalom a jogalanyok egy csoportjára utal. Úgy tűnik, a párt és a jogviszonyok alanyai között valami kapcsolat létezik. Pontosabban fogalmazva, úgy tűnik, mintha a politikai intézmények fogalmai közül a párt fogalma lenne az, amely a leginkább befolyásolja a jogi rendszer elemeit. Megállapításunkat alátámasztja, hogy az **érvényesség** (jogi) fogalma is megjelent a párt szorosabb fogalmi környezetében.

A párt összekapcsolódik a **minden** fogalommal, a párt **megoldást** ad, valaminek az **alapja**. Laza kapcsolat van a párt és az **állam**, a **csoport**, a **cél**, az **igazgatás**, **igazságszolgáltatás**, és az **intézmény** fogalmai között. Kérdés, vajon a párt fogalom szociológiai jellemzőitől való megfosztott megalkotása nem szolgálja-e egy olyan idealizált, politika fogalom kialakítását, ahol a politikai erőterben csak a parlamentnek jut fontos szerep. Igenlő válasz esetén világossá, válik a társadalom és a pártok közötti laza kapcsolatot deklaráló szöveg belső értelme. A párt jelzői a **magyar**, a **megfelelő**, a **meghatározó**, az **alapvető**. A nemzeti jelleg a párt legfontosabb karaktere.

Határozatlan, de a párt fogalmánál sokkal dinamikusabb az **intézmény** fogalma. Az intézmény dinamikus képződmény, s ezt olyan fogalmakkal alkotott szoros korrelációja jelzi, mint a **működés**, a **munka**. Az intézmény/ek az **alkotmányra** támaszkodnak, az alkotmány működésük alapja. Az intézmény e fogalmi környezetben ugyanakkor be/leszűkítő értelmezést kapott, amiről az **igazgatás** és az **igazságszolgáltatás** szoros kapcsolatot létesítő fogalmi árulnak el.

Az intézmények kapcsolata a társadalommal semmitmondó. Egyfelől az **erkölcs** révén (erkölcsi garanciák az intézmények működése mögött?) kapcsolódik a társadalomhoz, másfelől az **egyénnel** van valamilyen (netán erkölcsi??) viszonya. Az intézmények közül így csak bizonyos intézmények nyerik el a szövegek világképének axiomatikus értékrangját, ám ezen intézmények meglehetősen strukturálatlanul illeszkednek a társadalom -- és a politika —világához. Az intézmények nemzeti (**magyar**), s működésükben **megfelelőek**. Ebben az esetben nagyon nehéz ezeket az intézményeket megreformálni, hiszen a megfelelően működő intézmények esetében a változás szükségességének indoka sem áll fent.

A **hatalommegosztás** fogalma gyengén kapcsolódik **állam**, az **új**, a **politika**, a **párt**, a **parlament**, a **polgár**, a **gyakorlat**, a **gazdaság** fogalmaival. Erős kapcsolata viszont a **hatalom**

fogalma. A hatalommegosztás az **alkotmány** által rögzített **helyzet**, **alap** és **megoldás** bizonyos **működés** számára.

A hatalommegosztás **fontos** (erős kapcsolat a **minden** fogalmával), olyan **követelmény**, amely a különböző **érdekek** meghatározott **keretét** alkotja. A hatalommegosztás ugyanakkor csak a kormány vonatkozásában jelent valamilyen értékelhető kapcsolatot. Más — a kormánytól eltérő — politikai alany ugyanis csak a fogalom gyenge erőterében van.

A hatalommegosztás fogalom tartalma felemás, és hiányos. Még körvonalaiiban sem tartalmazza a klasszikus polgári liberális politika-felfogás elemeit. (Az igazságszolgáltatás fogalma a listán a negyvennyolcadik helyet foglalja el.) A fogalom még bővítményeivel, erős kapcsolataival együtt sem elégíti ki a hatalommegosztással szemben támasztott alkotmányos követelményeket. A fogalmat különösen gyanússá teszi a kormány fogalmával kialakított erős kapcsolata. Valószínűleg a hatalommegosztás itt bemutatott értelmezése a kormányzati tevékenység legitimmé tételét szolgálja. Egyúttal felhívja a jogalkalmazó figyelmét a kormány központi szerepe elismerésének fontosságára. A kormány a politikai (és jogi) rendszer működésében fontos szerepet játszik, ehhez azonban — vélik a szövegek — elengedhetetlen deklarálni, hogy a kormány az alkotmányosság és a hatalommegosztás talaján áll. Más azonban a hatalommegosztásról a jogalkalmazóval nem szükséges közölni.

Voltaképpen a **szabály** fogalmában sűrűsödik mindaz össze, ami a jogalkalmazóhoz eljut. A szabály az ami ami a jogi normákat, előírásokat, szankciókat létesít és állít fel a társadalom szereplői számára. A jogalkotási folyamat végeredménye, tulajdonképpen célja.

Mindazok a fogalmak, melyek a szabály és a szabályalkotás tényleges folyamatát írják le, vagy mutatnak be, hiányzanak a szabály fogalmi környezetéből.

A szabály a **szervezet**, **szerv** fogalmakkal képez erős kapcsolatot, ami bürokratikus előírások fogalma felé tolja el a fogalom értelmezési tartományát. Azt tudjuk, hogy **sok** ilyen szabály van s ez a jellemző sajátossága.

Összefoglalva az 1992.-es minta politikai fogalmainak elemzési tapasztalatait, annyi látható – ezt rögzítettük --, hogy a szövegek nyelve gazdag, több jelentés-, és fogalomsíkot tartalmazó fogalmi rendszer. Ennek ellenére egy jól kitapintható, egymással összefüggésben álló és egymás kölcsönös jelentésére támaszkodó belső fogalmi mag (mátrix) található a mintában.

A fogalmak egyszerű jelentéstartalma látszólag távol áll az ideológia nyelvezetétől. Sem jelentős mértékben, sem jelentős származási arányban nem találunk direkt ideológiai töltésű fogalmakat. A távolságtartó fogalmak első pillantásra egy modern, differenciált társadalomképre utalnak, egy intézmény-centrikus politikára.

A modern társadalomképre utaló elemek a fogalmak különböző csoportjainak elemzése alapján is megtalálhatóak. A főbb fogalmak tradicionális jogi fogalmak, tudományos eredetűek, avagy a <<politikából átszelídítettek>>. Olyan fogalmak, melyeket értenek a befogadók — a jogalkalmazók -- és melyek jelentése, asszociációi nem esnek messze az ő világuktól.

A fogalmak strukturális szintje mindezek ellenére egyértelműen ideológiai preferenciákat hordoz. A fogalmak ideológiai jelentése a fogalmak egymáshoz való kapcsolatában, a fogalmak egymást követő sorrendjében, egymás jelentését felerősítő vagy éppen gyengítő hatásukban bontakozik ki. E szint elemzése során egy világos és határozott ideológia, egy jól körvonalazható és leírható világgép nyomaira bukkantunk.

A strukturális szint ideológiája már nem egy modern, vagy modernizált társadalom leírására, értékeinek közvetítésére irányul. Egy, főként az állagmegőrzésre irányuló nemzeti forradalom, egy alkotmányos váltás legitimációjának kísérlete jelent meg a fogalmak mélyén. Ez az ideológia gyakran üres fogalmakkal dolgozik, eszköze azonban sohasem a direkt, sohasem a közvetlen ideológiai fogalmak és jelzők felhasználása, hanem a viszonylag ideológiamentes fogalmak kombinációja. E fogalmak speciális használata biztosíték egy hitelesnek tekinthető világ-, és társadalomkép megalkotása.

Ezt az ideológiát **pragmatikus nemzeti konzervativizmusnak** nevezhetjük el. Feladata: a politikai cél elérésén – azaz az alkotmány reformján -- keresztül egy állagőrző változássorozat beindítása, egyúttal a radikális változásnak, a társadalom <<mélyiségi>> felforgatásának elkerülése. Politika centrikussága ezért azonos az alkotmányos intézmény-centrikussággal, s e körben a kormánynak, a végrehajtó hatalomnak jut (csak neki juthat) prioritás.

Az ideológia olyan jogászoknak, jogalkalmazóknak szól, akik a régi, a <<szocialista>> rendszer keretei között nőttek fel, s akiknek szakmai karrierjük, jogfelfogásuk e korszakban alakult ki. Számukra — úgy véljük — alapvetően fontos az alkotmányos kontinuitás, a törvényes rend — mindenekeelőtt az alkotmány és az alkotmányon nyugvó törvények és jogszabályok változásán keresztül kibontakozó változások -- fenntartása.

A szövegekből világosan kiolvasható a magyarországi politikai rendszerváltás alapvető dilemmája is. A váltás és a változás alkotmányos keretek között ment végbe, a kitörési kísérleteket az Alkotmánybíróság rendszeresen visszanyeste. A társadalmi politikai kérdés tehát a politikai hatalom (akarat) és a jog határmezsgyéjének szélessége. A szövegek leképezik, megjelenítik e problémát, s a választ az alkotmányos kontinuitás szemszögéből fogalmazzák meg. Az alkotmányos konzervativizmus e célra remekül megfelel.

A szövegek felvetnek egy távolabbra mutató jogelméleti problémát is, a joggyakorlat és az alkotmányosság, a pozitívizmus és a természetjog soha nyugvópontra nem jutó ellentmondását. A joggyakorlatnak — lehetséges — kifejezetten pragmatikus, konzervatív alkotmányosságra van szüksége. Csak ezt tudja kezelni, csak e keretek között tud gondolkodni, avagy jogot alkalmazni. A kérdés az — mielőtt végtelenbe nyúló vitát nyitnánk —, vajon a kilencvenkettes év Magyarországon a jogász elit állította elő a politikai konzervativizmus ideológiáját, avagy a politikai rendszer termelt a jogászok számára a fogyasztható ideológiát. A kérdést nem tudjuk — nem is akarjuk — itt és most megválaszolni. A válaszhoz tovább kell lépni tanulmányunk kérdésfeltevésén.

2.3. A politikai minták társadalomképe

2.3.1. Társadalomértelmezés 1985.-ben

Amint korábban említettük, a politikai minták társadalomképét külön elemeztük. A követett elemzési módszernek kettős indoka volt. Egyfelől így megrajzoltuk a politikai intézményrendszer társadalmi háttérét reprezentáló fogalmi szerkezetet, másfelől csak e módszerrel lehetséges összevetni egymással a politikai és a gazdasági intézmények mögött álló társadalomképeket, azaz csak így lehet kimutatni a kettős társadalmi integrációs séma tudásszociológiailag releváns konstitúcióit.

1985.-ben a **társadalom** fogalma maga az **alkotmányozás** fogalmával áll legerősebb kapcsolatban. Azaz társadalmi törekvésként mutattak be egy politikai hatalomátmentési akciót. Erre utal, hogy a fogalom második legjelentősebb vonzata a **politika**, mégpedig a **kommunista párt**, fogalmaival körülírt politika. Nem a klasszikus polgári demokrácia politikai rendszere, hiszen annak fogalmai a skála alján helyezkedtek el. A társadalom fogalma leggyengébben a **gazdaság, garancia, új, gyakorlat**, fogalmakhoz kapcsolódik.

Már az elemzés kezdetén látható, hogy sajátos társadalomkép húzódik meg a szövegek mélyén. Egyfelől az alkotmányozás középpontba emelésével úgy tüntetik fel az alkotmányozást, mintha — erre utaltunk — a társadalom maga akarná az alkotmányt. E társadalmi igényt a szövegek olyan absztrakt relevanciájú fogalmakkal támasztják alá, mint **történelem, tudomány**. A társadalom aktorainak politikai szerveződését kifejező, azt leíró fogalmi meg sem jelennek a társadalom fogalmi környezetben. Az **érdek** pld csekélyebb súllyal szerepel mint a **felszabadulás**.

A szövegek az alkotmányozást társadalmi szükségletként, az adott politikai állapotokból fakadó szükségszerű következményként jellemzik. Az adott politikai állapotoktól eltérő politikai berendezkedés fogalmi az érdek fogalmánál is lazábban kötődnek a társadalom fogalmához. A társadalom fogalmából száműzetett az új, a garancia, gyakorlat fogalma is. A fogalmi környezet mondandója szerint kizárólag az adott politikai állapotokat kifejező alkotmányozás (ami nem-új) lehet a társadalom igénye.

A társadalom fogalmi hálózatában hordozza az adott politikai állapotokat konzerválni akaró törekvéseket. Az ideológia argumentációi alapján úgy tűnhet, hogy **a konzerváló politika iránti igény azonos a társadalom igényével**. A legitimáció tökéletes, amennyiben az ideológiai térben a társadalom aktorai névtelenek. E modell — melyben a társadalom elvont, cselekvő aktorok nélküli massa – tipikus, valamennyi bolsevik típusú ideológia fogalomrendszerében kimutatható.

A **történelem** fogalmának elemzése megerősít bennünket. Előljáróban fel kell idéznünk, hogy a bolsevik típusú ideológiai rendszerek egyik sarkköve a történelem fogalma, és annak sajátos interpretációja. Hivatkozási alap, háttér, gumifogalom, mely mindent — és az ellenkezőjét is — megmagyaráz. Szövegeink történelem fogalma (és alkalmazása) hűen követi ezt a hagyományt. A történelem a minta szövegekben a végső értelmezési keret. A társadalmi alrendszereket jelölő fogalmak, melyek szövegekben az alkotmányozás iránti igény megjelenítői (pld tudomány), a történelem fogalmának segítségével legitimálják az alkotmányozás iránti szükségletet. (ami így már történelmi szükségletként merül fel) A történelem fogalmára való hivatkozás — mivel a történelem fogalma tartalmazza az alkotmányozás iránti igényt — egyúttal pótolja a társadalom aktorainak névtelenségét.

Nemcsak a társadalmi - politikai aktorok, hanem az **új**, a **gyakorlat**, sőt a **garancia** is kizáródnak a történelem fogalmából (folyamatából). E tények világosan jelzik, az általunk

feltárt gondolkodás távol áll a klasszikus alkotmányjogi felfogástól. Véleményünket alátámasztja a **demokrácia, jog,** és a **történelem** fogalmainak erőtlen kapcsolata.

A történelem fogalma — mint végső ok — az adott politikai rendszert védő, a politikai hatalmi berendezkedés fenntartásáért szót emelő ideológia érveit támasztja alá, elősegítve ezzel az uralmi rend konzerválását. E sorba illeszkednek azok a fogalmak, amelyek a társadalom fogalmán túlmutatnak, s mint “ontológiai” fogalmak szerepelnek leggyakrabban a fogalmi szótárakban. Azt a tényt, hogy a **lét** fogalmának központjában is az **alkotmányozás**⁵⁷ áll, már emlitenünk sem kellene. Ezzel azonban az alkotmány túlnőtt történelmi, társadalmi jelentőségén, ontológiai értelmezést kapott. Gyengén kapcsolódnak az ontológiai tényálláshoz, a **jog, demokrácia, új, garancia,** valamint a **politika, párt, parlament, polgár** fogalmi. Nemcsak a történelemből, és a társadalomból, hanem a lét általános vonulatából, (irányából, fejlődéséből) is száműzetnek a polgári demokrácia, és politikai kultúra hagyományai.

A társadalom alrendszerait (gazdaság, tudomány) jelölő, értelmező fogalmaknak az **alkotmányozás, alkotmány,** fogalmakkal mutatható ki erőteljes kapcsolatuk. A szövegek a társadalmi alrendszerek fogalmi mátrixait bevonták a fennálló hatalmi rendszer legitimitásának kiépítésébe. A szövegek legitimációs üzenetéből hiányzik az egyes társadalmi alrendszerekben szerveződő szakmai - társadalmi tevékenységeket bemutató fogalmak rendszere. (rendszeracionalitások fogalmi) Ezzel párhuzamosan a fogalmak környezetben dominálnak a politika értékei. (Pld. a közoktatásnak valamennyi politikai fogalommal erősebb a kapcsolata, mint egyéb nem politikai fogalommal: település, tudomány, magyar.)

A társadalom alrendszerének fogalmi a leggyengébb kapcsolatban a klasszikus politikai demokrácia, és a nemzeti értékek fogalmaival állnak. A tudomány fogalmi környezetének külön érdekessége, hogy a **tudomány a szakember, haza, jog, szempont, szerep, fejlődés, demokrácia** fogalmihoz alig kapcsolódik. Az **új** fogalmát sem találtuk a tudomány környezetében, lehet hogy a szövegek a tudományt és az innovációt két egymástól elválasztható jelenségnek tartják?

⁵⁷ A demokratikus parlament ideológiai legitimációját bonyolítja, hogy parlament már 1990 előtt is működött Magyarországon. A szocialista alkotmányjog a jogszabályok érvényességét és legitimitását e tényből vezette le. A formális jogelmélet álláspontján maradván az alkotmányjognak igaza volt, csupán a parlament politikai rendszerkörnyezetével volt egy kis probléma. 1992 - re a parlament politikai rendszerkörnyezete átalakult, a parlament maga is demokratizálódott. Mindentől függetlenül az élénk társadalmi ideológia szerint a parlament és a politikai rendszer kapcsolata változatlanul közömbös, üres. A jogalkalmazó számára — ezt szeretnénk még egyszer hangsúlyozni — e problémakör nem is igen fontos, mivel számára a parlament működése — vagy az alkotmányos lét, — a meghatározó, a parlament legitimitását nem vizsgálhatja. Még akkor sem, ha a jog fogalma maga kerül legitimációs válságba.

Kérdezhetnénk persze, akkor mire jó a tudomány? A válasz bizonyára az lenne, hogy az ideológiai argumentációk megfogalmazására, az ideológiai bázis kiépítésére, a politikai rend védelmére. A tudomány példáján keresztül mutatható be legjobban az elemzett ideológia egyik sajátossága, a racionális argumentációk paradigmája.

Mintánkban a tudomány fogalom a politikai törekvések — a hatalmi rend védelmének — bázisa. Fogalmi környezetében nem fordulnak elő a tudomány saját (pld ismeret, logika, módszer, megismerés) fogalmai, és elkülönül a tudomány lényegét alkotó társadalmi folyamatoktól is. (fejlődés, szakember, szempont). Ezzel szemben a tudományra szinte minden politikai fogalom utal, a politikai argumentációk kialakításának egyik központi vonatkoztatási fogalma. Az a tudomány azonban, amire hivatkoznak, amit a fogalmak magyarázatában, meghatározásában felhasználnak, a társadalmi lényegétől megfosztott tudomány. A tudomány felhasználásának szabályai hűen követik az uralkodó ideológia tudomány-felfogását. Az önmagát tudományosnak nevező marxista ideológia a tudományos tudásra mint egzakt ismeretek halmazára nem tartott igényt, számára a tudomány tekintélyének kisajátítása volt kifizetődő. A tudomány racionális logikai rendszerét felhasználva — csatasorba állítva — és a tudományra mint megbízható igazságok rendszerére hivatkozva indokolta meg a hatalmi és politikai rendszer mozdíthatatlanságát.

A minta szövegek tudományos szövegeket is tartalmaznak. A tudomány fogalmának elemzéséből ezért az a tapasztalat is megfogalmazható, hogy a jogász elit nemcsak a jogot, hanem a tudományt is feláldozta ideológiája oltárán. A jog mellett a tudomány rendszere sem volt számára vonatkoztatási keret, cselekvési normarendszer, értékrepresentáció.

Az elemzett ideológia a társadalmi alrendszerek sajátos viszonyait (pld. belső / külső integrációjuk problémáit) figyelmen kívül hagyta. A szövegek világában a társadalmi alrendszerek nem kapcsolódnak egymáshoz. Nincs összefüggés gazdaság – jog, vagy település szerkezet - gazdaság között. Csak a politika (fogalmai) képes integrálni a társadalom alrendszereit, csak a fennálló hatalom tudja működésüket koordinálni. Erre a funkcionális sajátosságra utal, hogy a társadalmi alrendszerek fogalmi környezetében az adott politikai - uralmi viszonyokat leíró fogalmak állnak a rangsor élén, a legerősebb kapcsolat pedig minden esetben az alkotmányozás fogalmával alakult ki. Végeredményben a politika által leigázott társadalom képe rekonstruálható a szövegekben, egy olyan társadalomé, mely csak egyet akar: a fennálló uralmi rend megőrzését. Egy önállóságától megfosztott, szereplők nélküli társadalom nem is akarhat mást.

Egymásra hangolódott uralmi igény, és valóságkép, összerosódott fikció és realitás. A világkép építése során az ideológia konstitúció sem a társadalom, sem a társadalom alrendszerének mozgására, sem valóságos fejlődésére nem reagált. Még a nyolcvanas évek közepére elementáris erővel jelentkező nemzeti mozgalmakra — értékekre — sem. Így fordulhatott elő, hogy a **haza, nemzet, magyar** fogalmi környezetében jelentős túlsúllyal az **alkotmányozás, alkotmányozni** fogalmak szerepelnek, megfordítva interpretációnkat a fennálló hatalmi rend konzerválását a szövegek nemzeti értéknek tekintették.

A korábbi elemzés eredményeire utalva elmondhatjuk, a legitimitáció érvkészletének kialakítása majdnem tökéletesre sikerült. Szövegeink szerint ugyanis nemcsak történelmi, társadalmi, ontológiai, hanem nemzeti indokai — igényei és értékei — is vannak az alkotmányos rend fenntartásának. A nemzeti értékek listájára alig-alig férnek rá a klasszikus politikai és polgári demokrácia tradícióját kifejező fogalmak, mivel egyértelmű a polgár, politika, parlament, párt, érdek, értelem, szakember, választ fogalmak utolsó ranghelye. Az ideológia nem tartja nemzeti értéknek egy más típusú politikai fejlődés intézményrendszerét.

Az 1985.-ös politikai minta társadalomképnek elemzését a „magán társadalom”, kissé fennköltén fogalmazva az un. Civil Society bemutatásával fejezzük be. Azaz a **polgár, a garancia, az új, a probléma** fogalmi környezetét mutatjuk be. Egyik fogalom sem intézmény középpontú, azaz valóban az intézményes világon kívül elhelyezkedve a magán társadalom viszonyait hordozva közelítenek a politikai folyamatokhoz.

Szövegeink szerint e fogalmak egytől - egyig az **alkotmányozás** fogalmával állnak a legszorosabb kapcsolatban. Ezek szerint a magántársadalom érdeke (is) a politikai stabilitás védelméhez kötődik. A **polgár** fogalom környezetének alsó értékszintjén — ami tehát a polgárra nézve a legkevésbé fontos — a **nemzet, nyilvánosság, szakember** szerepelnek. A polgár távol áll bizonyos demokratikus és nemzeti értékektől, de távol van a demokratikus politikától, és a társadalom egyéb intézményeitől is. Mivel mind a **politika, párt, parlament, demokrácia**, mind a **település, történelem, tudomány** fogalma távol esik az alkotmány (mint közvetítő) fogalmától, a polgár ebben az értelmezésben csak az alkotmány szolgálóleánya lehet. Más ideológiailag releváns értéke, társadalmi szerepe nincs. Nem politikai lény, és a társadalommal sem áll szoros kapcsolatban. Tulajdonképpen loyális alattvaló, akinek egyetlen egy törekvése van : az alkotmányozás.

A fogalmi környezet skálájának alsó tartományában található fogalmak referenciáit vizsgálva bizonyos intézményekre nem vonatkozik a polgári lét fogalma (az állam), másfelől bizonyos intézményekkel nem lehet kapcsolata (ezek a polgári demokrácia intézményei). Amihez kötődnek, az az adott politikai berendezkedés, melyet a **kommunista párt, külpolitika** fogalmi jelölnek. A **garancia** mint a fennálló hatalom garanciája, nem vonatkozik az államra, nem fakad a polgár társadalmi státuszából, megfoghatatlan, megragadhatatlan. Méltó kiegészítője a politikai fogalmak között felbukkanó **korlát** fogalomnak. Az alkotmány a garanciák legitim dokumentumaként, a korlátok megfogalmazójaként szóba sem jöhet.

A **probléma** fogalom környezetének leggyengébb tartományában helyezkedik el a **gazdaság, irány, idő, helyzet, hatalom, haza, demokrácia, nemzet, nyilvánosság**. E fogalmakkal jelölt kérdéskörök tehát nem problémák, azaz nem tematizálódhatnak problémaként az elemzett ideológiai mezőben.

Korábbi fogalomlistánk felsorolta azokat a válaszra váró társadalmi kérdéseket, amelyek az akkori politikai értékelés szerint nem jelentettek problémát. Az elemzett ideológia realitásának érzékelésére jó példa a fenti szűkebb listánk, mivel a felsorolt témákat egy két év múlva alapvető politikai és társadalmi konfliktusként tematizálta a politikai élet. A társadalmi folyamatok figyelmen kívül hagyása (szelekciója), a valóság ideológiai újraalkotása a valóságos folyamatok iránti közömbösségig vezetett el. A szövegekben a nyolcvanas évek kihívásának, a társadalom reális konfliktusainak jelzésére egyszerűen nem jutott hely. Ehhez nemcsak az ideológia sajátos logikai módszertana, hanem a probléma fogalom értelmezése is hozzájárult.

A **szocialista** fogalmi környezetének alsó tartománya jelzi, mit tekintettek a legkevésbé szocialistának (azaz a korhoz tartozónak) a szövegek. A következőket: **jog, demokrácia, állam, garancia, gazdaság**.

Ne felejtsük el, szövegeink alkotója az a jogász elit, amely a jogot nem tekinti a szocializmus lényegének. Jogász elit, mely az államot, a demokráciát alig-alig tartja a létező rendhez illeszthetőnek. Hipotézisünk beigazolódtott, a jogász elit a politika logikájában gondolkodott és a politika elvárásának megfelelően ábrázolta a társadalmat. Ennek következménye, hogy saját tevékenységének területét szintén le kellett értékelnie, nem

tekinthette a társadalom önálló alrendszerének autonóm részének. Nyitva áll természetesen a kérdés: magát a politikai viszonyok szabályozását a jog részének tekintette-e ?

2.3.2 Társadalomértelmezés 1992.-ben

A politika fókuszából szemlélt társadalom fogalmi készlete rendkívül gazdag. A sorrend a következő:

tudomány, társadalom, kultúra, kapcsolat, tevékenység, gazdaság, réteg, szerep, erkölcs, polgár, szakma, lehetőség, valódi, új, követelmény, munka, gyakorlat, fejlődés, működés, egyén, függ, helyzet, tartalom, magyar, szféra, eredmény, kérdés, megoldás, szükségszerű, történelem, feladat, egyensúly, csoport, érvényes, lényeg, személy, értékelés, elv, biztosítani, változás, igény, tény, jogosult, részlet, természet, forma, ember, fontos, nagy, funkció, folyamat, törekvés, tapasztalatok, egyesületek, élet, lét, ország.

A társadalomkép differenciált és mélységében tagolt. E társadalom nem bipoláris, nem pusztán ellentéte, az intézményes világnak, illetve az állami rendnek, mint az 1985.-ös szövegek társadalom felfogásában. Kitapintható a társadalom nagy rendszereinek fogalmi csoportja éppúgy, mint ahogy elkülöníthető a társadalmat alkotó individuumokat jelölő fogalmak csoportja is. (Ezen utóbbira **polgár, egyén, személy, jogosult, ember.**) Szintén kimutathatóak az individuumok közötti viszonyokat leíró, illetve az individuumok tartós kapcsolatát jelölő szociológiai alakzatok fogalmi. (**kapcsolat, tevékenység, szerep, csoport, egyesületek, ország**)

Elemzésünkben először a társadalom nagy integrációit konstituáló fogalmi szerkezeteket mutatjuk be.

A **társadalom** maga tehát tagolt, ahol intézmények (**alkotmány, szerv, szervezet**), természetes egyedek (**személy, egyén**) viszonyai alakítják e tagoltságot. A társadalomban érvényesülnek meghatározott összefüggések, mindenekelőtt **törvények**, de a társadalom dinamikájára utalnak a **működés**, a **megoldás**, a **tevékenység** fogalmi. A társadalomhoz gyengén kötődnek a politikai intézmények fogalmi, ugyanakkor jelentős a kapcsolata a **magyar** fogalommal. A társadalom tehát nemzeti társadalom, ám ezzel az összetétellel sem konkretizálódik a társadalom fogalma. A tagoltság nem jár együtt konkrét intézményes vagy rétegződési tagoltsággal, ám jelentéstartalma mégis gazdagabb mint 1985.-ben volt. Ugyanez jellemző a **történelem** fogalmára, s mivel a **történelem** a **társadalommal** áll szorosabb

kapcsolatban van, feltételezhetően a társadalom egyes jelenségei, például a **munka**, az **érdek**, a **törvény**, vagy a **tudomány** történelmi keretben (történelmi - társadalmi tényként, tartalomként) értelmezhetőek. A történelem és a társadalom jelentése elvesztette korábbi ideológiai szerepét, jóllehet a konkrét fogalom-meghatározások (fogalomtartalmak) 1992.-ben is hiányoznak.

Ugyancsak problematikus a **tudomány** fogalom jelentése, mivel a tudomány csekély kapcsolatban áll a **lényeg**, a **lehetőség**, a **gyakorlat**, a **gazdaság**, a **cél** sőt az **új** fogalmával. A tudomány – ezek szerint -- nem a gyakorlat számára új lehetőségeket felfedező működés, hanem valami egészen más. A gyakorisági listán élen álló fogalmak számbavétele után sajnos csak ezt a negatív ítéletet tudjuk újra megfogalmazni. A tudomány fogalmi környezetében fellelhető erős kapcsolatot alkotó fogalmak ugyanis a maguk mindenhol megtalálható és semmitmondó jelentésükkel pozitív állítások formájában nem igazán definiálják a tudomány mibenlétét. Talán csak a **megoldás**, és a **tevékenység** azok, amelyek a tudomány intézményrendszeréhez közel állnak. Ennek ellenére a tudomány belesimul a szövegekből kibontható általános valóságértelmezési keretbe. Így a tudomány elsősorban nemzeti (azaz magyar) de kiderül róla az is, hogy **meghatározó** jelenség. (Hogy miben, ezt viszont nem tudjuk kihámozni a fogalmi mátrixból.)

A politikai minta a társadalom rendszerintegrációi közé besorolta a **gazdaság** fogalmát is. Ennek elemzése révén megtudhatjuk, hogy a politikum szemszögéből hogyan tematizálódott, hogyan épült fel, milyen rendszerben konstituálódott a gazdaság fogalmi szerkezete. A gazdaság fogalomkörnyezete nem tartalmazza a gazdasági rendszer működését értelmező speciális fogalmakat, mivel fogalmi környezetében nagyrészt azok a fogalmak jelentek meg, melyeket az eddig bemutatott más fogalmak mellett szintén megtaláltunk. Ennek következtében a politika felől értelmezett gazdaság fogalma alárendelődik az absztrakt valóság-értelmezési rendszernek (pragmatikus konzervatív ideológiának), és nélkülözi a gazdaság differencia specifikumát.

A gazdaság alapja a **munka**, s a gazdaság **gyakorlatában** bizonyos **érdekek** érvényesülnek. A gazdaság működését az **alkotmány garantálja**, az alkotmány határozza meg kereteit. A gazdaság az **egyén** számára is **fontos**, sőt a gazdaság és az **erkölcs** között is erős kapcsolat áll fent. A fogalmi rekonstrukció – e néhány jellemző vonás ellenére — semmi specifikus tulajdonságot nem tud kimutatni a gazdaságról. Sem a konkrét társadalom konkrét gazdaságáról (bajairól, problémáiról), sem a nemzeti (jelzője: a **magyar**) keretek között

értelmezett gazdaságról. Szavakban (jelzőkben) a szövegek elismerik, hogy a gazdaság **meghatározó, alapvető**, de a fogalmi környezet elemzése után nem lehet látni ennek okát, és következményét. Különösen akkor nem, ha a gazdaság fogalmának a leggyengébb kapcsolata van a döntés, az új, valamint a feladat, a fejlődés fogalmaival. E rangsorból azonban gyanítható, miért **megfelelő** ez az adott **gazdaság** fogalom. Az ok egyszerű: az innovációt a fejlődés középpontjába állító gazdaság fogalma nem felel meg az állagmegőrző ideológia céljainak. Elképzelhető, hogy a politikumban definiált gazdaságfelfogás sem kíván túlmenni a fogalom fent elemzett tartalmán, hiszen a gazdaság politikai ellenőrzése – még az állagmegőrző ideológia keretei között is – csak ilyen értelmezési keretben biztosítható.

A **kultúra** fogalma — mint ezt korábban láttuk — néhány esetben háttérfogalomként, vagy hivatkozási alapként funkcionált. Ennek köszönhetően fogalmi környezetében számos politikai intézmény, jogi kapcsolat található. A kultúra átszövi e társadalmi intézményeket, összeköti és strukturálja rendszerüket.

A kultúra értelmezési hálózatába bekerült társadalmi, politikai és jogi intézmények a kultúrával érintkezve átesnek egy <<homogenizálási>> folyamaton. A **kiküszöbölni** ige erre utal. Feltételezhető, hogy a kultúra nemzeti (azaz **magyar**) jellege miatt alkalmas e homogenizációs szerepre. Nem tévedünk, amikor azt állítjuk, hogy a kultúra azért lehet hivatkozási alap, megtámasztó fogalom számos politikai intézmény definiálásánál, mert a fogalomhoz rendelt homogenizáló nemzeti értékrendszer bázisán lehet felépíteni egy közös, valamennyi intézményekre kiterjedő értékrendszert. A nemzeti kultúra (magyar) tehát e célnak megfelelően **alapvető** és **meghatározó**.

Az **erkölcs** fogalma -- miként a kultúra fogalma – megtámasztó és háttérfogalom. A kultúrával ellentétben azonban az erkölcs fogalma üres. Nem így a **magyar** fogalmáé. A magyar (a nemzeti) jelző környezetében megjelenő fogalmakat valamennyi fogalom mellett megtalálhatjuk, ezért e fogalom a legnagyobb kötőerővel rendelkezik. A magyar fogalom környezetének első hét fogalma 1200-as gyakorisági értékkel bír, ami a legmagasabb gyakorisági szám valamennyi mintánkban. A magyar a magyarral áll legtöbbször kapcsolatban. Ezzel a magyar fogalom jelentősen megerősödik, a szövegek végeredményben szinte belesulykolják az olvasóba a fogalmak (szövegek, értelmezési definíciók) nemzeti jellegét. Egyetlen egy fogalom esetében sem találkoztunk ehhez hasonló jelzői kumulációval.

A nemzeti jelleg az **alkotmány**, a **kultúra**, a **kormány** fogalmára egyaránt kiterjed. Nem minden politikai intézményt és társadalmi viszonyt jelölő fogalom alkot azonban ennyire szoros kapcsolatot a magyar (nemzeti) jelzővel. A lista végén ezért a **gyakorlat**, a **gazdaság**, a **cél**, a **csoporthatár**, a **diktatúra**, és — paradoxon — a **demokrácia** található.

A **munka** fogalma azért kiemelkedő számunkra, mivel a munka elvileg a **társadalom** és a **gazdaság** szerveződésének egyik alapvető, központi eleme. A munka fogalmi környezetének elemzése után azonban a munkáról teljesen más kép alakul ki bennünk. A munka mindenekelőtt **magyar** (nemzeti) és jelenlegi szintje **megfelelő**. A magyar munka nagyobb hangsúlyt kap azáltal, hogy a munka fogalmi környezetében a **gazdaság**, a **gyakorlat** a gyakorisági lista legvégén helyezkednek el. Közömbös a **hatalom**, a **hatalommegosztás**, a **diktatúra**, avagy a **demokrácia** fogalma. A **munka** fogalmát tehát egy nemzeti (magyar) ideológián belül definiálják, így ezen a kereten belül jelent a munka **megoldást** is. A munka fogalma azokkal a fogalmakkal áll szoros összefüggésben, amelyek a politikai intézmények leírásánál is kulcsszerepet játszottak. Ezek egymásra utaló fogalmak, tartalom nélküli ismétlések, magas fogalmi redundancia hordozói.

Az **érdek** fogalom legfontosabb definíciója, hogy magyar. A magyar érdek azonos a **megfelelő** megoldással, ez a **működés alapja**, s **meghatározó** eleme. A magyar érdek erős kapcsolatban áll az **alkotmánnyal**, a **kormány**al. Nincs szoros kapcsolata a **végrehajtás**, az **új**, s a **változás** fogalmával. Az **alkotmány**, a **kormány**, egyszóval a politikai intézményrendszerek a nemzeti érdek ideológiai elismerése felől nyernek megerősítést, ezen keresztül épül ki legitimációs bázisuk.

Nemcsak a társadalom intézményeit, hanem a társadalmi cselekvők és azok társadalmi kapcsolatait is rekonstruálhatjuk az 1992.-es politikai minta társadalomképéből. Legelső helyen az **egyén** áll, aki pontatlanul, elnagyoltan, és felemás módon definiáltatik. Társadalmi kapcsolatainak csak egy részéről, oldaláról, a nemzeti (**magyar**) jellegéről tudunk. Lazán kötődik a **szerep**, a **személy**, a **szabály** fogalmaihoz. A **polgár** fogalom meghatározása is hasonló. A polgár legfontosabb jellemzője magyarsága. A polgár fontosságára utal a **meghatározó**, az **alapvető** fogalma is. A polgár az **alkotmánnyal** is kapcsolatban áll, s léteéhez a társadalom működésében **megoldások** kapcsolódnak.

A polgár elvileg jobban meghatározható, mint az egyén. A szövegek ezt a lehetőséget részben kihasználják, így a polgár pontosabb definíciója a polgár társadalmi minőségének kihangsúlyozásán nyugszik. A polgár definíciójának kialakítása ugyanakkor nem önkényes, mivel a szövegek ideológiai valóságképének megfogalmazásakor nem annyira az egyén definíciójára mint az egyén társadalmi - politikai minőségére, a polgárra volt szükség. A polgár közelebb áll a politikai világgép fogalmaihoz, hűségesebben kiszolgálja a politikai ideológia megalkotásakor felmerült igényeket. Ezért találhatóak a polgár fogalom környezetében (élén, közepén) olyan fogalmak mint **parlament**, **párt**, **politika**. A polgár – a szövegek világgképében -- kifejezetten a politikai (társadalmi) intézmények rendszerében értelmezhető fogalom.

Más fogalmak, például a **réteg**, vagy a **csoport** fogalma üres és semmitmondó. A réteg fogalma nagy affinitást mutat a **jogi** rendszerrel (ezért áll a **jog**, a **jogpolitika**, a **törvény** a réteg fogalommal szoros kapcsolatban), ám a réteg elsősorban nemzeti (**magyar**). Ennek következtében elmondható, a réteg fogalom nélküli a fogalom tartalmi meghatározásában “elemi erővel” érvényesíthető szociológiai definíciót.

A **szakma** fogalmának a definíciós, értelmezési hálózatban el kellene vezetnie a jogász szakma (politikai világgép központú) értelmezéséhez. E fogalomban szólíthatja meg az ideológiai szövegeket megalkotó jogász elit a jogász szakmát. Kísérlete azonban nélküli az önállóságot, e fogalmat is alárendeli a konzervatív pragmatikus nemzeti ideológia valóságértelmezésének.

Természetesen e szakma nemzeti (**magyar**), ám ennél fontosabb, hogy a szakma azokra a helyzetekre vonatkozik, azokon a helyeken található, melyek a **szerv**, **szervezet**, fogalmaival írhatóak le, azaz amelyek a **bürokratikus** pozícióikat jelölik. Úgy tűnik, hogy a szakma fogalom a jogászi rendet bürokratikus rendként definiálja.

A szakma fogalma ugyanakkor **szigorúan depolitizált**. Következtetésünk alapja, hogy a szakma fogalma a legalacsonyabb korrelációt mutatja a **parlament**, a **párt**, a **politika** fogalmaival, bár a **polgár** fogalommal is kellőképpen nagy távolságot tart. A szakma a **nyilvánosság**hoz meglehetősen ambivalens módon viszonyul, mivel kapcsolatuk ugyancsak gyenge.

A szakma **megoldásokat** dolgoz ki bizonyos **helyzetekre**, de e munkának sem az **érdekek**, sem a **tudomány** nem képezi **alapját**. A jogász tevékenysége nincs összekapcsolva az igazságszolgáltatás vagy az igazgatás fogalmaival sem. Olyan szakma tehát, amely a bürokratikus rend más, egyéb helyszínein szerveződik, valószínűleg egy központosított, miniszteriális szervezeti rendszerben. Az értelmezés elképzelhető akkor, ha arra gondolunk, hogy a szövegek jogfogalmának középponti eleme a **kormány**, másképpen fogalmazva a kormányzati munka. Nem elképzelhetetlen ezért, hogy a szakma fogalma alá azokat a döntés-előkészítőket sorolják, akik a kormány (tehát nem az igazságszolgáltatás, vagy az állami igazgatás) munkájában vesznek részt.

Az 1992.-ben felvett politikai minta világképe nemcsak az intézményekben, szerveződő – statikus – társadalomról alakította ki az értelmezési hálózatát, hanem a fogalmi mátrixból rekonstruálható a **dinamikus társadalom képe** is. Ennek aktualitását a rendszerváltás adja, mivel ekkor a elemi erővel vetődtek fel a társadalmi változás és a társadalmi fejlődés kérdései.

A **fejlődés** és a **változás** fogalmai 1992.-ben kulcsfogalmak. Egyfelől a változások sodrában felmerülő kérdések valóban uralták a mindennapi életet és a tömegkommunikációt, de kulcsfogalmak azért is, mert e fogalmak “vélt értelmének” definíciója nélkül nincs pragmatikus cselekvés. A fogalmak definíciója így elvezet a valóságot átalakító cselekvések normatív alapjának értelmezéséhez, a cselekvéseket vezérlő értékrendszerek legitimitásának meghatározásához. Feltételezhető, hogy az általunk elemzett szövegek világképében a változás és a fejlődés fogalmai lényegi építőelemek.

A szövegek nem azonosítják egymással a változás és a fejlődés fogalmait. A **változás alkotmányos** alapon áll, és az **egyénhez** kötődik. A *fejlődés* fogalom ellenben vagy más alanyokhoz kapcsolódik, ugyanakkor elvontabb, nehezebben értelmezhető elemeket definiál fogalomkörnyezetében. A *fejlődés* alanyai konkrét alanyok, a **kormány** és a **jogosult**, s vonatkoztatási keretéhez olyan társadalmi intézmények (integrációk) tartoznak, mint a **jog**

vagy a **kultúra**. A fejlődés a **követelmény**, a **kérdés**, a **kapcsolat** fogalmait hordozza. A *változás* fogalom környezetében e fogalmi kapcsolódásokat nem találjuk.

A *fejlődést* jellemzi a **magyar**, a **megfelelő**, a **meghatározó** jelző, a *változást* pedig ezen túlmenően az **alapvető**. A *fejlődés* fogalom halványan kapcsolódik a **cél**, a **csoport**, az **új**, a **lényeg** és a **lehetőség** fogalmakhoz. A *változás* pedig alig tartalmaz kapcsolódást az **új**, a **hatalommegosztás**, a **hatalom** fogalmakkal.

Mindkét fogalom majdnem kizárja az **újat**, azonban mindkét fogalom más és más fogalmi csoporttal épített ki gyöngye relációt. A *fejlődés* tisztességes távolságban áll a fejlődés alapvető filozófiai fogalmaitól, ami végül egy abszurd fejlődés fogalomhoz vezet. A *változás* távolról kapcsolódik a politikai, hatalmi szerkezet fogalmaihoz, ami végül abszurd változás fogalomhoz vezet. Az utóbbi a problematikusabb, mivel a szövegek születési dátuma 1992, a politikai rendszerváltás hőskora.

A *változás* fogalma (itt) alig - alig vonatkozik a hatalmi szerkezetre, miközben a hatalomváltás folyamatát a kor propagandája külön kihangsúlyozza. A változás vonatkoztatási síkja — szövegeinkben — az **alkotmány**.

Visszajutottunk a kor dilémájához, mi a kapcsolat az alkotmány és a hatalmi szerkezet között, azaz: miképpen lehetséges az alkotmányos forradalmat sikerre vinni?

Talán akkor, ha a változások eredményképpen **új** társadalmi – politikai berendezkedés épül ki. Az új ennek megfelelően fogalmi környezetében a politikai intézmények fogalmait tartalmazza. Az új az **alkotmányra**, elsősorban a belőle következő **működésre** vonatkozik. Politikai fogalom tehát, mivel környezetében sem a társadalmi átalakulás, sem a széles értelemben felfogott gazdasági szerkezetváltás fogalmaival nem találkozunk.

Az új távol helyezkedik el a változás, és a fejlődés fogalmától. Az új kizárólag az alkotmányos alapokra vonatkozik. Az új alkotmány (alkotmányos berendezkedés) a jogalkalmazó számára is új. Az új definíciójának segítségével a változás értelme, az alkotmányos forradalomban létrehozott jogi rendszer jogszerűsége legitimmé válhat.

2.4. A fogalmak statisztikai összefüggése

Elemzési módszerünknek megfelelően a gyakorisági sor legfontosabb fogalmait négy változó megalkotásával lekódoltuk, majd mértük a változókká átalakított fogalmak belső és egymás közötti összefüggését. A következő eredményeket kaptuk:

1985.-ben a politikai mintában túlsúlyban vannak a stratégiai fogalmak, (83%) ezt követi az egyszerre több síkra (stratégia, középtáv, napi) vonatkozó fogalmak(13%). A napi problémákra a fogalmak 3% vonatkozik.

A fogalmak 88% az erős értéktartamú fogalmakhoz tartoznak. 7% -a gyenge, majd azonos arányban közepes és semleges értéktartamú fogalmak következnek. Az alapsorok eloszlása szerint tehát mintánkban az erős értéktartamú, politikai, stratégiai fogalmak dominálnak, melyek azonos mértékben vonatkoznak a társadalom minden síkjára.

A változók egymással szemben mért statisztikai összefüggése jelzi, hogy a vizsgált ideológia alapvetően nem elsődleges ideológiai fogalmakból épült fel, így ideológiai minőségét **nem a szavak/fogalmak ideológiai jelentése, hanem a fogalmak belső konstrukciós rendszere és az ideológiai szerkezet felépítésének szabályrendje határozta meg.** A késő- Kádár korszak ideológiája racionalizáltabb, tudományosabb, mint ötvenes évekbeli nyers elődje (mert a tudományból vett fogalmakat használ), ami nem jelenti azt, hogy más feladatot látott volna el, avagy egy másik — alternatív — világgépet épített volna fel. Szövegeink esetében az ideológia valóságának lényegi építőkövei a **politikum** fogalmi.

A statisztikai elemzés tanulsága, hogy szövegeink **egy - két panelből**, olyan jellegzetes, (fajsúlyos) érvanyagból — fogalomból - építkeztek melyekben a politikai szemlélet dominált. E szemlélet a társadalom minden síkjára egyformán vonatkozott, a társadalmi valóság különböző síkjai azonos módon jelentek meg a szövegek világgépében. Nem a valóság tudományos, vagy racionális leírása, hanem a politika szempontrendszer volt a döntő a valóság interpretációjában.

1992.-ben politikai minta fogalmainak 42 %-a politikai, 36%-a jogi, 5%-a ideológiai, 13%-a tudományos fogalom. (Az egyéb aránya 5%, a gazdasági fogalmak aránya 1 %) A fogalmak 51%-a társadalom makro síkjára vonatkozott. 14% a mikro, kevesebb, mint 1 %-a mezo-síkra, ám 38 % több síkra vonatkozott egyszerre.

A fogalmak 6%-a stratégiai időintervallumra (több mint 10 év) 20%-a napi távlatokra vonatkozott. Teljesen hiányoztak a középtávú fogalmak, ám a több idősíkra vonatkozó fogalmak aránya elérte a 74% -ot. A fogalmak közül 72 % -a erős értéktartalommal rendelkezett. 20% -nak semleges volt az értéktartománya, a fogalmak 6 % -a közepes, 2% -a gyenge értéktartalommal rendelkezett.

A fogalmak 60%-a a jogi élet rendszeresen használt fogalmai közé tartozott. 14% alkalmasszerűen vagy ritkán használt fogalom, s 12% volt új (a rendszerváltáskor keletkezett) jogi kifejezés. A fogalmak 71 %-a a jogi nyelvzetben tradicionális jelentésű, 3 %-a szocializmushoz, 6 %-a nyugat európai politikai - társadalmi berendezkedéshez kötődött. A fogalmak 19% -a rendszer-közömbös volt.

A fogalmak 25%-a tudományos eredetű, 56%-a politikai, 1%-a a tömegkommunikációból és az ideológiából eredt. Nincs közöttük szépirodalmi eredetű, ám magas a más nyelvi forrásokból érkezett fogalmak aránya. (17%)

Az 1992.-es szövegek főleg a makro társadalomra vonatkozó politikai fogalmakra támaszkodnak. E fogalmak több idősíkot fognak át, erős értéktartalmúak, és a jogi élet rendszeresen használt fogalmai. Nagyrészt tradicionális jogfogalmak, ám eredetük a politikában van.

A modern társadalmak leíró fogalmai olyan szerkezetben rendeződtek össze, amely alkalmas volt a politikai hatalomváltás ideológiai legitimációjára. Nem a szavak, hanem a kijelentések, mondatszerkezetek belső struktúrája volt ideologikus. Ebben az 1992-es nyelvzet nem szakított elődjével.

3. Gazdaságkép

II. Táblázat

A gazdaságot leíró fogalmak előfordulásának rendezett gyakorisági sorai (1-20)

Sorrend	1985.-ös minta	1992.-es minta
1.	Termelés	Jog
2.	Gazdaság	Állam
3.	Piac	Pénzügyek
4.	Ipar	Piac
5.	Kell	Gazdaság
6.	Fejlődés	Törvény
7.	Szolgáltatás	Vállalkozás
8.	Tervgazdaság	Érdekegyeztetés
9.	Mezőgazdaság	Alap
10.	Növekedés	Kormány
11.	Javítani	Privatizáció
12.	Közlekedés	Javaslat
13.	Korszerű	Tevékenység
14.	Bővíteni	Kell
15.	Haza	Munkaerőpiac
16.	Műszaki	Cél
17.	Tudomány	Munkavállalók
18.	Hatékonyság	Politika
19.	Energia gazd.	Lehetőség
20.	Tevékenység	Tulajdon

3.1. Gazdaságkép 1985.-ben

A gazdasági minta szavainak száma kb. 1/3 -dal kevesebb, mint a politikai viszonyokat leíró fogalmaké 1985.-ben. Az összevonások után a két minta elemszáma megegyezik. Szövegeink tehát a gazdaságot kevesebb szóval, kevesebb szinonimával, kisebb redundanciával írták le. A fogalmak száma alig tért el a szinonima szótár szavainak számától. Mindezek alapján arra következtethetünk, hogy a gazdaságot kevesebb, jelentésükben konkrétabb fogalommal jellemezték, mint a politikai viszonyokat. A mintában feltűnik, hogy a gazdaság alapjait képező társadalmi viszonyokra, vagy a gazdaság tényleges folyamataira utaló fogalmak hiányoznak.

A fogalmak gyakorisági listájának élén a **termelés** áll, ezután a **gazdaság** következik. A gyakorisági lista alján nagy számú, nem gazdasági jelenséget leíró fogalmat (**vélemény, öntözés**) találunk. Gyakoriságuk elenyésző (1- 2- 3-4) E tapasztalatok arra engednek következtetni, miszerint a szövegek a gazdaságot egy - két **kulcsfogalommal** jellemezték, a többi fogalom jelentése egyúttal alárendelődött a kulcsfogalmak használatának.

A gyakorisági sor leggyakrabban előforduló fogalmait több csoportra bontottuk.

1. A gazdaság **általános viszonyait** leíró fogalmakra (**termelés, gazdaság, ipar, növekedés, korszerű, hatékonyság, gazdaságpolitika, gazdaságos, igény, beruházás, minőség, érdek, jövedelem, munka, technika**),
2. a **tervgazdaságot** leíró fogalmak (**tervgazdaság, javítani, bővíteni, állam, fokozni, jobb, emelkedni, cél, továbbfejlesztés, eredmények, program**)
3. a **piacgazdaságot** leíró fogalmak (**piac, szolgálat, nemzetközi, pénz**),
4. a gazdaság **rendszerét** leíró fogalmak (**ipar, mezőgazdaság, közlekedés, energiagazdálkodás, szervezet, kivitel, infrastruktúra**),
5. a gazdaság **társadalmi környezetét** leíró fogalmak (**műszaki, tudomány, lakosság, kielégíteni, társadalom, szociálpolitika**).

Felosztásunk alapja, hogy két gazdasági rendszer körvonala rajzolódott ki a szövegek fogalmi készletéből, a piac-, és a tervgazdaságé. A piacgazdaság fogalmai szegényesebbek,

mint a tervgazdaságé. Különösen a gazdasági rendszer dinamikáját bemutató tevékenységek terén egyértelmű az aránytalanság.

A fogalmi készletben dominál egy **általános gazdasági elmélet**. Az elméleti és általános (tehát nem specifikus) fogalmi mezőben a gazdasági folyamatok magasabb szakszerűséggel reprezentálhatóak, a gazdasági mozgások hitelesebben ábrázolhatóak. Ezzel magyarázható, hogy — hasonlóan a politikai mintához — a direkt propaganda és a politikai gazdaságtan (polgaz) kifejezések (pld. munkásellenőrzés) hiányoznak szótárainkból. Ettől függetlenül, a fogalmi kapcsolatok rendszere, a fogalmak környezete, kapcsolódása még kialakíthat egy olyan gazdaságképet, amely megfelel a szocializmus politikai gazdaságtanának.

A fogalmi készletben jelen van egy államilag szervezett gazdaság képe. A gazdaság 1985-ös szereplői /kisvállalkozók, nagyvállalkozók, állami menedzserek, zöldségesek, alkuszok/ nincsenek nevesítve, de a második gazdaságra utaló kifejezések/fogalmak sem találhatók meg listáinkon. Szövegeink fogalmi készlete az intézményes gazdaság reálproblémáitól is távol áll, mivel az erőforrás korlátos hiánygazdaság leírására alkalmas fogalmak köre is hiányzik. A szövegek alapproblémája a tematizált valóságkép realitásértéke.

A fogalmak környezetének elemzése az értelmezési mátrix számos pontjára rávilágít. Először a gazdaság általános fogalmait elemezzük:

3.1.1 A gazdaság általános fogalmai

A **termelés** fogalmának környezetében a leggyakrabban előforduló fogalmak **alkalmazni, alap, tervgazdaság, termelés, társadalom, tudomány, továbbfejlesztés, törekedni, tevékenység, terület, technika**. A termelés alapterülete a társadalomnak, továbbfejlesztésére törekedni kell, s a tervgazdaság körülményei között, a technika és tudomány bázisán önmagában is érték.

Lehet, kissé önkényesen állítottuk össze a fogalmakat, ám a fogalmakból alkotott mondat kísértetiesen hasonlít a politikai gazdaságtan termelés definíciójához. A definíció fontosságát nem kell külön magyarázni, mivel általa nyer értelmet a gazdasági intézmények működése, és meghatározza az egyes gazdasági szereplők feladatát, funkcióját. Olyan előfeltevés, amely előre eldöntheti a gazdaság törvényszerűségeinek leírását.

A termelés leggyengébb kapcsolata az **új**. Eszerint a termelés a régi keretek között folyik, s alig kapcsolódik az innovációhoz. Gyenge az összefüggés a csökkenni fogalommal, ám magas

a **fejlődés** fogalmával. A termelés (tehát) nem- csökkenhet, csak növekedhet, mivel így lehet alapja a társadalomnak. A termelés növekedés orientáltsága egyik alapvető tétele az „ős-szocializmus” politikai gazdaságtanának.

A **gazdaság** fogalmi környezete gazdagabb, több fogalommal áll kapcsolatban, mint a termelés. A kapcsolatok erősebbek és egyenletesebb eloszlásúak. A gazdaság különböző társadalmi területek bázisa, háttere. Négy nagyobb fogalomcsoport emelhető ezek közül ki:

a. A gazdaság teljesítőképességét, ennek politikai feltételeit kifejező fogalmak.

(értékesítés, gazdaságosság, gyors, alap, érdek, gazdaságpolitika, életszínvonal)

b. A gazdasági kapcsolatok csoportja

(kapcsolat, képesség, kivitel, korszerű, kihasznál, kielégít, közlekedés)

c. A piacgazdaság fogalmai

(piac, pénz)

Meg kell jegyezni, hogy e csoport a mért gyakoriságok alapján egyértelműen elkülönül a fogalmi környezet többi csoportjától. A piacgazdaságot leíró egyéb fogalmak is távol — alacsonyabb gyakorisági értékkel — találhatók a skálán. A piac — önmaga -- és a pénz, úgy tűnik e két intézmény érdemli ki a gazdasági ideológia kitüntetett figyelmét. Másként fogalmazva, a szövegek e két intézménynek tulajdonítanak gazdasági funkciót.

d. A tervgazdaság fogalmai.

(tervgazdaság, termelés, társadalom, tudomány, továbbfejleszteni, törekedni, technika)

A tervgazdaság fogalmai a gazdaság fogalmi kapcsolatai skálájának gyengébb korrelációjú tartományában helyezkednek el. A gazdaság fogalmával azok a tervgazdasági intézményeket jelölő fogalmak állnak erősebb kapcsolatban, melyek a tervgazdaság gazdasági létét — szükségességét — támasztják alá.

Összefoglalva: e négy fogalomcsoport a következő prioritásokkal ruházta fel a gazdaságot:

- **teljesítőképesség,**

- **társadalmi kapcsolatok**
- **piaci működés**
- **a tervgazdasági bázis**

A gazdaság fogalom környezetének elemzése rávilágít arra a logikai útra, amely a gazdaság teljesítőképességéből kiindulva elvezet a tervgazdaság legitimációjához.

Meg kell jegyeznünk, a **gazdaságosság, hatékonyság** fogalmi szövegeinkben nemcsak a tervgazdaságra, hanem a piaci gazdaságra is vonatkoznak. A hatékonyság, mint gazdasági követelmény tehát indokoltá teszi egy nem-tervgazdasági logikára épülő gazdasági rendszer jelenlétét az össz-gazdaságban.

Közvetlen kapcsolat áll fent a gazdaság és más társadalmi alrendszerek fogalmi között. A **technika, a tudomány**, részei a gazdaság fogalmának.

E felfogás egyfelől szoroson követi a tudomány termelőerővé válása című politikai gazdaságtani szlogént, másfelől azonban a gazdaságot széles társadalmi összefüggésbe ágyazza be. A gazdaság fogalmi környezete gyengébb összefüggést mutat az **összhang, az ütem, rekonstrukció** fogalmaival. A fogalmak a nyolcvanas évek gazdasági problémáinak felismerésére vallanak, mivel ekkor éleződnek ki pld a gazdasági növekedés (ill. határának) konfliktusai. A szövegek felvillantják ezek lényegét, a növekedési ütem lelassulását, a gazdasági összhang felbomlását.

A gazdasági konfliktusokat leíró fogalmak és a gazdaság fogalma közötti gyenge összefüggésre az lehet a magyarázat, hogy a konfliktust tematizáló fogalmak — mint a gazdasági növekedés korlátjai — eleve nem lehetnek meghatározó elemei egy önmagának töretlen (és magas) gazdasági teljesítőképességet tulajdonító gazdaság fogalmának.

A **munka** fogalma belecsúszik a gazdaság fogalmába. Egyfelől a munka az **életszínvonal** megvalósulásának **alapja** éppúgy, mint a gazdaság, másfelől a gazdasághoz hasonlóan szoros szálakkal kötődik a társadalomhoz.

A munka fogalmi környezetében található konkrét tevékenység, de található a munkavégzéshez kapcsolódó elvárás is. A munka lehet **műszaki, mezőgazdasági, korszerű, megfelelő, minőségi, kielégítő**.

A piac és tervgazdaság fogalmai a munka fogalmi környezete gyakorisági sorának közepén szerepelnek. Egyformán fontos a piac és tervgazdaság, a termelés, és társadalom, egyformán értékes a munka és a hatékonyság, vagy a munka és a jövedelem összefüggése.

A munka társadalmi sajátosságait a szövegek **nem** emelik ki. A gazdaságkép központjában a **makrogazdaság** áll, ezért a munkát, mint a mikrogazdaság szervező centrumát majdnem érdektelen mezőnek tekintik. Sem a munkafolyamatról, sem a munkaszervezetről, sem a munka szereplőiről nem esik szó. A makrogazdaságra koncentráló szemlélet azzal a következménnyel járt, hogy a gazdasági konfliktusok egyik legfontosabb forrása kiiktatózott a gazdaság problémarendszeréből.

A **növekedés** fogalom leggyakoribb fogalmi vonzatai: **alap, életszínvonal, érdek, értékesítés, nemzetközi, kell, nagyobb.**

A fogalmi környezet pontosan tárja elénk a szocialista gazdaságok növekedési célját, rávilágít annak önértékére, és bemutatja hátterét is. A gazdaság növekedése az életszínvonal emelése (érdeke) miatt szükséges, fedezete (kifejezője?) a világpiacon elért bevétel. A fogalmak a nyolcvanas évek közepének gazdaságpolitikai célkitűzéseit ismétlik meg.

A fogalmi környezet további elemzése a növekedés fogalmának leírásához nem nyújt megfelelő támpontot. A növekedés a **kell, nagyobb, növekedés** (mint önérték) és a **gazdaság-politika, gazdaság, piac**, tehát a gazdaság intézményrendszere fogalmaival áll szorosabb összefüggésben. Úgy tűnik, a növekedés eleve hozzátartozik az adott gazdaság intézményes rendszeréhez, növekedés, és gazdaság feltételezik egymást.

E tétel mind az elemzett korszak gazdaságpolitikai gyakorlatának, mint ideológiájának egyik sarkalatos pontja. A szocialista gazdaság lényegének annak korlátlan növekedési képességét tekintették, jóllehet számos politikai, tudományos, álláspont tagadta ezen axióma igazságát. E vélemények—úgy tűnik—nem jutottak el (vagy nem juthattak el) az elemzett ideológiát megfogalmazó csoporthoz.

A **beruházás** fogalma a korszak gazdaságtörténetének másik kritikus területére utal. A gazdaságtörténeti irodalomból jól ismert a beruházások és politikai célok, beruházások és hiánygazdaság, beruházások és társadalmi erőforrások problémáinak összefüggése. A nyolcvanas évek gazdaságpolitikai gyakorlata e téren is ellentmondásos, mivel a beruházásokat éppúgy szerette volna leállítani, korlátozni — összhangban a restriktív gazdaságpolitika

racionalizációs törekvéseivel, — mint folytatni — összhangban a gazdasági növekedés igényével, melyen a politikai legitimitációt jelentő életszínvonal-politika nyugodott.

A beruházás fogalmi környezetében a következő fogalmak találhatók.

alkalmazni, alap, kell, kapcsolat, képesség, kivétel, korszerű, kielégíteni, kihasználni, közlekedés, életszínvonal, érdek, műszaki, magasabb, munka, megfelelő, mezőgazdaság, minőség, mérsékelni, meglevő, pénz, program, piac, belföldi, bővíteni..

A fogalmi környezet a beruházási politika — fentebb vázolt — kettősségét ugyanúgy elénk tárja, mint a beruházásokkal szemben támasztott követelményeket.

A fogalmak a beruházások gazdasági problémáira is rávilágítanak.

a. a beruházási politika ellentmondásai

(életszínvonal, alap, kell, érdek, bővíteni -- meglevő, kihasználni, megfelelő, mérsékelni)

Egyfelől az életszínvonal-politika megkövetelné a beruházások bővítését sőt ehhez valamilyen érdek is fűződik, másfelől azonban a meglevő kapacitások jobb kihasználását, a megfelelő beruházások mérséklésével együtt képzelik el.

b. A beruházásokkal szembeni követelmények:

(korszerű, megfelelő, minőség)

c. A beruházások gazdasági problémái

hatékonysági problémák

a gazdaság ágazati problémái

finanszírozási problémák

A gazdasági növekedés és a beruházások nyolcvanas évek közepén jelentkező konfliktusait az elemzett ideológia kénytelen volt tudomásul venni. Erre utal, hogy a beruházás gyenge kapcsolatban áll az **ütem, rekonstrukció, hasznosítani, hatékonyság, hálózat, rendszer** fogalmakkal. A szövegek enyhe összefüggést definiálnak a beruházás gazdasági racionalitása és a beruházás ténye, folyamata között.

A **szervezet** fogalmának elemzésekor előjáróban meg kell jegyeznünk, miszerint a szövegek által interpretált gazdaságban egyetlen nevesített aktor működik, a szervezet. A szervezet azonban a gazdaság szervezeteként a makro-gazdaságba integrálódik, ezért a fogalmi környezetből hiányoznak a szervezetek mindennapi működését leíró fogalmak. (vezetés, hatalom, hierarchia, stb.) E szemléletmód a szövegek világlátásából fakad, ami egyet jelent a mikro-ökonómia negligálásával. A szervezet makrogazdasági integrációjának tényén kívül a szervezetről semmit nem tudunk meg, problémáiról nincs információnk. A szervezet fogalma alkalmatlan a gazdasági szereplők bemutatására. Szövegeink gazdasága szereplők nélküli gazdaság.

A gazdasági aktorok hiánya könnyen a legitimációs ideológia működésképtelenségéhez vezet. A szereplők nélküli gazdaságot ugyanis sem jogilag, sem közgazdaságilag nem lehet szabályozni. Az ideológiai reprezentációnak — mint a szabályozást biztosító legitimációs rendszernek — valamilyen társadalmi viszonyt, tényt, folyamatot, szervezetet stb. meg kell nevesíteni ahhoz, hogy a címzett magára ismerjen. Jogszabályok esetében a jogszabály alanyát (helyzetét, viszonyát, társadalmi kapcsolatait) definiálni kell valamilyen vonatkoztatási rendszerben, különben maga a jog alkalmazása válik lehetetlenné. Amennyiben ezt az ideológia elmulasztja, feleslegessé válik.

A **hatékonyságot**, mint kritériumot azért nem lehet alkalmazni a gazdasági folyamatok megítélésére, mérésére, mert a **jövedelem, termelés, beruházás** fogalmakkal alig van kapcsolatban, a **nyereség** pld. nincs is a fogalmi környezetében. Gyenge összefüggést mutat a **pénz, piac, korszerű, gazdaságosság** fogalmakkal is.

Közbevetőleg meg kell jegyeznünk: a gazdálkodás mércéiként használt fogalmak egymást feltételezik, (a hatékonyság a korszerűre, a gazdaságosságra utal, és viszont) jelentésüket kölcsönös egymásra vonatkozásukkal kapják.

Gazdaságos, ami a külpiacon eladható, s ehhez nem kell a termelésnek hatékonynak lennie. (A hatékonysággal alig van kapcsolata) Viszont az eladhatóság már — már hatékonynak számít.

A hatékonyság, a gazdaságosság feltételei a szövegek szerint nem a termelésben, a gazdaság szerkezetében, a beruházások eredményességében (ezt is láttuk) rejlenek, hanem a külpiacon eladhatóságban. Az elemzett gazdaságpolitika a gazdaság belső rendszerének törvényszerűségeit figyelmen kívül hagyva fogalmazta meg mércéit. A gazdaságpolitika a

gazdaság belső viszonyainak adott -- és megváltoztathatatlan -- állapotát feltételezve a külpiaci eladások növelését tekintette alapvető mércének. A célok között legelső az exportképesség fokozása.

A **korszerűség** fogalma mindezek miatt sajátos gazdasági értelmezést nyer. Korszerű, amit ki lehet vinni, és a külpiacokon el lehet adni. Ezt tükrözi a **pénz, piac, értékesítés** fogalmakkal fennálló erős összefüggés is.

A **korszerűség forrása a külpiac**. Vagyis a **világpiac**. Definíciókkal önmagában nem lenne baj, mivel a termékek korszerűségéről valóban a világpiac mond ítéletet. A korszerűség azonban a szövegek alapján nem tételezi fel a **minőséget**, a **színvonalat**, az **új** -at (ez az utolsó a rangsorban), tehát a korszerű gazdaság általános és generális minőségi normái nem részei a gazdasággal szemben támasztott követelményeknek. A korszerűség szövegeinkben megjelenő fogalmai nem fedik le a modern piacgazdaságok gazdasági mércéit, minden látszat ellenére sem felelnek meg a világpiaci igényeknek. A világpiaci kapcsolat redukálódott az **eladhatóság** kritériumára.

Az elemzett fogalmi összefüggések háttérében a gazdaság konkrét (adott) rendszerének mindenáron való fenntartása, és a világpiaci kihívások részleges adaptációjának gazdaságpolitikai céljai állnak. Ideológiánk úgy tesz, mintha a világpiacnak kellene a magyar gazdasághoz alkalmazkodnia (azzal hogy megveszi a magyar árukat), s nem fordítva, hiszen a világpiaci kritériumokat nem tekinti a gazdasággal szemben támasztott hazai követelmények részének. E világgazdaság kép az autarkiára épülő gazdaságpolitika maradványa.

Következtetésünket alátámasztja a **minőség** fogalma, amely sem a **termelőkhöz**, sem a **fogyasztókhöz** nem kötődik. Előírás, melyet követni kell, még hozzá világos kritériumok nélkül.

Összefoglalva: a gazdasági mércéi bizonyos esetben reális gazdasági kihívást hordoznak, de legtöbbször – s ez a fogalmak mélyének elemzéséből derül ki -- elvont, fiktív, önmagukra visszautaló fogalmak. Valószínű, mindez magában a gazdaságból, a gazdálkodás egész rendszeréből fakadt, ahol gazdaságon kívüli elvárások (politikai, hatósági, ideológiai), ám semmi esetre sem gazdasági (piaci) mércék mérték a munka, a termelés eredményességét.

Az 1985.-ös gazdasági minta szövegei általános gazdasági fogalmainak elemzéséből leszűrhető tanulságokat a következőkben foglalhatjuk össze.

- A fogalmak az adott korban működő konkrét gazdasági rendszer leíró kategóriái, amelyek a fennálló gazdasági struktúra védelmét szolgálják, ennek ellenére bizonyos alapvető gazdasági problémák jelzésére (tudatosítására) alkalmasak.

- A szövegek gazdaságfelfogása — hasonlóan a korszak gazdaságához — ellentmondásos. A gazdaságpolitika nyitna a korszerű gazdaság felé, meg nem is; akarná a világgazdasági integrációt meg nem is; adaptálná a modern piacgazdaságok követelményeit, meg nem is. A baj csupán az, hogy a gazdaság világában nem létezik olyan okos szolgálólány, mint Mátyás király meséjében, aki egy szempillantás alatt teljesítené a felemás kívánságokat.

- A fogalmak racionálisabbak, szakszerűbbek, mint a politikai minta esetében voltak, úgy tűnik valóban a gazdaság fogalmai. Az elemzés rámutatott azonban arra, hogy a fogalmak a szocialista piacgazdaság, mozgásának általános kategóriái. Szakszerűségük, racionalitásuk ebből fakad. A jogász elit gazdasági világgfelfogásának konstitúciójában az adott hatalom gazdasági elképzeléseire, gazdaságideológiai sarkköveire épített.

. A gazdaságot bemutató fogalmak mögött meghúzódó törekvések elemzéséből arra következtethetünk, hogy a világgépet megfogalmazó csoport/ok az adott állapotokat akarják fenntartani, illetve az adott állapotok keretei között optimalizálni a gazdasági rendszer működését. Ez az oka annak, hogy a fogalmak a gazdasági irányítás, a gazdaságpolitika szándékait képezik le. A jogász elit e szándékoknak megfelelően értelmezte, mutatta be a gazdaságot, ennek megfelelően építette ki legitimációs stratégiáját.

Elemzésünk a gazdasági rendszer belső fogalmainak analízisével megerősíti tapasztalatainkat. A gazdasági rendszer alapfogalma, a **tervgazdaság**, az 1968.-as gazdasági reform főbb ideológiai argumentációiból értelmeződik. Szocialista piacgazdaság, azaz a terv és a piac összeegyeztetése, egymás működését pozitívan korrigáló kapcsolata. Az elemzett szövegeket megfogalmazó elitcsoport a hatvannyolcas (reform) álláspontot védi, gazdaságfelfogásuk e korszakból származik. Az 1968.-as gazdasági reform ideológiai talaján alakultak ki azok az érvek, értékek, világgépek, amelyekkel a nyolcvanas években a gazdaságpolitika új modernizációs stratégiáját szerették volna legitimálni. Véleményünk szerint ez az álláspont a nyolcvanas évek közepére anakronisztikussá vált.

A szövegek terv- és piacgazdaság ábrázolása szintén ellentmondásos. Ennek oka, hogy alkotóik egyrészt összeegyeztethetetlen logikák integrációjára vállalkoztak, másrészt nem szakítottak a tervgazdaság szolgálatával. Álláspontunk bizonyítéka a tervgazdaság komplex

társadalmi kapcsolatrendszerét, szükségességét leíró (igazoló) fogalmi összefüggések elemzése.

A **tervgazdaság** megalapozza a társadalom jóléti szféráját, vagy/és lehetővé teszi a társadalom szempontjából fontos területek fejlődését (technikáét pld) A tervgazdálkodás olyan önérték, amelynek fejlesztése—a szövegek szerint -- külön programot igényel.

A tervgazdaság fenntartása, stratégiai fejlesztése a szövegek **fontos, lényeges követelménye**. Megfogalmazásuk időpontja 1985.

A tervgazdaság fogalma nem mutatott szoros összefüggést az **állam** fogalmával, fogalmi környezetében az állam a gyakorisági sor utolsó helyeinek egyikén található.

A szövegek a tervgazdaság fennállásának szükségességét az államra (politikára) történő direkt utalások nélkül indokolják. A tervgazdaság, mint az **életszínvonal** biztosítóka önmagában is működőképes lehet, legitimációja nem függ az államtól.

Az elemzett ideológia állam koncepciója sem a hagyományos marxista államfelfogásból ered, hanem egy jóléti szociális állam koncepciójához áll közel. Ez az állam már nem a tervgazdaság termelési rendjét felügyelő, irányító, vezérlő állama, mint ahogy ezt az ötvenes évek gazdasági gyakorlatának, és ideológiájának államfelfogása sugalmazta, hanem az életszínvonalról, és a gazdaság működtetéséről gondoskodó közhatalom. Azaz a hatvannyolcas reform ideológia (vélt és nem valós) hatalmi szervezete.

Erre utal, hogy az **állam** fogalmi környezetében a következő fogalmak szerepelnek:

életszínvonal, érdek, értékesítés, kell, kapcsolat, képesség, kivitel, korszerű, kielégíteni, kihasználás, közlekedés

Legfontosabb az életszínvonal biztosítása, ami a szövegekben egyértelműen állami feladat. A fogalmak alátámasztják az állam szükségességét, működésének alapvető /és/ (ön)értékét. Megfogalmazznak bizonyos követelményeket is az állammal szemben, így pld annak korszerűnek, a szükségleteket kielégítőnek kell /ene lennie.

Az állam szerepet váltott, korábbi önmagához képest a felhasználásra, fogyasztásra összpontosító jóléti állam jegyeit viseli magán E szerepkörében nem lehet a gazdaság közvetlen aktora. A gazdaság anonimitásának ezek szerint nemcsak az az oka, hogy az

elemzett ideológia a tervgazdaság foglyaként nem reagál/ha/t a gazdaság valóságos folyamataira s ezért nem ismeri fel tényleges szereplőit, hanem az is, hogy az állam új szerepkörében már nem játszhatja el korábbi szerepét, azaz nem lehet egyszerre koordinátor és szabályozó, termelő és elosztó. A kérdés azonban továbbra is kérdés: ki/k a gazdaság szereplője/i.?

A **piacgazdaság** fogalmi környezetében több fogalomcsoportot találunk. Először a piacot mint a gazdaság alapkategóriáját bemutató fogalmakat (**alkalmazni, alap, kell, kapcsolat, képesség, kivitel, korszerű**) kell megemlítenünk, mivel ezek a piacgazdaságot mint szükségessé, mint társadalmilag nélkülözhetetlent mutatják be. Másodszer a piacra épülő szükséglet-kielégítés fogalmairól szólunk (**életszínvonal, érdek, értékesítés**), és harmadszor magának a piacnak a kategóriáiról (**pénz, piac**). A negyedik csoportba tartozó fogalmak pedig a piac és a társadalmi alrendszerek kapcsolatára utalnak. (**tervgazdaság, termelés, társadalom, tudomány, továbbfejlődés, tevékenység, terület, technika**)

A piac fogalmi környezetének fogalmi kapcsolatai egyenletes eloszlást mutatnak, ezért kijelenthetjük, hogy a piac környezetében nincsenek kiugró értékkel rendelkező fogalomcsoportok (vagy fogalmak). A piac értelmezése széles társadalmi összefüggésbe ágyazódik be, még egy fogalom esetében -- a **pénz** fogalmánál -- tapasztaltunk hasonlót.

A piac széles társadalmi kört felölelő fogalom, a szövegek egyik alapfogalma. A piac fogalmára épülnek a gazdasági életben döntő fontosságú összefüggések, (**termelés**) de számos gazdasági **tevékenységnek** is vonatkoztatási pontja. A szövegeket – a tervgazdaság fogalmaival együtt – elemezve kimondható, hogy a minta ideológiája a **piac, a tervgazdaság,** és az **állam** közös feladatának tulajdonít bizonyos társadalmi szükségletek kielégítését, természetesen ragaszkodva az adott gazdasági struktúra kereteihez.

Újra a tervszerű piacgazdaság közgazdasági és ideológiai értelmezéséhez értünk el. Ideológiánk valóban a gazdaságirányítási reform értékrendszerén nyugszik, s ez az oka annak, hogy a piacgazdaság szereplőit, intézményeit, működési logikáját bemutató fogalmak hiányoznak a fogalmak köréből. Egyedül a pénzről esik szó, úgy mint széles társadalmi összefüggéssel rendelkező kategóriáról, vagy mint a tervgazdaság rendszerébe beilleszthető a tervgazdaság által is elfogadható intézményről. A piacgazdaság elemei közül — a piac általános önértéke mellett — ideológiánk a pénzzel szemben mutat nagyobb toleranciát.

A pénz fogalom kapcsolatrendszerének statisztikai értékei magasak, az összes elemzett fogalom közül a legmagasabbak.

A pénz alapkategória, ezt fogalmi környezetének elemzése bizonyítja. A **kivitel**, az **értékesítés** fogalmaival áll nagyon szoros kapcsolatban, majd bizonyos társadalmi felhasználási (elosztási) rendszerek – életszínvonal, stb. — fogalmaival. Ezek után a **piacgazdaság** kategóriái következnek, majd a **termelés**, **gazdaság**, **munka**, fogalmi. A pénz nem a termelés szabályozásának funkcióját látja el, hanem a fogyasztás, felhasználás, kereskedelem kapcsolataiban közvetít. E felfogás felel meg a szocialista piacgazdaság valóságának, a tervből és piacból gyúrt huszonöt évig életben tartott öszvér vérkeringését szabályozó normáknak.

A gazdasági jövőképét elemezve megfigyelhetjük, hogy a szövegek mélyén **kettős stratégia** bújk meg. Más prioritásokat fogalmaztak meg a gazdaság, és mást a lakosság felé.

a. A gazdasági rendszer stratégiai prioritása a gazdaság továbbfejlesztése, melynek során a tervgazdaságnak, a **termelés**, **tudomány**, **technika** és az **életszínvonal** területein kell bebizonyítani gazdasági életképességét.

A stratégiai cél egyértelmű: a belföldi beruházások növelése a kiviteli értékesítés arányának emelése, akár az életszínvonal csökkenése árán is.

A **cél** fogalom elemzése rávilágít arra az ellentmondásra, ami az életszínvonal politikailag vallott előkelő rangsora és az életszínvonal csökkenését jelentő növekedési politika között feszül. Beruházás - kivitel fokozása - sikeres külpiaci szereplés - csökkenő életszínvonal. A gazdaság forrásproblémái — pld a nyolcvanas években elemi erővel jelentkező eladósodás—kimaradtak az ideológia által felépített világtépből. A **jobb** fogalom környezetében pld első helyen állnak a **kivitel**, a **korszerű** fogalmi, mivel a jobbá tevés (mint követelmény) csak e gazdaságpolitikai területekkel szemben érvényes.

b. A lakosságnak szóló gazdasági stratégia a fejlődés irányának az életszínvonal javítását, a felhasználás növekedését tartotta. Egyértelműen javítani kell az életszínvonalat, ez elemi érdeke a társadalomnak. Az életszínvonal növelésében a szociálpolitikának jut kiemelkedő szerep, hatékonyságának javítása a stratégia fontos követelménye.

E kettős stratégia nem az ördög műve. Úgy véljük – a gazdaságtörténet tudós elemzőivel összhangban -- ez a nyolcvanas évek magyar gazdaságpolitikájának paradoxona. Jóléti állam

— a politikai stabilitás miatt — vagy restrikciónak -- a gazdasági racionalitás miatt. A megoldás= menekülés előre, expanzív beruházási politika, export orientált növekedés, ha kell az életszínvonal csökkenése árán is. Zsákutca, amit jó pár évvel később ismer csak fel az ország. A gazdasági rendszer adott keretei között a nyolcvanas években azonban már csak zsákutcák lehetségesek.

3.1.2. A gazdasági fogalmak statisztikai összefüggése az 1985.-ös mintában

A legfontosabb fogalmak 81%.-ban gazdasági fogalmak. Magas az ideológiai fogalmak aránya (11%), és meg kell még említenünk a politikai (2%) és a tudományos fogalmak (3%) jelenlétét is.

A fogalmak 64 % a makro, 2 % a mezo és 34% a mikro társadalmi síkra vonatkozik. A statisztikai arány tehát a mikro szint (vállalat pld) fogalmairól kedvezőbb képet mutat, mint a fogalmi környezet elemzése.

A kulcsfogalmak 34 %-a stratégiai, 7 %-a napi és 60% egyszerre több időszakra vonatkozik. A fogalmak 35% -ában erős az értéktartalom, 7 %-ban közepes, 52% -ban gyenge, 6 % -ban semleges.

A minta alapsorainak statisztikai eloszlása tehát a gazdasági fogalomrendszerben leírt, főleg makro társadalmi síkra vonatkozó, stratégiai, és napi problémákat egyaránt hordozó gyenge értéktartamú fogalomkészletre utal.

Összefoglalásképpen elmondhatjuk, hogy a minta főleg a gazdaság fogalmaival mutatja be a gazdaságot, olyanokkal, melyek a makro társadalmi - gazdasági szintre vonatkoztak. A stratégiai fogalmak erősebb értéktartalommal rendelkeztek, mint a nem egyértelműen stratégiai fogalmak. Kirajzolódik az is, hogy a gazdasági ideológiát alkotó kulcsfogalmak jelentős része, ideológiai töltését tekintve **semleges** fogalom. Erősebb értéktartalommal akkor töltődtek fel, amikor program-ideológiai funkciót kellett ellátniuk, vagyis amikor egy gazdasági stratégia ideológiai épületének rendszerébe kerültek bele.

A statisztikai leírás eredménye szerint a jogi szövegek kerülték a jogi fogalmak használatát. Hipotézisünk szerint a jogász elit **átvette** a viszonylag értékmentes, makroszintre vonatkozó gazdasági fogalmakat — a fogalmak által megjelenített világgéppel együtt -- és ezeket közvetítette saját kommunikációs csatornáján keresztül a jogász társadalom minden rétege, szintje, csoportja felé. Nem véletlen tehát, hogy a szövegek kevesebb szóval, kisebb

fogalmi apparátussal, a gazdaság szakfogalmaival konstituálták a gazdaság szféráját. Ennek következtében a fogalmak értéktartama gyengébb lett, sem az ideológiai, sem a politikai fogalmak nem kerültek túlsúlyba. A racionálisabb megfogalmazások nagyobb szakszerűséget és a hitelesség magasabb esélyét hordozták.

A gazdaságot értelmező fogalmak tartalma ugyanakkor a szocializmus hivatalos politikai gazdaságtana. Az elméleti kategóriák, és a fogalmak közötti összefüggések a nyolcvanas évekre már alaposan kimódolt, a tudomány hitelességével felruházott hivatalos gazdaságelmélet tanítását közvetítik. Ennek megfelelően a szövegek sem a gazdaság reálfolyamatait, sem annak valóságos összefüggését nem tudták bemutatni.

A gazdaságról alkotott kép ennek ellenére számos elemében tudatosítja a nyolcvanas évek Magyarországnak gazdasági problémáit. Erről árulkodik az a fogalmi struktúra, amelynek keretei között a szövegek a különböző gazdasági feladatokat megfogalmazzák, vagy erről árulkodnak az értékek és fogalmi prioritások különböző rangsorai.

A gazdaság ideológiája a 68.-as gazdasági reform fő jelszavaira, célkitűzéseire, gazdasági világképére épült. A szövegekben bemutatott főbb gazdasági összefüggések -- piac és terv viszonya, a gazdaság céljai, megvalósulásuk feltételei (módja, eszközei) /életszínvonal-politika preferálása/ -- a gazdaságirányítási reform ideológiai paneljeit adják vissza.

A gazdaságot leíró ideológiai keret alkalmasabb a változások, az átalakulások értelmezésére, mint a politikát bemutató ideológiáé. Az ok éppen a hatvannyolcas reformgondolkodás, a más típusú — piac — gazdasági integráció tudomásulvételében keresendő. Ettől eltekintve ez az ideológia az adott gazdasági rendszerhez kötődött — az 1985 óta végbement változásokat tekintve konzervatív — mivel kiindulópontja, megkérdőjelezhetetlen alapja a gazdaság adott tulajdon, és termelési rendszere.

A jogász elit a gazdaság esetében is átvette az uralkodó ideológiai értékeket. Nem szakadt el ettől, nem tematizálta újra, nem ruházta fel eltérő fogalmi eszközökkel, fogalom- jelentésekkel a gazdaság problémáit. Álláspontjában ragaszkodott a Késő - Kádári kor uralkodó világfelfogásához. Gazdasági világképe annyiban volt alkalmas a gazdaság átalakításának befogadására, magyarázatára, amennyire a hatvannyolcas ideológia ezt lehetővé tette.

3.3. Gazdaságkép 1992.-ben

A gazdaság jogi kérdéseiről szóló szövegeink a gazdaságot kevesebb szóval írták le, mint a politikai problémákat érintő szövegoldalak. A szinonima összevonások után a szótárban maradt fogalmak száma közepesnek mondható, ami egy nem túl színes, s talán nem is nagyon szürke nyelvre utal.

A gazdasági kulcsfogalmak több árnyalatban, több variációban fordultak elő. Ilyen például a **befektetés**, amelynek tizenhét különböző előfordulását számoltuk meg.

A szótárak tanulmányozása során úgy tűnt, hogy a szavak és a fogalmak különböző árnyalatai a minta kulcsszavai — kulcsfogalmai — köré tömörödtek. Az így felépített nyelv egy strukturált nyelvi rendszer léteire enged következtetni. Feltételezésünket megerősítik a betűrendes gyakorisági sorok, ahol valóban éles szakadék alakult ki a gyakorisági lista élén álló fogalmak és a lista többi fogalmai között.

A szavak és fogalmak gyakorisági listái alapján úgy tűnhet, hogy mintánk szövegei a gazdaság világát a korszerű közgazdaságtan fogalmaival írják le. 1985 óta kiestek olyan szavak, mint a **terv**, a **tervgazdaság**, de megjelent a **kockázat**, a **privatizáció**. A gazdasági változások tehát -- állapíthatjuk meg — az általunk elemzett szövegek nyelvezetében is lecsapódtak.

A minta összevont gyakorisági sorának élén a **jog** áll. Előfordulási gyakorisága majdnem **kétszerese** az öt követő **állam** fogalmának. Ezután a **pénzügyek**, majd a **piac** következnek. A **gazdaság**, a **törvény**, a **vállalkozás** után egy új fogalom az **érdekegyeztetés** áll. A magas előfordulási gyakoriságú fogalmak közül ki kell még emelni a **kormány**, és a **privatizáció** fogalmát.

A tisztán gazdasági fogalmak közül a lista ötven legfontosabb fogalma között találjuk még a **munkaerőpiac**, a **munkavállalók**, a **tulajdon**, a **szolgáltatás**, a **társaság**, a **koncesszió**, az **értékesítés** fogalmait.

A gyakorisági lista itt nem idézett fogalmai között találunk politikai fogalmakat, valamint olyan fogalmakat, melyek sem a politika, sem a gazdaság, sem a jog nyelvezetéhez nem tartoznak. Valószínű e szavak a kulcsfogalmakat definiálják, vagy nyelvi jelentésüket pontosítják.

3.3.1 A Fogalmak mátrixa

A gazdaságot leíró jogi szövegek legerősebb értéke a **jog**. Az értékrangsor következő tagja az **állam**. Mindez azt jelenti, hogy a gazdaságot bemutató mintánkban két <<gazdaságon kívüli>> fogalom szerepel legerősebb értéként.

A gazdaságot leíró gazdasági fogalmak közül legerősebb értéke a **pénzügyek**, a **piac**, valamint a **gazdaság** fogalmának van. Más szavakkal tehát: a legfontosabb gazdasági értékek az aktuális gazdasági problémák, a gazdaság integrációs mechanizmusa és magának a gazdaságnak köreiből kerülnek ki.

Az értéklista alsó tartományában található fontosabb fogalmak közül kiemelést érdemel az **alapítvány**, **centralizálás**, **esélyegyenlőtlenség** fogalma. E véletlenszerűen kiragadott értékek (fogalmak) önmagukban is alátámasztják megállapításunkat, amely szerint az értéklista alsó tartománya meglehetősen heterogén, semmilyen rendező elvet és semmiféle struktúrát nem tartalmaz.

A következő értékcsoportokat alakíthatjuk ki:

1.jogi értékek: **jog, törvény, koncesszió**

2.gazdasági értékek: **pénzügyek, piac, gazdaság, vállalkozás, érdekegyeztetés, privatizáció, munkaerőpiac, munkavállalók, tulajdon, szolgáltatás, társaság, értékesítés**

A gazdaságon belül még különböző alcsoportokat is képezhetünk:

2.1.gazdaság intézményes szerkezete:

pénzügyek, piac, gazdaság, tulajdon, társaság,

2.2.munkaerőpiac:

érdekegyeztetés, munkaerőpiac, munkavállalók,

2.3.gazdasági tevékenységek:

vállalkozás, érdekegyeztetés, privatizáció, szolgáltatás, értékesítés

3. politikai értékek:

állam, kormány, politika, parlament, önkormányzat

4. társadalmi értékek:

alap, javaslat, tevékenység, kell, cél, lehetőség, magyar, kérdés, szemlélet, figyelem, nagy, mind, szükséges, idő, változás, gyakorlat, adni, valóság, működtetés, fejlődés, szervezet, megfelelő, vonatkozás, feltétel, fontos biztosítani, kapcsolat, legyen, következni.

A társadalom értékeit némileg strukturálva a következő alcsoportokat alkothatjuk:

4.1.a társadalom mint dinamikus rendszer:

tevékenység, szükséges, idő, változás, működtetés, fejlődés,

4.2.a társadalom, mint normatív szerkezet:

kell, cél, lehetőség, kérdés, gyakorlat, legyen, következni.

4.3.a társadalom, mint intézményes folyamat:

javaslat, szervezet, vonatkozás, biztosítani, kapcsolat,

4.4.a társadalom, mint minőség:

alap, magyar, nagy, mind, valóság, megfelelő, fontos

*Nem találunk olyan fogalmat, amely a gazdaság — vagy a gazdaság társadalmi környezetének — individuális szereplőjére (egyén, polgár, stb.) utalna. A fogalmak között csak a **munkavállaló** fogalma szerepel, de e fogalommal a gazdaság szereplőinek speciális helyzetű csoportját jelöljük. Megfigyelhető, hogy a gazdaság néhány szereplőjének fogalma lemaradt a listáról. A gazdaságot tehát az elemzett szövegek mint **személytelen vagy deperszonifikált** viszonyok és kapcsolatok együttesét mutatják be. Mivel e fogalmi rangsor — feltételezésünk szerint — egybeesik az értékek rangsorával, úgy látszik szövegeink magát az intézményesült gazdaságot értékelik magasra.*

A **jog** fogalma egyoldalú jogfogalom. A jog a szövegek értelmezésében az ipari kapcsolatok szabályozója, pontosabban a munkaerőpiac normatömege. Nemcsak a piacgazdaság egyik részpiacát (a munkaerőpiacot) emelték ki a szövegek, hanem kizárólag az ipari kapcsolatok

<<intézményes>> szereplőire koncentráltak. A munkavállalók, a munkaadók és a kormány főszereplésével működtetett ipari kapcsolatok jogának egyik szoros fogalma a **kell**. E fogalmi kapcsolat arra utal, hogy az ipari kapcsolatokkal még nincs minden rendben, még tovább kell építeni, alakítani. (A szövegek üzenetének ilyen értelmezésében nem találunk semmi kivetnivalót, mivel a szövegek keletkezése az 1991 őszi taxisblokádtól okozta sokk utáni időre esik.)

A jog fogalmának lényeges eleme még a **koncesszió**. A vizsgált időszak nemcsak az ipari kapcsolatok (és érdekegyeztetés) útjai és módjai keresgélésének időpontja, hanem a koncessziós szerződések és a koncesszióval foglalkozó jogszabályok keletkezésének időszaka is. Ezért nem csoda, ha a koncesszió fogalma a szövegek egyik fontos eleme.

A jogfogalom – mindebből következően -- követi az aktuális jogpolitikai irányvonalat. **Konkrét, nem elvont és nem absztrakt (vagy elméleti) jogfogalom. Üzenete: a jog tartalma az, amit éppen szabályoznak.** Nem járunk messze az igazságtól, amikor megfogalmazzuk, a jogalkalmazónak éppen ez a jogfogalomra van szüksége.

Milyen ez a jog? Mindenekelőtt nemzeti (**magyar**), és **megfelelő**. A magyar jelző úgy látszik a gazdaságról értekező szövegeknek is meghatározó jelzője. Azon sem akadunk fent, hogy az itt bemutatott jog fogalom jelzője a megfelelő. A politikai intézmények szintén megfelelőek voltak, miért lenne a gazdaság intézményrendszere más?

Mit tesz a jog? **Mutat, mond, meghatároz, kerül, következik.** Ezek az igék egyrészt a jog deklaratív jellegét, másrészt szabályozó (kreatív) jellegét mutatják be. Természetesen a jog deklaratív szerepe nélkül nincs szabályozás sem, ám a két funkció nem mindenben fedi le egymást.

A jortól távol áll a **döntés**, a **gazdaság**, a **gyakorlat**, az **új**. E távolságtartás meglepő, hiszen a jogfogalom gyakorlat-orientáltsága egyértelmű. Valószínű, a jogfogalom következtetlensége maga is a gyakorlat-orientáltság terméke, hiszen csak egy megfelelő jogelméleti koncepció lenne képes a koherencia megteremtésére.

A **törvény** fogalom tartalmi hálózata a (**mukaerőpiac, munkavállalók, módon, mind, munkaadók, működtetés, törvény, tulajdon, tisztelet, társaság, tevékenység**) első ránézésre hasonlít a jog imént bemutatott fogalmi környezetéhez. Hasonló, de nem azonos vele. Szűkebb, mivel a politikai intézmények -- így a törvény keletkezésére utaló

fogalmak—hiányoznak a fogalmi környezetből, s tágabb, mivel a **tulajdon tisztelet** fogalmakkal a törvény fogalom a magántulajdon gazdasági - társadalmi szerepének megerősítésére (ismételt történelmi előtérbe állítására) utal. Ugyanakkor a **társaság** fogalmával a gazdasági szervezeteket is bevonja az értelmezési tartományba

A **törvény magyar** és **megfelelő**. Most a második jelzót emeljük ki, amely szerint e törvény(ek) ellátja(ák) azt a feladatot, amiért megalkották (őket). A törvény fogalmi körébe tartozó cselekvések a **mutatni**, a **mondani**, a **meghatározni**, és a **történni**.

A jog fogalmi után figyelmünk a gazdaság fogalmi felé fordul. A **pénzügyek** fogalmának definíciója egyik legpontosabb fogalom meghatározás, de a pénzügyek valójában a gazdaság alapjait képezik. Jelentőségére a fogalom széles fogalmi hálózata utal, mivel számos gazdasági intézmény fogalma megtalálható e körben. A pénzügyi döntések alanyai a politika legfontosabb intézményei, amit a fogalmi környezetben a **parlament**, a **kormány**, s maga a **politika** fogalom jelez.

A pénzügyek leíró fogalom, bemutatja a pénzügyekben érintett intézményeket, ám ezzel egyidőben a fogalom környezete bizonyos <<**kellésre**>>, bizonyos **normativitásra** is utal. A pénzügyek környezetében jelenlevő tevékenységek, az **adni**, a **mutatni**, a **meghatározni** — gyakori használatuk miatt — pedig alkalmasak a pénzügyek szereplői tevékenységének leírására.

A pénzügyek — a jelzők szerint — **megfelelők**, **alapvetők**, és **nemzetiék** (magyar)

A **piac** fogalmának környezetében egyfelől a **munkaerőpiac** és szereplői jelennek meg, másfelől a kialakuló piac társadalmi - politikai környezetének néhány fontosabb aktora. Magáról a piacról jellemzőiről, törvényeiről, működésének szabályairól semmit sem tudunk mondani a fogalmi környezet fogalmainak szemrevételezése után.

A piac fogalmi környezetének gyakorisági listáján az utolsó helyen állnak a következő fogalmak: a **gazdaság**, a **gyakorlat**, a **lehetőség**. A piac tehát — legalábbis a szövegek szerint — távol áll a gyakorlattól (ezt lehet kritikának is felfogni), de távol van a gazdaságtól is. Már - már az államilag irányított piac megjelenésére gyanakodnánk, ám szerencsére az **állam** is a lista alsó felében található.

Inkább arról lehet szó, hogy a szövegek piac értelmezése egyoldalú, felemás és hiányos. A piac elhelyezkedése a társadalomban (integrálódása) ugyancsak problematikus. A gazdasághoz

nem igen van köze, annál több a **politikához**, a **pénzügyekhez**, a **parlamenthez**. A szövegek piacfogalma — úgy tűnik — a különböző politikai (de nem állami) intézmények által mozgatott <<stimulált>> piac. **Az épülő, a nem - gazdasági intézmények (és szereplők) által kiépítendő és általuk működtetett piac, egyszóval a keletkező, a fejlődő piac fogalma** tárul elénk. Ebben az értelmezésben a piac fogalma megfelel a realitásoknak. Talán ezt mondják a szövegek is, amikor kijelentik a piacról, hogy megfelelő és — természetesen — magyar. Arra is gondolhatunk, hogy a jog a piacot szabályozza, a piacsabályozása viszont a politikumon keresztül történik, ezért a piac fogalma nem gazdaság hanem politika-centrikus.

A **gazdaság** fogalmának tartalma arra utal, hogy a gazdaság **alap**, e szerepe a legfontosabb jelzővel az **alapvetővel** nyer megerősítést. A gazdaság egyik színtere a **munkaerőpiac** (szereplőivel együtt), valamint az erre épülő **érdekegyeztetés**. Másik színtere a gazdaság gyakorlatában kialakuló **kapcsolatok**. Harmadszor a gazdaság két fontos alanyára a **kormányra** és a **vállalkozásokra** utalnak a fogalmak.

Messze esik a **döntés**, az **önkormányzat**, a **lehetőség** valamint a **jog** fogalma. Egyáltalán nem áll távol az **állam**, a **szervezet**, a **stratégia** fogalma, de a **piac** sem.

A gazdaság fogalma árnyaltabb, mint a piacé volt. Nem problémamentes (döntés nélküli érdekegyeztetés a gazdaságban), de kellően differenciált. Igaz a társadalomhoz, politikához illetve a joghoz való viszonyáról nem sokat tudunk meg, s néha a legfontosabb gazdasági fogalmakhoz is gyengén kapcsolódik (jó példa erre a tulajdon fogalma), mégis életszerűbb. A gazdasági tevékenységek szintén sokszínűek. Az **adni**, a **mutatni**, a **mondani**, a **meghatározni**, a **következni** fontos igék a gazdaság fogalmának vonzásában. Jóllehet közülük egy - két ige mibenlétét, szerepét nem tudjuk megmagyarázni (sőt értelmezni sem), mégis a gazdaság sokirányú aktivitásának jelzése figyelemreméltó.

A gazdaság nemzeti (**magyar**) -- mint írtuk **alapvető** -- és **megfelelő**.

A **vállalkozás** fogalom legfontosabb vonzata önmaga. Magas önértéke mellett a vállalkozásról megtudjuk, hogy a **munkaerőpiachoz** és szereplőihez is van valami köze. Ennél sokkal fontosabb közlendő, hogy a valóságban a vállalkozások működtetésé **stratégiai alap**. A vállalkozás a magas korrelációs kapcsolatban áll a **szervezettel**, ami a vállalkozások **profizmusára** vonatkoztatható, valamint a **szolgáltatással**, amely a legtöbb vállalkozás gazdasági színterére, a szolgáltatói szférára utal.

A vállalkozás fogalma egyszerre realista és normatív. Realista, amennyiben bemutatja a vállalkozások tényleges tevékenységét, formáját; ám normatív amennyiben a vállalkozások stratégiai fontosságáról szól. A vállalkozás kettős felfogását pontosan leképezik a jelzők, amelyek egyszerre utalnak — a vállalkozás nemzeti (magyar) jellege mellett — a vállalkozások **alapvető** (megfelelő), ám **szükséges** voltaira.

A vállalkozásokhoz kapcsolt igék között elemzésünkben először bukkanunk rá a létigére — a **volt**, **van** alakban (vállalkozás volt, van, lesz?) -- de megtalálhatjuk a vállalkozások kereskedelmi (azaz szolgáltatásbeli) tevékenységének az igéjét a **venni** igét is. Mellettük a **mutatni**, a **meghatározni**, az **adni**, a **szólni** igék állnak.

A vállalkozás fogalmi környezetének gyenge tartományában találjuk meg az **új**, a **lehetőség**, a **legyen** fogalmakat. Felébred a gyanúnk, miszerint szövegeink a vállalkozások stratégiai fontosságát korlátok között értelmezik. Vagy talán csak azokról a vállalkozásokról szólnak, amelyek már működnek, amelyek már valóságosak? Nem tudjuk. Mindenesetre e fogalmi környezet bizonytalanságot hordoz. Lehet, hogy a szövegek bizonytalansága mögött a gazdaságpolitika bizonytalansága húzódik meg.

Az **érdekegyeztetés** fogalma önmagával áll a legszorosabb kapcsolatban, jóllehet fogalmi környezetében jelen vannak az érdekegyeztetés szereplői is. Az érdekegyeztetés szereplői mellett az érdekegyeztetés fogalom környezete főleg — igaz homályosan — **kapcsolatokra** utal, illetve egy **működésre**, valamilyen dinamikára.

A fogalom környezetében megtaláljuk a **kell** fogalmát, azaz a szükségesség kifejezését. Mellette azonban olyan fogalmak állnak, melyeket az érdekegyeztetéssel nem hozhatóak összefüggésbe. Tipikusan ilyen fogalom a **koncesszió a kérdés** vagy az **értékesítés**. A **külföld** fogalom nem tartozik e körbe, mivel az érdekegyeztetés a külfölddel még valahogy összefüggésbe hozható. (Talán úgy, mint az a hely, ahol ez már működik)

Az érdekegyeztetéstől távol áll az **új**, a **példa**, a **parlament**, a **pénzügyek**, a **politika**, a **privatizáció**. E fogalmak közül az új, a politika, és példa okoz(hat) bonyodalmakat. Az érdekegyeztetés ugyanis 1992.-ben még alapvetően új a magyar politikában, olyan újdonság, mely példákra, azaz a fejlett ipari országok gyakorlatára támaszkodik.

Az érdekegyeztetés ugyanakkor — tudjuk meg — **alapvető**, sőt **magyar**. Igaz, nemzeti formája **megfelelő**. Az érdekegyeztetés **ad**, **mutat**, **meghatároz**, **következik**, de valamibe **kerül**. (Talán ára van?)

A **privatizáció fogalma a korszak kulcsfogalma**. E tényből fakad, hogy a fogalom legfontosabb vonzata az **alapvető** és az **alap**. A privatizáció a kiépülő **piacot** éppúgy a fogalmi körébe sorolja, mint a privatizációs döntésekben alapvető szerepet játszó politikai intézményt a **parlamentet**. Környezetébe tartozik a privatizáció szempontjából fontos **pénzügyek** fogalma. Érdekes, hogy a privatizáció fogalmi környezetében a **munkaerőpiac** fogalma, illetve a munkaerőpiac valamennyi szereplőjének fogalma feltűnik. Már azt gondolnánk, hogy a privatizációs döntések munkaerőpiacra gyakorolt hatásának elismerése áll a fogalmi környezet rangsorában, ám a mintánkban szereplő kulcsfogalmak környezetének elemzése után meg kell állapítanunk, hogy a munkaerőpiac és szereplőinek fogalmait majdnem minden kulcsfogalom környezetében megtalálhatjuk, ezért a privatizáció fogalmának környezetében történt felbukkanásukban nincs semmi különös. Szó sincs a privatizáció munkaerőpiacra gyakorolt hatásának bemutatásáról.

A privatizáció fogalmi környezete fogyatékos. Példának okáért a **gazdaság** a privatizáció fogalmi környezetében a lista legtávolabbi zugában húzódik meg. A **tulajdon** fogalom sincs szoros kapcsolatban a privatizációval, ezzel ellentétben a **kormány** fogalma csak néhány ponttal maradt le a gyakorisági lista éllovasai mögött.

Nem tévedünk, amikor azt állítjuk, hogy a fogalom környezete a privatizáció politikai vonásait emeli ki. Igaz a definíció hiányos, de még mindig gazdagabb jelentéseket hordoz, mint a privatizáció gazdasági (esetleg piacépítési) hatásának esetében.

A privatizáció -- mint tudjuk — **alapvető**. Szinte már természetes (állandó jelző), hogy a nemzeti (**magyar**) privatizáció **megfelelő**. A privatizáció **ad** valamit, valószínűleg példát **mutat**, s egyúttal a következő éveket **meghatározza**.

A **munkaerőpiac** szereplőiről a fogalmi környezet leírásakor végre fellebben a fátyol. Rögtön látjuk, hogy közülük hiányzik az állam (vagy a kormány), habár az állam köztudottan az egyik legfontosabb munkaerő-piaci szereplő. Ezért egy privát <<államnélküli>> munkaerőpiac fogalmára következtethetnénk — a munkaerőpiac magas önértékének elismerése mellett.

A munkaerőpiac fogalmi környezetének utolsó helyein szerepelnek a **jog, a piac, a privatizáció, a politika, a pénzügyek, a parlament, a pályázat** fogalmak.

A lista utolsó helyezetteit szemlélve igazolódni látszik a munkaerőpiacnak a politikai intézményektől való hűvös távolságtartására vonatkozó feltevésünk. E tartományban azonban találunk olyan fogalmakat is — például a jog, a piac — amelyeknek a munkaerőpiacal kialakított laza kapcsolatát nem igen értjük. A jog és a munkaerőpiac hűvös távolságtartása akkor, amikor a törvényes szabályozás éppen elérte a munkaerőpiacot, sem a valóságot nem tükrözi vissza, sem a munkaerőpiac szereplőinek jogbiztonságát firtató kérdéseinkre nem ad megnyugtató választ.

A munkaerőpiac fogalmi környezetében a privatizáció a gyakorisági lista utolsó helyein áll. Amíg tehát a privatizáció fogalmi környezetében a munkaerőpiac előkelő helyen szerepelt, addig fordítva ez már nem mondható el. A közöttük feszülő ellentmondás talán a valóságban kialakult zűrzavart, a munkaerő-piaci hatásokat figyelembe nem vevő privatizációt jeleníti meg.

A munkaerőpiac természetesen (és elsősorban) **magyar**. Amit még megtudunk róla, az annyi, hogy **megfelelő**. A munkaerőpiac tevékenysége, a **mutatni, meghatározni, mondani**.

A **munkavállalók** nemcsak a valóságban, hanem a fogalmi világban is a **munkaerőpiacon** találhatóak a **munkaadókkal** együtt. A munkavállalók fogalmi környezetéhez tartozik az **érdekegyeztetés**, ami valóban **alap** a munkaerőpiac **működtetéséhez**. A munkavállaló -- akikről még megtudjuk, sokan vannak (mind) -- a **vállalkozásokhoz** is kapcsolódik.

A munkavállaló fogalma gyenge kapcsolatban áll a **döntés, a pályázat, a lehetőség, legyen** fogalmaival. Olyan munkavállalóról van tehát szó, aki a munkaerő-piaci érdekegyeztetésben a munkaerőpiac működtetésében csak gyenge döntési lehetőségekkel rendelkezik.

A munkavállaló fogalmának környezete egyfelől tartalmaz olyan fogalmakat, amelyeket a munkaerőpiac nem — ilyen például az érdekegyeztetés fogalma —, másfelől a munkavállaló fogalma a munkavállaló <<jogfosztottságát>> erősíti meg. Mint említettük, a munkaerőpiac fogalma távol áll a jog fogalmától, s most a munkavállaló fogalma is távol került a döntés, valamint a lehetőség fogalmaitól. Kétkedve kérdezzük magunktól, csak nem a munkaerőpiacot szétdúló un. vadkapitalizmus nyomelemeire bukkantunk?

A munkavállalók **magyarok**. A munkavállalók **alapvetők** s pozíciójukban **megfelelőek**. A munkavállaló **mutat, mond, meghatároz, ad**.

A **tulajdon** fogalma a kilencvenes évvel kezdődő politikai, gazdasági és társadalmi változások egyik kulcsfogalma. Természetesen a jogban is központi helyen szerepel, hiszen a tulajdon jogi garanciák nélkül működésképtelen. A tulajdon fogalom környezetében a tulajdon kiemelkedő szerepét fogalmi kapcsolatainak sokszínűsége jelzi. A tulajdon **alap**, amely számos gazdasági vonatkozásban megjelenik. A **jogban** (törvény), a gazdasági szervezetek formáiban (**társaság, vállalkozás**), gazdasági tevékenységekben (**értékesítés**). A tulajdon azonban nem csak gazdasági, hanem olyan gazdaságon kívüli társadalmi viszonyokhoz is kapcsolódik, mint az **érdekegyeztetés**. A tulajdonnal szemben megjelenik egy etikai posztulátum, a **tisztelet**. A tulajdon valóban a valóság kategóriája.

A tulajdon gyenge kapcsolatban áll az **új**, a **parlament**, a **pályázat**, a **privatizáció**, **politika**, **piac**, **döntés** fogalmaival. Amíg a politikától történő elhatárolódás még valahogy érthető lenne, addig a gazdasági fogalmaktól, különösen a privatizáció fogalmától való távolságtartás érthetetlen. Ha csak nem arra gondolunk, hogy a tulajdon nem az új (lásd az új fogalmának utolsó helyezését) tulajdon (a privatizáció révén megszerzett tulajdon) fogalmával, hanem egy régi — nem új — tulajdonra vonatkozik. Hiába találjuk a változás fogalmát a lista élén, a tulajdon a már megszerzett, működő tulajdonnal azonosítható.

A tulajdon talán az egyetlen olyan fogalom, amely **nem nemzeti**. Nincs ugyanis erre utaló jelzője, mivel hiányzik a már megszokott magyar szó. Viszont **alapvető**. Ez az egyetlen minősége, ami fontosságára, lényegi szerepére is rávilágít.

A tulajdon tevékenységek köre az **adni**, a **történni**, a **tekinteni** és a **venni**. A tulajdon környezetében megtalálhatjuk a létige **volt** és **van** alakját. Talán arra utal, hogy a tulajdon is örök?

A **szolgáltatás** fogalma a szolgáltatás korabeli helyzetéről árulkodik a **sor** fogalom kiemelt kapcsolatában, és esetleges gazdaságpolitikai jövőjéről a **stratégia** és az **alap** fogalmak számolnak be. A szolgáltatás még erős kapcsolatban áll a **szervezet** fogalmával, így talán szervezett szolgáltatások stratégiai kibontakozásáról van szó. Más, jelentősebb fogalmak nyomaira a szolgáltatás fogalom környezetében nem bukkantunk. Viszont a szolgáltatás a legalacsonyabb gyakorisági értékkel rendelkezik az **önkormányzat** és a **döntés** fogalom irányában. A jelzők **szükséges**, **alapvető** és **elsődleges**. A fontosságáról árulkodó jelzők

mellett tudjuk, hogy a szolgáltatás nemzeti (**magyar**). A szolgáltatás fogalma szerteágazó, a szolgáltatással szorosan nem összekapcsolódó tevékenységeket tartalmaz. Ilyenek a **szólni, adni, említeni, mutatni**.

A **társaságról**, úgy mint a gazdaság egyik legfontosabb jogintézményéről, e fogalmi környezetből csekély, ám féloldalas információkat kapunk. A társaság kétségtelenül nagy szerephez jut a **munkaerőpiacon**, s saját belső munkaerőpiacán is jelen vannak a munkaerőpiac szereplői. A társaság azonban nem a munkaerőmozgások, hanem a **tulajdon**, sőt a **gazdaság** átalakulása miatt lett fontos. Köztudott ugyanis, hogy a társaságokról szóló törvény (társasági törvény) meghozatala a gazdasági rendszer átállításának egyik kezdő lépése volt. A törvény olyan új gazdasági szervezeti formákat léptetett életbe, amelyek piacokonform szervezetek s egyúttal a piacgazdaság kialakításának előfeltételei voltak.

A társaság fogalmi környezete gyakorisági listájának utolsó helyein olyan fogalmakat találunk, mint a **döntés, a folytatás, a fejlődés, a folyamat**. A társaság legfontosabb jelzője a **magyar**. A másik a **megfelelő**, ami talán a törvény által kialakított szituációra utal. A társaság tevékenysége a **mutatni, a mondani, a meghatározni**.

A gazdasági minta **politika képe** rendkívül tagolt. Első helyen az **állam** fogalma áll. Az állam fogalom környezetének legfontosabb fogalmai között azonban nincs politikai fogalom. A **parlament, a politika** például a gyakorisági sor vége felé (igaz nem a legvégén) helyezkedik el. A listán a legutolsó az **új** fogalma a **döntés** társaságában.

Az állam a **munkaerőpiaccal** és annak **szereplőivel** mutat erős kapcsolatot. E fogalmi láncolat talán igaz lehet az államra, mint a munkaerőpiac szereplőjére, ám végkép nem igaz az államra mint szociológiai jelenségre.

Az állam fogalmi környezete azért annyit elárul, hogy az állam **fontos** valami, amelynek **működtetése kell**. Konkrét társadalmi szerepének, funkciójának, szerkezetének bemutatása helyett tehát pótolhatatlanságára, szükségszerűségére utalnak az elemzett szövegek.

Az állam legfontosabb kapcsolata a **magyar**. A **magyar állam** a jogalkalmazóknak szánt gazdasági szövegekbe is belopakodott. Természetesen az állam **kialakult**, adott formája **megfelelő**. Az állam fogalmához tartozó tevékenységek: **mutatni, a mondani, a meghatározni, adni**. Az utolsó ige az állam paternalista jellegére utal.

A **kormány** fontosabb, mint az **állam**. E megállapításra utal, hogy a **kormány** az **államnál** gazdagabb és minőségileg más fogalmi kapcsolatokkal rendelkezik. A kormány fontosságát bizonyítja, hogy a kormány fogalmi környezetének első három helyén az **alapvető**, az **alap** és a **kell** fogalmak (szavak) szerepelnek.

A kormány sokoldalú szerepvállalása közül ki kell emelni a gazdasági feladatvállalások tömegét. A **koncesszió**, az **érdekegyeztetés**, az **értékesítés**, a **vállalkozás** fogalmak kellőképpen jelzik a kormány szempontjából fontos gazdasági feladatokat.

A kormány számára a társadalom viszonyainak alakítása szintén nem elhanyagolható terület. A legfontosabb kormányzati aktivitás irányait jelzik a **kapcsolat** és a **külföld**, avagy a **valóság** és a **változás** fogalmak. E fogalmi kapcsolatok a kormány és a társadalom széles érintkezési felületére utalnak. A kormány a társadalom szempontjából **magyar**.

A kormány paternalista, amire az **adni** ige utal. A kormány valahonnan (talán az alkotmányból?) következik, s valamire **vonatkozik**. A kormány erős kapcsolata a létige két alakja a **volt** és a **van**. Reméljük ezek nem a kormány(ok) örökkévalóságára emlékeztetnek.

A **politika** fogalma nagyon **szűk**. Gyakorlatilag a munkaerő-piaci politikával és a gazdaságpolitikával azonos. A fogalom szűk tartományában összesen két politikai fogalom (a politika fogalmát önmagát figyelmen kívül hagyva) tartozik, (a **parlament** és az **érdekegyeztetés**) a politika intézményeinek más fontos fogalmai a gyakorisági lista alsó pozícióiban (ami azonos 1 azaz egyszeres gyakorisággal) találhatóak (kivéve a kormányt). Az **állam**, a **cél**, a **döntés**, az **önkormányzat**, sőt az **új** fogalma egyaránt távol esik a politika értelmezési tartományának élcsoportjától.

A politika egyfelől nemzeti (**magyar**), másfelől **megfelelő**. Paternalista, amit az **adni** ige jelez.

A **parlament** fogalom környezetének gyakorisági listája sem bővelkedik a különböző fogalmakban. Ennek ellenére e fogalmak karakterisztikusabban határozzák meg a parlamentet, mint a politika fogalom környezetéhez tartozó fogalmak a politikát.

A parlament egyrészt a politika színtere, másrészt fontos gazdasági döntések meghozatalára szolgál. A **pénzügyek**, a **privatizáció**, a **pályázat** jelzik, hogy a parlament a gazdasági rendszerváltás szempontjából sem közömbös politikai intézmény.

A **gazdaság** fogalma nem foglal el kitüntetett helyet a fogalmi környezet gyakorisági listáján. A gazdaság fogalmának csak nagyon gyenge a kapcsolata a parlamenttel, de ugyanilyen gyenge a kapcsolódás a **parlament** és a **jog** között is. Amíg a gazdaság esetét nem tekintjük égető problémának addig a jog és a parlament fogalmainak hűvös távolságtartását felettébb problematikusnak tartjuk. Egyetlen egy mentség lehet erre, nevezetesen az, hogy a jog valóban nem fedi le a parlament által megalkotott szabálytömeget. Ennél lényegesen több. Mentségkereső véleményünket azonban korlátozni kell egy — ma már — jogtörténeti tény miatt. A jogi szabálytömeg eredetére -- és legitimitására — vonatkozó korábbi jogalkotói gyakorlat ugyanis éppen a rendszerváltás eredményeként változott meg, mivel a rendszerváltó parlament korlátozta a nem - parlamenti döntés útján hozott jogszabályok megalkotásának lehetőségét. E jogpolitikai döntés értelmében megemelkedett a törvényalkotás útján rendezhető kérdések száma, ergo nőtt a parlament jogalkotó szerepe. *Ebben a helyzetben a parlament és a jog gyenge kapcsolatáról szóló szövegeket tární a jogalkalmazó elé több mint torzítás. Politikai tévedés, jogelméleti hiba.*

A parlament a jelzők szerint **alapvető** és **elsődleges**. A parlament e jelzői a parlamentet a politikai élet **központjaként** mutatják be. A parlament egyetlen tevékenysége az **adni** ige, ami a parlamentet sem kíméli meg a paternalizmus vádjától.

Az **önkormányzat** egyfelől a **munkaerőpiaccal** (és a munkaerőpiac szereplőivel) másfelől különböző politikai partnerekkel áll kapcsolatban. (**kormány** fogalom)

Az önkormányzatra feladatok hárulnak (**működtetni**) valamint maga is részese meghatározott gazdasági tevékenységeknek (**koncesszió**). Az önkormányzat kapcsolatot alakít ki. Valamiképpen (valami módon) viszonyul valami/kihez.

A fogalmi környezet más konkrét meghatározások megfogalmazására nem nyújt kellő alapot. Az önkormányzat is üres és sablonokba merevedő fogalom. Még azt sem tudjuk, hol működik. Az önkormányzat -- mindenesetre — **magyar** és **megfelelő**.

Az önkormányzat tevékenysége: **mutat, mond, kerül, meghatároz**. Az önkormányzat tulajdonképpeni feladata ezektől távol esnek.

3.3.2. A társadalom fogalmi

A társadalom mint dinamikus rendszer önálló **vezérfogalmakból áll**. Így a **tevékenység** fogalmi környezetében a munkaerőpiac fogalmi fordulnak leginkább elő. A szövegek

értelmezése szerint tehát a társadalom tevékenysége, (aktivitása) leginkább a munkaerőpiacra vonatkozik. A jelzők — a magyar és a megfelelő — a fogalom szöveghűségét, a szövegekben meghúzódó ideológia jelentés-rendszeréhez való adaptációt biztosítják. A tevékenységek minőségéről, tulajdonságáról ezen felül nem tudunk meg semmi közelebbit. A társadalmi **idő** fogalmának -- feltevéseink szerint -- az elemzett időszak egyik kulcsfogalmának kellett volna lennie. Feltételes módban íródott kijelentésünk elárulja, nem az. Az idő fogalma a munkaerőpiac és a munkaerőpiac szereplőinek fogalmaival áll erős kapcsolatban. Az aktuál-politikai feladatok szinte ontológiai síkon jelennek, az idő sajátjává, belső tartalmává váltak. A fogalomhasználat kétségtelenül alkalmas az aktuál-politikai feladatok nyomtatékosítására.

Az idő fogalmához hasonlóan a **változás** fogalma szintén a **munkaerőpiaccal** áll erős kapcsolatban. Igaz a változás számos fogalommal kapcsolódik még össze. A gazdasági, politika, jogi fogalmak sokasága tűnik fel gyakorisági listánkon. A változás fogalom a **lehetőség**, a **legyen** fogalommal áll a leggyengébb kapcsolatban. A változás fogalmi környezetében sem a fejlődés sem más, a változáshoz kapcsolható folyamatra utaló fogalom nem foglal el kitüntető helyet.

A **működtetés** fogalma az elemzett szöveg szinte valamennyi fogalmának környezetében megtalálható. A magas előfordulási gyakoriság a működtetés fogalmát **bázisszerepre** ítélte, s különféle fogalmi kapcsolatok alapjává tette. A fogalom ugyanakkor önmagában üres, mert környezete csak azokra a fogalmakra utal vissza, amelyek mellett maga is kiemelt gyakorisággal szerepel. Mindezek miatt nem tudjuk azt, vajon mit jelent valamit működtetni, vagy működését fenntartani.

A fogalom definíciója — felidézve az 1992 -es évet — fontos lehetne. Nem mindegy ugyanis, hogy a jogrendszer átalakításakor, a különböző reformok időszakában miként oldják meg a jogintézmények — szövegeink (ne feledjük) a jogalkalmazóhoz szólnak — működtetését. Hogyan kell a kontinuitást fenntartani egy olyan — diszkontinuitást hordozó — időszakban, amikor a jogszabályok maguk is naponta változnak. A jogalkalmazók végeredményben erre a kérdésre vártak volna választ, s nem rajtuk múlott, hogy nem kapták meg.

Talán ezzel magyarázható, hogy a **fejlődés** fogalma sem tartozik a kiemelkedő, a szövegeket struktúrázó fogalmak közé. Jelentéktelen fogalom. Tartalmának széteső, erőtlensége.

definíciói alapján esetleg szófordulatokra használható. Minden egyéb felhasználása elé akadályt gördíthet definíciójának kaotikussága, alacsony kapcsolati értéke. Csak egy példát szeretnénk említeni; az új fogalom utolsó helyét a gyakorisági listán.

A szövegek olyan társadalmat mutatnak be, amelynek nem központi eleme a fejlődés.

A fordulat 1992 -ben fejlődésnélküli, esetleg a fejlődéssel szemben közömbös változások sorozata.

A társadalom, mint *normatív szerkezet* leírásakor a **kell** fogalmi környezetét vizsgáljuk meg először. A kell **önmagára** vonatkozik, s ez a kellés igényének erős — nyomatékos — megfogalmazása. A kell fogalmi környezetében a politika intézményei közül a **kormány** áll az első helyen. Érdekes, a helyi politikai intézménynek — az önkormányzatnak — a helye a gyakorisági lista utolsó pozíciója.

A **kell** azonban nagyrészt **nem politikai** folyamatokra vonatkozik. Vonatkozik a **munkaerőpiacra, a nemzetközi kapcsolatokra, s a társadalom működtetésére**. A **kell** az aktuális feladatok ellátására vonatkozik tehát, ám ebbe a körbe olyan fogalmak, mint a privatizáció pld. nem fér bele. De a pénzügyek, a politika, a parlament szintén távol esik a kell fogalmi környezetének listáján az élcsoporttól.

A **cél** tartománya -- a kell fogalommal szemben -- egyaránt átfogja a munkaerőpiacot, a stratégiai folyamatokat, a szemléletet, a szervezeteket, s olyan konkrét kérdéseket is, mint a szolgáltatás. A cél szoros kapcsolatban áll a működtetéssel.

A cél fogalom tartománya **heterogén**, nincs egy egységes célrendszer a szövegekben, de olyan fogalmakkal is alacsony a cél kapcsolata, mint a jogalkotás (a törvény fogalom az ötvenhetediké a tulajdon fogalma az ötvenkilencedik) illetve a gazdasági rendszerváltásra utaló fogalmak (a gazdaság fogalma a nyolcvanhatodik). Cél tehát minden, a taktikai prioritások éppúgy mint a stratégiai szintű elképzelések. Lehetséges, a politikai, ideológiai helyzet determinálta a célok ilyen konstitúcióját, utalva ezzel egyfelől a fogalom partalansága mögött megbúvó széles társadalmi- politikai kompromisszumra, de utalva ezzel a még ki nem alakult politikai tagoltságra.

A **lehetőség** fogalmi környezete nem ad eligazítást arra nézve, hogy mi is tulajdonképpen a lehetőség 1992.-ben. A lehetőség egyetlen egy területtel, a **munkaerőpiaccal** mutat erős

kapcsolatot. Ezen túlmenően a lehetőségről magáról annyit tudunk meg, hogy a lehetőség **alapvető, alap, magyar, és megfelelő.**

Társadalom **gyakorlata** szegényes kategória. Nem tartozik a gyakorlat szoros fogalmi környezetéhez a lehetőség, a legyen és a cél fogalom. Visszautalva az eddig elmondottakra, most világosan kiderül, hogy a gyakorlat lehetőség (és cél) nélküli folyamat, ahol még a legyen sem fontos. A (társadalmi) gyakorlat kiürült fogalom, egy lehetőségektől megfosztott gyakorlat létezik a világban, pontosabban szólva, olyan társadalom, ahol nem a társadalmi gyakorlat teremti meg a lehetőségeket.

A felvázolt tartalmi - logikai konstrukció a forradalom utáni ideológiák szerkezetére enged következtetni. Ekkor és ebben az ideológiai közegben hangzanak el olyan gondolati állítások, hogy az eszme valósággá lett, céljaink megvalósultak vagy (közelebbről) valóra váltottuk a filozófia ígérését. Ezek az érvelési logikák a változások által létrejött valóságot kivetítik a létezés történelmi folyamatába, közvetve igazolva az egzisztáló társadalom, gazdasági és politikai intézményeinek eredetét (jogosságát, legitimitációját), szükségességét.

Az általunk elemzett ideológia nem tartalmaz metafizikai fogalmi készletet. Verbálisan nem, ám a fogalmak rendszerében, rendjében, konstrukcióiban a metafizikai fogalmi rendet felhasználó ideológiától nem áll távol.

A társadalom mint *intézményes folyamat* fogalmi rendszere (gazdag, ám kapcsolataiban) heterogén. Ezért az intézményekről, azok társadalmi szerepéről, felépítéséről — ideológiai funkcióiról — semmit sem tudunk meg. Azt tudjuk, hogy a társadalom alapja a **törvény** és a **tulajdon**. E két fogalom előkelő helyezéséhez nem fér kétség. Őket követi a **társaság** valamint az **érdekegyeztetés** fogalma. A társaság szövegeinkben a gazdasági szervezet fogalom szinonimája, az előkelő helyezés így a gazdasági szervezetet jelölő fogalomnak szól.

3.4. Az 1992.-es gazdasági minta fogalmainak statisztikai jellemzői.

A kulcsfogalmak készletének 31%-a gazdasági jellegű fogalom. Ez — őszintén szólva — elég alacsony egy a gazdaságra vonatkozó (jogi) szövegekből vett minta esetében. 27%.-a ideológiai jellegű, 16% jogi, s 11% politikai fogalom. A tudományos jellegű fogalmak aránya 6%.

A minta fogalmainak 78%-a a makro társadalomra vonatkozik. 14%- a egyszerre több társadalmi síkra, s mindössze 6% a közép szintre. Alacsony a mikro fogalmi szintre vonatkozó kulcsfogalmak aránya, mindössze 2%.

A mintát uralják a stratégiai kulcsfogalmak. Arányuk 62%. A második helyen az egyszerre több idősíkra vonatkozó fogalmak állnak, részesedésük 34%. A napi (tehát rövid) távra a fogalmak 3%-a vonatkozik, középtávra mindössze 1%.

A minta kulcsfogalmainak 56%-a közepes értéktartalommal rendelkezik. 26%-a erősé 7%-a gyenge, s 11%-a semleges.

A kulcsfogalmak 61%-a alkalmanként használt jogi fogalom. A jogi nyelv mindössze 19%-ukat használja rendszeresen. Magas a kulcsfogalmak között található ritkán használt fogalmak részesedése, 15%. A kulcsfogalmak mindössze 4%-a új, tehát a rendszerváltozáskor alkotott fogalom.

A fogalmak 66%-a a társadalmi rendszerek szempontjából semleges. 19%-a tradicionálisan társadalmat leíró fogalom, a nyugati társadalmakra (tőkés piacgazdaság) mindössze 14% vonatkozik. A szocializmusra vonatkozó fogalmak aránya pedig 1%.

Legerősebb a makro társadalmi síkra vonatkozó ideológiai kulcsfogalmak csoportja (26%) a mintán belül, őket követi a makro társadalomra vonatkozó gazdasági fogalmak (23%) majd a makro társadalomra vonatkozó jogi fogalmak (11%) csoportja.

Ugyancsak domináns csoport a stratégiai vonatkozású ideológiai fogalmak csoportja. (25%). A gazdaság stratégiai fogalmai (17%) valamint a gazdaság több idősíkra (stratégiai középtávú és napi) vonatkozó fogalmai (13%) következnek ezután. A negyedik csoport a stratégiai jogfogalmak, ám arányuk meglehetősen alacsony (9%).

A kulcsfogalmakból alkotott minta 26%-a a jogi nyelv alkalmanként használt ideológiai jellegű fogalma. Ugyancsak jelentős az alkalmanként használt gazdasági fogalmak csoportja (16%), valamint a jogi nyelvben rendszeresen használt gazdasági fogalmak csoportja. (8%)

Ideológiai fogalmak csoportjának tekintélyes hányada maga is rendszer-semleges (25%). A második helyen álló rendszer-semleges gazdasági fogalmak 18%.

Legjelentősebb csoport az ideológiai jellegű, ideológiából származó fogalom. (25%), Ideológiából származó gazdasági fogalmak 13%, a tudományból származó gazdasági fogalmak 7%. Ideológiából származó jogfogalmak 6%.

A jogi nyelvben rendszeresen használt rendszer-semleges fogalmak aránya 21%. A harmadik jelentős csoport a rendszer-semleges, a jogi nyelvben ritkán használt fogalmak. (10%)

A jogi nyelvben alkalmasszerűen használt fogalmak 28%-a ideológiai eredetű. Ugyancsak ideológiai eredetű a fogalmak azon csoportja, amelyet a jogi nyelv rendszeresen használ (16%) és amelyik a minta második legjelentősebb csoportja. A harmadik helyen állnak azok a ritkán használt fogalmak, melyek irodalmi eredetűek, s melyek aránya a mintán belül 5%.

A rendszer-semleges, ám ideológiai eredetre utaló fogalmak aránya 29%. Az ideológiai eredetű, s tradicionálisan a társadalom leíró fogalmi közé tartozó fogalmak aránya pedig 10%. A harmadik csoport a nyugati piacgazdaságokra vonatkozó ideológiai eredetű fogalmak, a kulcsszavakból alkotott mintán belüli arányuk 8%. Mind a tudományos eredetű, rendszer-semleges fogalmak, mind pedig az egyéb eredetű, tradicionális társadalom leíró fogalmak aránya 5%.

3.5. Összefoglaló gondolatok

Az 1992-ből származó gazdasági mintaszövegekben dominálnak az aktuális feladatok, a sürgető tennivalók, valamint az éppen uralkodó célok. Ezért a gyakorló jogász számára közvetített gazdaságkép az aktualizált gazdaságpolitikai feladatrendszerrel azonos.

Számos fogalom, köztük néhány fontos kulcsfogalom definíciója viszonylag pontos. Ezek a vizsgált kor és az elemzett gazdaságpolitika alapvető folyamatait jelölő fogalmak. Más fogalmak azonban pontatlanul, vagy csak félig igaz módon definiáltak. Köztük megtalálhatóak a gazdaságpolitika alapvető folyamataira vonatkozó fogalmak is.

Feltűnő a klasszikus jogintézmények, jogfogalmak, jogi értékek hiánya. E szövegek nem a jogról szólnak, hanem valami másról, a társadalmi történések valami furcsa, kevert, fogalmilag sem igen strukturált gazdasági és társadalmi nyomelemeiről.

Mindezek eredményeképpen a jogalkalmazó a napi jogpolitikai feladatokról értesül, e feladatok fontosságát húzzák alá a fogalmak mátrixai, ezeket a feladatokat közvetítik a fogalmak jelentését meghatározó definíciók.

A fogalmak szerkezetének mélyén fogalmi ellentmondások is meghúzódnak. Ez az oka annak, hogy -- jóllehet nem olyan élesen, mint a politikai minta esetében -- a nemzeti konzervatív pragmatizmus kimutatható a gazdasági fogalmak rendszeréből is. Nemcsak a nemzeti jelző túlhangsúlyozásáról van itt szó, hanem az elvégezendő jogalkalmazói feladatoknak egy alapvetően konzervatív világnépből történő beillesztéséről. Ugyanis csak egy ilyen világnép képes az 1992-es év Magyarországnak realitását mint eleve elrendelt és változtatásra alig szoruló adottságot figyelembe venni.

A fogalmak között nagyon sok olyan fogalom (vagy fogalomcsoport) van, amely (vagy amelyek) a tartalmi mondanó szempontjából semlegesek, voltaképpen <<töltelékfogalmak>>. Ennek köszönhető, hogy még a rendszer-semleges fogalmak nagy része is az ideológiából származott, bár pedigéje mára már elvesztette jelentőségét.

Az ideológiai fogalmak eredeti jelentésének elhalványodása azt jelzi, a szövegek egy zanzásított, nem tudományos — de nem is direkt politikai — nyelvezetben íródtak. Sajátos nyelvezet ez, mondhatnánk sajátos örökség, de fogalmazhatnánk úgy is, sajátos jogi ideológia. Közvetítőnyelv, politikus és jogász között, de e nyelv jelentésének, értelmének sem a tudományos, sem a gazdasági — vagy egyéb — racionalitása nem kutatható. Megállapításunkat a fogalmi környezet elemzésekből szűrtük le, a gyakorisági listák az első ránézésre ettől eltérő megállapításra engednek következtetni.

Az 1985.-ös és az 1992.-es minta szövegei eltérő szókészlettel, különböző statisztikai jellemzőkkel leírható fogalmakkal, **de mégis az adott kor világ- és társadalomértelmezési keretén belül** maradván, ehhez a kerethez alkalmazkodva mutatták be a politika, és a gazdaság fő problémáit. A gazdaságot reprezentáló alminták a változások iránti nagyobb rugalmasságról tettek tanúbizonyságot, mint a politikai viszonyoké. Amennyiben közöttük különbséget lehet tenni, a politikai viszonyokat tematizáló világnép anakronisztikusabb, konzervatívabb.

Mindettől függetlenül a jogász elit gondolkodását alkotó fogalmi rendszerek alkalmatlanok voltak a gyors, és radikális változások befogadására. Még ha 1985.-be a gazdaságot leíró fogalmi keretben találtunk is nyomát a piacgazdaságnak (intézményeinek, logikájának stb.) a szövegekből semmiféle jövőbeli történést (előrejelzést, irányt, célt stb.) nem lehetett kiolvasni.

Olyan nagy mértékben kötődtek az adott korhoz, hogy még az esetleges változásokat is az adott keretén belül képzeltek el.

Tudásszociológiai tanulságainkat az elitszociológia problémáira vetítve meg kell állapítanunk, hogy komoly — tudásszociológiai — gyanúnk merült fel a jogász elit önállóságát tekintve, ezen keresztül a különböző elitcsoportok társadalmi önállóságát illetően is. Gyanakvásunk oka, hogy a jogász elit érték és fogalmi készlete nem különbözött az adott korszak politikai elitjének gondolkodásmódjától, fogalmaiban nem tért el annak világfelfogásától.

Úgy gondolom az elit — követve C.W.Mills felfogását — minden társadalomban egységes elit, nem különböző csoportokban (tudományos, politikai, gazdasági, katonai, jogászi stb.) létező, egymástól eltérő alakzatok (társadalmi alrendszerek) élén álló vezetés. Egységességét, azonosságát, öndefinícióját éppen az értékek, szemléletek, világlátások közös integrációi biztosítják. A közös szemléletmód azonban nem független a társadalmi folyamatoktól a társadalmi tudáspanelek alakulásától.

Megállapításaink igazságát a hazai társadalomkutatások fényében nehéz lenne bizonyítani, mivel összehasonlításra alkalmas empirikus kutatás alig készült.⁵⁸ E kutatások ugyanis az egyéni értékpreferenciákkal, a társadalom (a politikán kívüli társadalom) értékrendszerének fejlődésével foglalkoztak, ezen belül a kollektív valóságértelmezések, ideológiák és világképek leírása nem minden esetben volt feladatuk. Ennek ellenére számos fontos tapasztalat megfogalmazható a kutatói zárójelentésekből. Így például felrajzolható a humán értékek kontinuitása, vagy a rendszerváltás utáni újraszerveződése. De ugyancsak megrajzolható a hagyományos kommunista mozgalomhoz köthető politikai értékrendszer összeomlása, ami a jelen tanulmányunkban bemutatott eredményekkel megegyező kutatói tapasztalat. A hagyományos politikai értékek lassú leépülése éppen a rendszerváltás előtt érte el az un. „zéró pontot”, nagyjából akkor, amikor a mintánk szövegei íródtak. Következtetésünk – feltételes módon fogalmazva, erősítve meg a korábbi kijelentéseinket – az, hogy a jogász elit gondolkodási reprezentációinak, értékrendjének változása belesimult az általános történeti trendbe, követte és megjelenítette a „közgondolkodás” és a közvélemény tudás-, és ideológiarendszerének alakulását. E történeti sokszínűséget reprezentálta azoknak a kollektív tudáselemeknek a jelenléte is, amelynek hordozói a rendpártiságnak, a politikai reformok

⁵⁸ Csak utalásként: Füstös – Szokolczai 1994, 1999; Somlai, 1992, Lázár – Nagy 1989, illetve Hankiss Elemér tanulmányai.

konzervatív végig-vitelének (mi kádárizmusként írjuk le) hívei voltak – 1985.-ben. Mindazok a tudásáramlatok és világgépelemek tehát, amelyek a mintánkban fellelhetőek, amelyek a jogászai magatartásokat befolyásolták feltehetően éltek és hatottak a társadalmi véleményáramlatokban is.

Mindezek ellenére mintánk tudati reprezentációinak világában – mind 1985.-ben, mind 1992.-ben – azt az értékrendszert véljük meghatározónak, amit Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor „bürokratikus értékrendszerként” jellemez. Főbb elemei mintánk fogalmi mátrixából is rekonstruálhatóak, pusztán megerősítésképpen idézzük fel Kapitányék gondolatmenetét. A bürokratikus értékrendszer ideáltipikus modelljét jellemzi az államszervezet központba állítása, és annak centralizált bemutatása, az osztársadalmi kollektivitás magasra értékelése, a hagyományok (tradíciók) megbecsülése és beépítése, a személyiség (individuum) alacsonyra értékelése, a lassú, óvatos reformizmus. „*A munka ebben az értékrendszerben mindig egy kiadott feladattal azonos*” fogalmaznak Kapitányék,⁵⁹ az egész működésében a feladattal bíró egyén a <<kis csavar>>, a beilleszthető (helyettesíthető) „Jedermann”. Az egész részeként felfogott (tematizált) egyén olyan szabálykörnyezetben kénytelen cselekedni, ahol a szabályokat egy nem definiált hatalom alkotja, s ahol a feladat végrehajtása, mint szabálykövető magatartás egyet jelent e hatalom legitimitásának elismerésével.

A bürokratikus értékrendszer egyet jelent a „szabályozás abszolutizálásával”, a nagyobb áttekintésű – elvont – hatalmat megszemélyesítő emberek szabályalkotási tevékenységének elismerésével.

„*A bürokratikus értékrendszer alapvető értéke azonban a „status quo” merev fenntartása, az adott felépítmény változatlanul való megőrzése, s ezért követői a történelem csak azon pillanataiban játszhatnak pozitív szerepet, amikor a társadalmi anarchia veszélye lép fel.*” – fogalmaznak Kapitányék.⁶⁰ Kérdeznénk, talán ez a pillanat a rendszerváltás előtt és után következett be?

Nem folytatjuk az idézetet, befejező gondolataink között csak egy problémára utalunk, arra ami a legutolsó mondatban vetődött fel, az idő problémájára. Nem hagy bennünket nyugton az a kétely, hogy nem megfelelő volt a mintavétel időpontjának kiválasztása. Túl korán és túl későn mértünk talán értékeket, elemeztünk fogalmi mátrixokat. Bírálóink között lesz aki így értékeli, lesz aki úgy módszertanunkat. Mentségünkre két érvet hozunk fel. Az első védelmi

⁵⁹ Kapitány Á – Kapitány G. 1983. 171. old.

érvünk, hogy mi kifejezetten az elmozdulást, a váltás diszkontinuitását szeretnénk volna bemutatni. Ebben a törekvésünkben 1985 még a kádárizmus éve, 1992 pedig már a váltás utáni második esztendő. Választhattunk volna természetesen más időpontokat is, azonban közelebbit semmi esetre sem. Második érvünk arról szól, hogy a változás, a váltás, a társadalmi elmozdulás nem pusztán időpontok közé szorított történelmi eseménysorozat, ami egy adott záró dátummal maga is lezárult, hanem folyamat, olyan idősorokban tetten érhető áramlás, ami természetét akkor is megmutatja, ha a vizsgálati időintervallumot túl szűkre, vagy ellenkezőleg túl tágira nyitottuk. Ebben az értelemben az átalakulás maga e két dátumban felvett mintában meg kell hogy jelenjék, s meg is jelent. Hogy nem több és nem kevesebb, ez viszont az 1992.-es mintavétel poszt-feszt jellegével magyarázható, valószínű 1990.-ben más fogalmi mátrixot mutattunk volna be. A történelmi folyamatok azonban – mint tudjuk – mindig hosszútávon szerveződnek.

⁶⁰ Uo. 174. old.

A tanulmányhoz felhasznált szakirodalom:**Angelusz Róbert - Balogh Zoltán - Körmندی Mária - Léderer Pál - Székelyi Mária:**

A jogászság helyzete és szakmai életútja (Kutatási beszámoló)

Oktatási Minisztérium ML. Oktatási Főosztálya, Szociológiai Füzetek. 13. sz.

Budapest, 1977.

Angelusz Róbert - Balogh Zoltán - Körmندی Mária - Léderer Pál - Székelyi Mária:

Adalékok a jogászság szakmai mobilitásához.

Im.: Értelmiségiék, diplomások, szellemi munkások. (Szerkesztette: Huszár Tibor.)

Budapest, Kossuth, 1978. 195. old. – 227.

Antal László: A jelentés világa

Budapest. Magvető. 1978.

Bencze Lóránt: Mikor, Miért, Kinek, Hogyan. I. Stílus és értelmezés a nyelvi kommunikációban.

Budapest, Corvinus. 1996.

Berger, Peter L. – Luckmann, Thomas:

A valóság társadalmi felépítése. Tudásszociológiai értekezés

Budapest. Józsvöveg. 1998.

Bíró A. Zoltán – Bodó Júlianna – Gagy József – Oláh Sándor – Túros Endre:

Gazdasági elit a Székelyföldön – 1993.

Szociológiai Szemle, 1995. 1. sz. 101. – 126. old.

Badó Attila - Loss Sándor - H. Szilágyi István – Zombor Ferenc:

Bevezetés a Jogsociológiába.

Miskolc, Prudencia Juris. 2000.

Cotterrell, R.: The Sociology of Law. An Introduction.

Butterworths, 1992.

Értékrendszerek és Társadalmi – kulturális változások.

Válogatott tanulmányok. Szerkesztő: Somlai Péter.

Budapest, ELTE Szociológiai Intézet, 1992.

Füstös László – Szakolczai Árpád: Értékek változásai Magyarországon 1978 – 1993.

Kontinuitás és diszkontinuitás a kelet - közép – európai átmenetben.

Szociológiai Szemle, 1994. 1. sz. 57- 90. old.

Füstös László – Szakolczai Árpád:

Kontinuitás és diszkontinuitás az értékpreferenciákban. (1977-1988)

Szociológiai Szemle, 1999. 3. sz. 54.- 72. old.

Geiger, Theodor: Az értelmiség helyzete és feladatai.

Im: Korunk értelmisége. Válogatta és szerkesztette: Huszár Tibor.

Budapest, Gondolat, 1975. 131 – 153. old.

Gergely Jenő: A katolikus egyházi elit Magyarországon 1919 – 1945 között.
Im.: Hatalom és Társadalom a XX. sz. magyar történelemben.
Budapest. 1956 –os Intézet – Osiris Kiadó. 1995. 388. – 406. old.

Gumperz, John. G. : A nyelvi közösségek típusai
Im: Társadalom és nyelv. Szociolingvisztikai írások
(Szerkesztette: Pap Márta és Szépe György)
Budapest. Gondolat. 1975. 151. – 169. old.

Gyekiczky Tamás: Ideológiai szövegek tartalomelemzésének néhány szociológiai problémája.
Szociológia. 1989. 2. sz. 127. – 141. old.

Gyekiczky Tamás: A szó veszélyes fegyver.
(Adalékok az ötvenes évek ideológiai szerkezetének leírásához.)
Budapest. MTA Szociológiai Kutató Intézet. 1989.

Gyekiczky Tamás: Emberi erőforrások és modernizációs stratégiák
Szociológiai adalékok az emberi erőforrás – fejlesztések és az emberi tőke-beruházások társadalomtörténetéhez.
Budapest. T-Twins. 1994.

Habermas, Jürgen: A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása
Budapest. Gondolat. 1971.

Hankiss Elemér: Kelet – Európai alternatívák.
Budapest. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 1989.

Hankiss Elemér: Érték és társadalom.
Budapest, Magvető, 1977.

Hankiss Elemér: Értékszociológiai kísérlet.
Budapest, Népművelődési Propaganda Iroda. Én.

Huszár Tibor: Értelmiségelméletek, értelmiségvizsgálatok Magyarországon.
Szociológia, 1975. 4. sz. 477. – 502. old.

Huszár Tibor: Értelmiségtörténet, értelmiségyszociológia.
Bevezetés az "Értelmiségiek, diplomások, szellemi munkások" c. kötetbe.
Budapest, Kossuth, 1978.

Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor: Értékrendszereink.
Budapest, Kossuth, 1983.

Kiss Zoltán László: Értelmiségi státusúak az 1980 as évek magyar elitscsoportjainak korpuszában, szubelitjeiben és közvetítő rétegeiben, különös tekintettel a pozicionális katonai elitre.
Ph. D. értekezés.
Budapest. ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet és Továbbképző Központ. 1997.

Kontra Miklós (Szerkesztette): *Nyelv és társadalom a rendszerváltozáskori Magyarországon*
Budapest. Osiris. 2003.

Konrád György – Szelényi Iván: *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz.*
Budapest, Gondolat. 1989.

Kulcsár Kálmán: *Az ideológiai változások hatása a jogi struktúrára. (Kísérlet a szocialista tapasztalatok elemzésére.)*
Szociológia, 1977. 2. sz. 145. – 163. old.

Kulcsár Kálmán: *A politika és a jogalkotás Kelet – Közép Európában.*
Im: *A modernizáció és a magyar társadalom.*
Budapest, Magvető, 1986. 213. – 254. old.

Kulcsár Kálmán: *A jogfejlődés sajátosságai: a jog mint eszköz.*
Im: *A modernizáció és a magyar társadalom.*
Budapest, Magvető, 1986. 255. – 2277. old.

Kulcsár Kálmán: *A modernizáció és a Jog.*
Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 1989.

Lázár Guy – Nagy Lajos Géza: *Politikai – ideológiai áramlatok a magyar társadalomban.*
Társadalomkutatás. 1989. 1. sz. 65. – 82. old.

Lengyel László: *A rendszerváltó elit tündöklése és bukása*
Budapest, Helikon, 1996.

Luhmann, Niklas: *Soziale Systeme*
Frankfurt am Main. Suhrkamp. 1988.

Luhmann, Niklas: *Rechtssoziologie*
Opladen, Westdeutscher Verlag, 1987.

Mannheim, Karl: *Az értelmiség szociológiai problémája.*
Im: *Korunk értelmisége. Válogatta és szerkesztette: Huszár Tibor.*
Budapest, Gondolat, 1975. 109 – 119. old.

Mannheim Károly: *Ideológia és Utópia.*
Budapest, Atlantisz. 1996.

Mannheim Károly: *A gondolkodás struktúrái*
(Kultúrszociológiai tanulmányok)
Budapest. Atlantisz. 1995.

Mannheim Károly: *Tudásszociológiai tanulmányok*
Budapest. Osiris, 2000.

Merton, Robert, K. : *Társadalomelmélet és társadalomstruktúra*
Budapest, Gondolat 1980.

Mills, C. Wright: Az uralkodó elit.
Budapest, Gondolat. 1972.

Polányi, Karl: The Great Transformation. Politische und Ökonomische Ursprünge von Gesellschaften und Wirtschaftssystemen.
Frankfurt am Main. Suhrkamp. 1978.

Polányi Károly: Az archaikus társadalom és a gazdasági szemlélet.
Budapest. Gondolat. 1976.

Rechtskultur als Sprachkultur. Zur forensischen Funktion der Sprachanalyse.
Hrsg: Günter Grewendorf.
Frankfurt am Main, Suhrkamp. 1992.

Róna – Tas Ákos – Böröcz József: Folyamatosság és változás az államszocializmus utáni bolgár, cseh lengyel és magyar üzleti elitben.
Szociológiai Szemle, 1997. 2. sz. 49. – 74. old.

Schumpeter, Joseph. A.: Az értelmiség szociológiája.
Im: Korunk értelmisége. Válogatta és szerkesztette: Huszár Tibor.
Budapest, Gondolat, 1975. 119 – 131. old.

Szabó András: A jogászság megváltozott társadalmi szerepe.
Szociológia, 1975. 4. sz. 502. – 512. old.

Szalai Erzsébet: Az elitek átváltozása.
Budapest, Cserépfali. 1996.

Szalai Erzsébet: Rendszerváltás és a hatalom konvertálása
Szociológiai Szemle, 1997. 2. sz. 75 – 100. old.

Szelényi Iván: Új osztály, állam, politika
Budapest, Európa.1990.

Szelényi Iván: Szociálpolitika az államszocializmusban.
Piac, redistribúció és társadalmi egyenlőtlenségek a Kelet – Európai szocialista társadalmakban. (Manchin Róberttel közösen.)
I.m.: Szelényi Iván: Új osztály, állam, politika
Budapest, Európa.1990. 203. – 258. old.

Szelényi Iván – Gil Eyal – Eleanor Towsley: Posztkommunista menedzserizmus: a gazdasági intézményrendszer és a társadalmi szerkezet változásai. I.- II.
Politikatudományi Szemle, 1996. 2. –3. sz.

Szilágyi Péter: A jogalkotási jogpolitika néhány állam és jogelméleti kérdése
Társadalomkutatás, 1985. 3. sz. 11 – 23. old.

Takács Károly: Az elit szociológiai fogalmáról
Szociológiai Szemle, 1998. 1. sz. 139. – 148. old.

Takács Tibor: Konferencia az elitről
(Budapest, ELTE – Egyetemi Színpad, 1996. április. 26. – 27.)
Szociológiai Szemle, 1996. 3.-4. sz. 265. – 274. old.

Tamás Pál: A tudáselitek funkcionális átrendeződése.
Szociológiai Szemle. 1992. 3. sz. 57 – 72. old.

Társadalom és nyelv. Szociolingvisztikai írások
(Szerkesztette: Pap Márta és Szépe György)
Budapest. Gondolat. 1975.

Varga Csaba: Makroszociológiai jogelméletek: a “jogászi világréptől” a jog
társadalomelmélete felé.
Szociológia. 1983. 1 – 2. sz. 53. – 79. old.

Varga Csaba: A jogpolitika önállóságáért
Társadalomkutatás, 1985. 3. sz. 5 – 9. old.

Válogatás Róbert. K. Merton tudásszociológiai és tudományszociológiai írásaiból.
Szerkesztette: Léderer Pál
Szociológiai Füzetek. 12. sz.
Budapest. OM. 1976.

Veblen, Thorsten: A dologtalan osztály elmélete.
Budapest. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 1975.

Veliky János: Egymással küzdve – szerepzavarban
(A magyar elit morfológiája)
Im.: Hatalom és Társadalom a XX. sz. magyar történelemben.
Budapest. 1956 –os Intézet – Osiris Kiadó. 1995. 354. – 359. old.

Wardhaug, Ronald: Szociolingvisztika.
Budapest. Osiris – Századvég. 1995.

Modellek és megközelítések a polgári eljárások tudományos vizsgálatában

1. Bevezető

A tudomány modellekkel dolgozik, mivel a modellalkotás nemcsak az emberi megismerés természetes jellemzője, hanem az emberi gyakorlatot érintő változás feltétele is. Az a kérdés, hogy a modelleket milyen módon, hogyan alkotja meg a megismerő tudás, örök filozófiai – módszertani problémaként köszönt vissza Platontól Bacon-en át Husserl-ig. A módszertani vita azonban nemcsak a filozófiában, hanem a szak-társadalomtudományokban is kimeríthetetlen, ennek során a kutatók koronként és társadalomtudományi kultúrákörtől függően vetnek fel a módszertani kérdéseket és fogalmazzák meg a kérdésekre válaszokat. A jogtudományokban – ragaszkodva a tradíciókhoz – számos szerző elveti a modellalkotás induktív módszeren kívüli lehetőségét, és kizárólag a jogi normák szerkezetének feltárásából építi fel szaktudományos rendszerét. Nyilvánvaló, hogy szemükben jogfilozófiai, vagy jogszociológiai kérdés minden, a szorosán vett jogi norma értelmezéstől eltérő probléma elemzés. Mások azonban – és ide tartoznak a magyar perjogi gondolkodás klasszikusai⁶¹ is – olyan sajátos tudományos fogalomrendszer kialakítására törekedtek, amely nem az indukció vagy dedukció, a normatan avagy jogfilozófia közötti választást állította a középpontba, hanem az eljárásjog rendszerének működését, hatását és belső szerkezetének konfliktusait. Modern szakszóval élve olyan rendszertani módszernek voltak művelői, ahol a jogi norma betartása, követése, hatása a bírósági rendszerben szereplő – akár peres félként megjelenő akár bíróként döntő – jogalanyok magatartásával kapcsolható össze. A szemléletmód ma újra felfedezésre vár, ám a jelen tanulmány nem erre a történeti rekonstrukcióra vállalkozik. Célkitűzése az, hogy meggyőző erővel érveljen a szaktudomány megújítását magáénak valló tudományos közvélemény előtt a modern, többnyire szociológiai iskolák eredményeinek szaktudományos módszertani – szemléleti alkalmazhatóságáról⁶². Hangsúlyozni szeretnénk: olyan szemléleti modellekről írunk, amelyek értelmezési keretként magyarázatot adhatnak számos – a jelenkori jogirodalomban nem kellően exponált – eljárási / eljárásjogi konfliktusra. Igazságtalanok lennénk, ha letagadnánk azokat az eredményeket, amelyek e téren az elmúlt években születtek -- pld. a konfliktuselmélet és konfliktus-szociológia megjelenését avagy a politikatudományi

⁶¹ Így például Magyary Géza, Nizsalovszky Endre, Sárffy Andor, Plósz Sándor, Fabinyi Tihamér.

⁶² Szemléletmódunk tudatosan vállalt előzménye a sokszor emlegetett ún. Bielefeldi modell. A Bielefeldi Egyetem ugyanis tudományos szellemiségében és oktatási stratégiájában az interdiszciplinaritást nemcsak szervezeti, hanem tudománymódszertani szempontból is következetesen érvényesítette a nyolcvanas - kilencvenes években. A szociológia melletti szak-társadalom tudományok (jogtudomány, közgazdaságtan, történelem) tudományos problémáik feldolgozási és megoldási szemléletébe valamint kutatási módszertanaikban egyre nagyobb teret kapott a szociológia, elősegítve ezzel a szak-társadalomtudományok megújulását. (Részletes leírása: Gyekiczky. T., /szerk/ 1990. Budapest)

elemzések gyarapodó számát ⁶³--, ezért e tudományos eredményeket nem elfelejtve, arra a többletre szeretnénk felhívni a figyelmet, amelyet a társadalomtudomány az elkövetkezendő kutatásaink számára adhat ⁶⁴

2. A konfliktuselmélet., mint “generális” modell.

A konfliktus-szociológia⁶⁵ rendszeres elméletként a huszadik század hatvanas éveiben, a mindennapi életben élesen jelentkező modernizációs konfliktusok magyarázataként alakult ki. Főbb tézise szerint a társadalomban - ami eleve konfliktusos szerkezetű -- a különböző szintű konfliktusok az érdekek és értékek összeütközései mentén szerveződnek, intézményesülnek. A konfliktusok főbb típusai a társadalom különböző szegmenseihez kötődnek, így beszélhetünk munkapiaci, politikai, vagy jogi konfliktusokról. A konfliktusok résztvevői – a társadalmi konfliktusok hordozói, megjelenítői -- lehetnek természetes személyek, társadalmi csoportok vagy nagyobb szociális egységek. Az elmélet alapállásából következően bizonyos társadalmi konfliktusok önmaguktól megoldódnak, más konfliktusok nem, ellenben ezek feloldásának módját tudatos „technikák” kidolgozásával, “be lehet gyakorolni”, sőt – mint a munkapiacok esetében – a tudatos konfliktusfeloldást intézményesíteni is lehet. ⁶⁶

A jogtudomány a konfliktus-szociológiát hamar beemelte elméleti - magyarázó bázisába.⁶⁷ Reális magyarázatot talált benne a jog szerepére, társadalmi funkcióira, de a bírósági szervezet is leírható úgy, mint a konfliktusok megoldására szolgáló intézményes rend. A modellben egyértelműen el lehet helyezni a jogi konfliktus kialakulásának folyamatát, a jogi konfliktussá vált társadalmi konfliktus intézményes megoldásának jogi lehetőségeit, sőt a konfliktusmegoldás állami és társadalmi formái / intézményei közötti éles különbségekre is megfelelő módon rá lehet mutatni.

Kétségtelen, hogy a modern jogrendszerek konfliktus-feloldási szerepe megnő, kialakul a jogi konfliktusok megoldásának magas fokú intézményesítése, több szinten szerveződő jogi / politikai szabályozása. A konfliktusfeloldás legitim rendszerének felépítésében nem egyszer a

⁶³ Fleck Zoltán, Gáspárdy László és Kengyel Miklós írásaira utalunk, a korábbi irodalomból Kulcsár Kálmán munkáit említjük.

⁶⁴ A tanulmány irodalomjegyzéke nem meríti ki és témájánál fogva nem is merítheti ki a teljes szakirodalmat. A művek megjelölése ezért felsorolás jellegű, nem kizárt az egyes témakörökben az itt megjelölteknél több tanulmányt és összefoglaló monográfiát találni.

⁶⁵ Az irányzat alapművei: Dahrendorf, R. 1959, Gurvitsch, G. 1962, Sorokin, P., 1962. Hondrich, K., 1970. Lipset, M. 1985.

⁶⁶ A helyzet kezelésének egyik kiváló összefoglalója: Schmidt, G. (Szerk) kötet. (Opladen, 1982.) ill: Turaine, A. munkája (Paris, 1994.)

⁶⁷ Lásd Kengyel Miklós és Gáspárdy László írásait.

konfliktusban “érdekelt” társadalmi partnerek együttműködésére esik a hangsúly, más esetben a politikai elit helyzetfelismerésének köszönhetően alakulnak ki a konfliktust közömbösítő intézmények. Példának hozható fel Magyarország, amikor 1996. –ban a munkaügyi döntőbíráskodás és munkaügyi egyeztetés intézményes szervezetét paritásos alapon, de a politikai elit erőteljes szorgalmazására állították fel.

A konfliktuselmélet egyik klasszikusa Torstein Eckhoff a konfliktusmegoldás három szerepéről beszél: a közvetítő (moderátor), a bíró és az adminisztrátor szerepéről (Eckhoff, 1979.). A *közvetítő* célja a felek befolyásolása az egyezés megvalósítása. A közvetítő szándéka a közös érdek megtalálása, a felek rávezetése a fel nem fedezett érdekösszhangra. A közvetítő eszköztára széles, a fenyegetés, a jutalom ígérete éppúgy bele tartozik, mint a szervezeti – intézményi szankció elrendelésének lehetősége. A *bíró* feladata a közvetítővel szemben a jogi normák alkalmazása, annak eldöntése, kinek van igaza. A bíró megállapítja azt, hogy mi történt valamikor a valóságban. Nem dolgoz ki a felek számára alternatívát, hanem döntésének előkészítése szempontjából értékeli a valóságban lezajlott folyamatokat. Amikor az értékelés megtörtént: dönt. Nem kell megértenie a feleket, nem kell a feleknek alternatívát szolgáltatnia, ítéletet kell hoznia.

Amennyiben tanulmányunkat a modellkeresés motiválja, ezen a ponton fel kell hívnia figyelmet, hogy a magyar polgári eljárásjog kódexe⁶⁸ a konfliktuselmélet által exponált mindkét konfliktus megoldó típus szerepkészletét tartalmazza. Azaz a kétféle követelményt egyaránt érvényesíti a törvény a bírósági bíróval szemben. A bírósági bíró közvetítő pld. házassági és munkaügyi perben, avagy akkor amikor törvényi kötelezettségénél fogva az eljárás során az eljárás bármely szakaszában meg kell kísérelnie a felek közötti egyezés létrehozását. (Pp. 148. §.) E közvetítői funkció bővült az utóbbi években, az egyezési kísérletre való idézés, avagy az egyezségkötő feleknek a bíróság előtti megjelenésével előírt (Pp. 127. §) közvetítői kötelezettség tételes jogi szabályaival. Ezzel párhuzamosan a legfontosabb bírói konfliktusfeloldás a döntés, az ítélet meghozatalának időpontja, megalapozottsági előfeltételei egyértelműen a bírósági bíró értékelésétől függenek. (Pp. 145. §.)

Eckhoff a konfliktus-feloldás harmadik típusú szerepét az *adminisztrátor*ban látja. Az adminisztrátor dönt, miként a bíró, de döntésében a jövőre ügyek elintézésére gondol, mivel célja a jövőbeli ügyeknek a döntésre váró (adott) ügyből kiinduló megoldása. Jogi rutinját tehát

standardizáló (bürokratizáló) hajlama kíséri. Működésének lényeges eleme a tekintély és az elegendő hatalom, amelyeket a tevékenységének háttéréként szolgáló szervezetből vezet le. Azt nem állítjuk, hogy az adminisztrátor konfliktus-feloldási normái egyáltalán nem szerepelnek a hatályos eljárási kódexben, azonban azt tisztán kell látnunk, hogy éppen az adminisztrátor tevékenysége szorult a háttérbe az 1990 –es rendszerváltozás utáni törvény-módosításokban. (pld. az ügyek tárgyaláson kívüli elintézésének szűkítése)

A konfliktuselmélet maga nagy súlyt helyez a társadalmi konfliktus és a jogi konfliktus közötti átmenet bemutatására. A kutatási álláspontok szerint a társadalmi és a jogi konfliktus közötti átmenet egyáltalán nem automatikus, mivel nem biztos, hogy a társadalmi konfliktus jogi konfliktussá válása jogilag biztosított (vö.: a Ptk. bírósági úton nem érvényesíthető követelése).⁶⁹ Másfelől azért sem automatikus, mivel nem biztos, hogy a felek a jog által felkínált konfliktusmegoldás eszközeivel élnek. Amennyiben pedig a konfliktusok szereplői a jog eszközeivel akarják megoldani konfliktusaikat, egyáltalán nem biztos, hogy bírósági utat kívánnak igénybe venni. Az állam ugyanis kialakíthat magasan szervezett és jogilag / politikailag szabályozott konfliktus-feloldási fórumokat, illetve a perré válást “akadályozó”, a pereket előzetesen “megszűrő” intézményeket. Ilyenek voltak régebben a munkaügyi döntőbizottságok, ahonnan csak meghatározott ügyekben lehetett bírósághoz fordulni, vagy a munkaügyi per előtti kötelező egyeztetések intézménye, amelynek elmulasztása esetén a bírói út kizárt volt.⁷⁰

A konfliktus elméletek perjog elméleti következménye nem elhanyagolható. Ma már axiomatikus megállapítás, miszerint a társadalmi konfliktusokból előálló jogi konfliktushelyzetet csak meghatározott társadalmi folyamatokon, szervezeti és jogi szűrőrétegen keresztül válik bírói úton megoldandó perjogi konfliktussá (Routtleuthner berlini tölcseré)⁷¹ A polgári per tehát csak akkor szolgál a jogi konfliktussá vált társadalmi konfliktus megoldásának terepeként, ha a konfliktus megoldás egyéb eszközeit a konfliktus résztvevői nem működtetik, vagy azok nem működnek vagy nincsenek. A jogvitában érdekelt csak ekkor fogadják el egy legitim, jogilag szabályozott szervezet döntését és csak egy ilyen szerv döntésének vetik alá magukat.

⁶⁸ Ez alatt az 1952. évi III. Tv. (A Polgári Perrendtartásról) értendő. Továbbiakban rövidítése: Pp.

⁶⁹ lásd, Kengyel, M. 2000.

⁷⁰ E helyütt utalunk a 2003 –ban hatályba lépett közvetítői tevékenységről szóló törvényre.

⁷¹ Routtleuthner, H. 1978. Idézi Kengyel M. 2000. A tölcser egy egyre szűklő lehetőségmezőt szimbolizál, ahol a jogvitában érdekelt felek a tölcser szűkebb nyílása felé haladva egyre inkább a polgári per megindítása felé közelednek, így egyre inkább elvesztik a jogvita megoldásának nem peres, bíróságn kívül zajló konszenzuális útját.

A jogi konfliktusok feloldásának működését, szervezeti felépítését az állami – politikai közhatalom határozza meg, a jogvitában résztvevő felek maguk nem határozhatják meg a működési rend jellegét, és rendjét. A felek ugyanakkor a közhatalmilag determinált rendszer keretei között választhatnak bizonyos eljárási intézmények, technikák, eszközök között. Ilyen pld. a bizonyítás eszközeire tett indítvány, a törvényes keretek között választható bírósági illetékesség. Ezen alternatív technikáknak, módzatoknak azonban nincs hatása a konfliktus feloldásának legfontosabb összetevőjére a bírói autoritásra. A jogi konfliktus bírósági feloldásának végeredménye egy államilag kikényszeríthető döntés, lényegében ezért indul meg a bírósági eljárás. Meg kell jegyeznünk, hogy egyes nézetek szerint ⁷²a konfliktusmegoldás történhet jogilag legitim önhatalommal is, ám – véleményünk szerint – az önhatalom alkalmazásának eszközei éppúgy részei az államilag szabályozott konfliktus-feloldási rendszernek. Megengedett, esetleg szerződésben biztosított jogos önhatalomról lehet szó, ahol az egyik fél a jog eszközeivel élve állami / szervezeti közvetítés nélkül – a törvény erejénél fogva – érvényesíti érdekeit. (Pld. a szerződéses ellenszolgáltatást legitim módon tartja vissza, vagy él a törvényes beszámítás jogával, stb.)

3. Szervezetszociológiai megközelítés

A szervezetszociológia fogalomrendszerében ⁷³ a bírósági szervezet működésének és diszfunkcionális hatásainak magyarázatára megfelelő elméleti keretet találunk. Mivel a bíróságok rendszere sem más, mint egy adott szervezeti rendszer a konkrét társadalom szervezeti rendszerében, ezért a szervezetekre általában jellemző szociológiai sajátosságok megtalálhatóak a bíróságok működésében. Természetesen a szervezet társadalmi általános jellemzői mellett számos sajátos, csak a bírósági szervezetre jellemző tulajdonság írható le a szervezetszociológia fogalmi rendszerével.

A bírósági szervezet jellemzője mindenekelőtt a bürokratikus felépítés. Olyan, a Max Weber értelmében ⁷⁴ vett bürokráciáról beszélhetünk, amely az ügyek rutinizálására törekszik, s ahol a szervezet pozíciói – és a pozíciókat betöltő cselekvők magatartása -- mindenekelőtt a jogszabályoknak vannak alávetve. E mellett különösen nagy jelentősége van a hierarchikus struktúrának mivel a bírósági szervezet a hatáskörök, a döntési pozíciók, a fellebbezési és perorvoslati fórumok törvényes (normatív) rendjével e hierarchia mentén épül fel – és nem

⁷² Ezek összefoglalóját adja Molnár Judit dolgozata. (Molnár, J. 2002.)

⁷³ Fontosabb irodalom: Crosier, Friedberg, (1979), Luhmann, (1964), Türk, (1978), Weber (1964), Crosier 1963), Heidenreich – Schmidt (1991), Bleicher, (1979). Perrow, (1972)

⁷⁴ Weber, M. Gazdaság és Társadalom: A bürokratikus uralom lényege. (1996. Budapest. 61. – 100 old.)

épülhet fel másképpen. A szervezeti rendszert jellemzi a vezetés elve, mivel a bíró mint a szervezeti munkamegosztás része alá van vetve a bírósági vezető(k) utasításainak, annak a törvényes engedelmességi kényszernek, amely a munkaszervezet működéséből fakad. A bíróság mint szervezeti rendszer szervezetek módjára szűri meg és értelmezi a szervezeti környezetből származó információkat, azaz működésében érvényesíti az információk (kontra)szelektivitásának elvét. Így azokat az információkat veszi fel és értékeli, amelyek a szervezet működéséhez relevánsak, míg a nem releváns információkat a szervezeti szűrőrétegen át sem engedi. A polgári per sem mentes az itt vázolt információ felvételtől, mivel a perben az ügyre – a döntésre – vonatkozó releváns tények előadásának van csak helye, s ezt az elvet az 1911. –es Pp. óta “perkoncentrációnak” nevezi a perjogi irodalom. A bírósági szervezet nem mentes a munkamegosztás kiépülésétől és érvényesülésétől, azaz megtalálhatóak és bemutatathatóak a szervezet szerkezeti szintjein tagolt, a szervezeti feladatok és szervezeti posztok rendjében kialakított, a szervezet célkitűzéséhez szorosan illeszkedő tevékenységkörök, mint munkakörök. Természetesen a szervezet minden lépcsőfoka alá van vetve a legitim (jogszabályokba foglalt) szabályoknak, azonban e szabályozás nem akadályozza meg – inkább számos esetben maga stimulálja – a szervezet és társadalmi környezet érintkezésében keletkező zavarokat.

A szervezetszociológiai szempontjából a bírói döntés nem egyedi jogalkalmazás, hanem a szervezeti rendből fakadó konfliktusfeloldás. A jogi konfliktusok feloldása – mint a szervezet munkamegosztásának célja – létrehozza a szervezeten belüli szereplők koherenciáját (egységes fellépését), befolyásolva a szervezet egészének társadalmi legitimitását (elfogadottságát). Ennek érdekében alkotmányos alapelvekben fogalmazódik meg a legfelsőbb bírói fórum abszolút primátusa, illetve -- a társadalom elvárásával találkozva -- az egységes – minden azonos ügyre azonos módon vonatkozó – jogalkalmazás elve.

A szervezetszociológia már ismert paradigmái között lapozva, a bírósági szervezetet olyan zárt szervezeti rendszernek⁷⁵ (a nyitott vagy félig nyitott szervezeti típusokat kizárhatjuk) írhatjuk le, ahol a szervezet és társadalmi környezete közötti kommunikáció információs szűrőkön, beépített formalizált szabályokon keresztül (beadványok tartalmi követelménye, a köztudomású tény nem kell bizonyítani) zajlik. A szervezet kifelé irányuló kommunikációja szűrt, az eljárásjogi szabályok betartásával (kézbesítés szabályai) lehetséges, illetve minden más, a szervezet által nem kívánt kommunikáció tilalmazott. (Bíró ügyéről a nyilvánosság előtt

⁷⁵ E tipológia a magyar társadalomtudományi irodalomban Kulcsár (1974.) könyve nyomán terjedt el.

nem beszélhet, kizárólag csak a bírósági szóvivő közölhet bármilyen információt a bíróságról.).

A bírósági szervezet nem az egyes – adott – ügy/ügyek eldöntése miatt működik (nem eseti jelleggel állították fel), hanem az ügyek sorozatának megoldása végett működteti a társadalom. Ebből fakad, hogy az ügyfelek – a bíróságon félként, de esetleg tanúként fellépő állampolgárok -- meghatározhatatlan sokasága kerül érintkezésbe a bírósággal. A szervezet működése így nem pusztán az ügyek eldöntését érinti (erre nem peres úton is nyílhatna lehetőség, illetve választott bíróság bevonásával is megtörténhet a döntés) hanem magának a jogrendnek a társadalmi legitimitációját, valahol a jogintézményeket működtető jogász – értelmiségi rend társadalmi szerepének elfogadtatását.⁷⁶ A polgári eljárás jogi normái tehát a szervezeti magatartásokat, a szervezeti cselekvés mindennapjainak jogát tartalmazzák, másképpen fogalmazva a szervezeti folyamatok normatív szabályozásának feladatait látják el.

4. Rendszerelméleti megközelítés

A rendszerelméleti megközelítés⁷⁷ szerint a bírósági rendszer mint szociális (társadalmi) rendszer, önmagát felépítő, önmaga szabályait belső működéséből létrehozó, a rendszeren belüli és a rendszeren kívüli kommunikációt önmaga által ellenőrző és fenntartó autopoietikus (önreprodukciós) rendszer. A rendszer saját, csak rá jellemző belső kóddal rendelkezik, a kód jelentésének, érvényességének szabályait a rendszer önmaga definiálja. A belső kód koherens, ellentmondásmentes, a rendszeren kívüli rendszerkörnyezetben meghatározott kódokat (harmadik értéket: pld. a gazdaságban szokásos hasznosság értéke) kizárja, illetőleg mint indifferens és általa értelmezhetetlen kommunikációs kódokat negligálja.

Mint minden rendszer, a bírósági rendszer önmaga határait – terjedelmét -- az önreprodukciós működés és a környezettel folytatott kommunikáció szabályainak kidolgozásával és a szabályok érvényességének meghatározásával önmaga alakítja. Ezért hordoznak nagy jelentőséget azok a jogszabályok, amelyek a bírósághoz fordulást szabályozzák, amelyek a beadványok formai és tartalmi kellékeit határozza meg, illetve amelyek a bíróság és felek (perbeli szereplők stb.) érintkezésének szabályaival foglalkoznak. Mivel a rendszer működésének alapja mindenkor a rendszer önfenntartó szükséglete, azért a kommunikációs / érintkezési szabályok alárendelődnek a rendszer ön-reproduktív igényének.

⁷⁶ A gazdag irodalomból kiemelkedő: Parsons, (1951, 1977), Luhmann (1988), Willke (1982) illetve Zalai (1984.) és Churchmann (1977)

⁷⁷ Legkiválóbb összefoglaló munka Luhmann 1988 –as könyve.

A törvényesség és a jogszerűség legitim normái olyan jogszokássá teszik a rendszer és környezete közötti kommunikációt, amelyek megsértéséhez komoly – néha az ügy eldöntésénél fontosabb – szankció fűződik.

A rendszerek stabilitása és reprodukciós sikere a rendszer belső komplexitásának alakulásától, valamint a rendszerműködés redundanciáinak eliminálásától függ. Minden rendszer szerepét, súlyát, rendszerkörnyezetben betöltött fontosságát belső szerkezetének (egyre növekvő) terjedelme, kiépítésének / felépítésének (egyre növekvő) bonyolultsága határozza meg, ezért minél inkább tagolt, belső szerkezetében minél komplexebb annál inkább stabilabb, működése annál inkább meghatározó a többi rendszer számára. A rendszerkörnyezet rendszerei az egyre komplexebb viszonyokat kiépítő rendszerrel saját rendszerkörnyezetük elemeként maguk is egyre komplexebb (kommunikációs és reprodukív) kapcsolatba kerülnek.

78

A bírósági rendszer tehát minél jobban tagolt, fórumai, szintjei, belső alrendszerei minél nagyobb számban alakulnak ki, annál inkább növekszik társadalmi stabilitása, és ezzel egyenes arányban egyre nő a társadalom más rendszereinek igénye a bírósági szervezet kiterjedtebb/ átfogóbb működése iránt. Amennyiben 1990 után a bíróságok feladatkörének bővülését elemezzük, vagy az igazságügyi szervezet reformjait (ítélőtáblák felállítása) tekintjük, nyomon követhető a rendszer belső komplexé válásának, növekvő belső tagolódásának és nélkülözhetetlenné válásának folyamata. (Jelenleg a cégbíróságok nélkül a gazdasági rendszer működésképtelen, de a társadalmi szervezetek létre sem jöhetnek bírósági nyilvántartásba vétel nélkül.)

Minden rendszer a belső redundanciák leépítésén keresztül teremti meg a működéséhez elengedhetetlen koordinációt. A bírósági rendszer elemeinek, alrendszereinek redundancia mentesen kell egymáshoz illeszkedniük, azaz a joggyakorlatnak – a döntések és a kifelé áramló rendszerkommunikáció (ítéletek) szintjén – egységesnek és ellentmondásmentesnek kell lennie. E kritériumokat biztosítja az eljárásjog akkor, amikor a Legfelsőbb Bíróságnak különleges jogosítványokat juttat, illetve amikor az ítélkezés egységességét mint törvényességi kritériumot fogalmazza meg a rendszer elemeivel (az egyes bíróságokkal) szemben. A redundanciák leépítése a rendszerelemek közötti belső kapcsolati rend feltétele, a rendszer

⁷⁸ Luhmann idézett könyve mellett az olvasó figyelmébe ajánljuk: Cs. Kiss Lajos és Karácsony András (szerk), 1994, kötet tanulmányait, illetve Karácsony András (2000) könyvét.

belső tagoltsága ugyanakkor alapvető a rendszerreprodukció szempontjából.(Másodfokú bíróságok szerepe)

A rendszerelmélet álláspontja szerint a rendszer mint autopoietikus rendszer nem a külső környezeti kihívásokra válaszol, hanem működésével maga teremti meg környezetének azokat a vonásait, elemeit amelyre – mint kihívásra – válaszolva önreproduktív felépítettségét teljesebbé, önmagát komplexebbé tudja tenni. Így – mondhatnánk – a jogi rendszer maga teremti a konfliktusokat, nem pedig megoldja azokat, azaz a jogi rendszer önreprodukciós működésével maga definiálja a saját társadalmi feladatait, azt, hogy a jog mire terjed ki, illetve mire nem terjed ki. A tézis korántsem absztrakció, mivel a jog maga definiálja mi a jogi és mi a nem-jogi viszony. Azaz a jog a saját terjedelmét önmaga határozza meg. Hasonlóképpen nyilatkozhatunk a bírósági rendszerről is, mivel az a kérdés, hogy mi tartozik bírói útra és mi nem, azt a bírósági eljárások igénybevételének eljárásjogi szabályai (amire a perjog elmélet a kereshetőségi jog elméletekben foglal össze) határozzák meg, definiálva egyúttal, hogy milyen társadalmi kapcsolatokra terjed ki a bírósági rendszer és melyekre nem. A rendszer határainak tágulása nyomon követhető azokon a Legfelsőbb Bírósági jogesetekben, amelyekben a bírói út igénybe vételének újabb és újabb lehetőségét ismerik el.⁷⁹ A polgári eljárás (és joga) tehát része az önreprodukciós autopoietikus rendszernek, mivel az eljárásjog határozza meg az eljárás során a bíróság által a perbe “beemelt” társadalmi tényállást, a rendszer környezet kommunikációs szeptét. Ugyancsak az eljárási normák definiálják a rendszerkódok tartalmát, a rendszeren belüli kommunikáció folyamatát és irányát. Ellscheid (Günter) írja a “Nyelvprobléma a bírósági eljárásokban” című tanulmányában,⁸⁰ hogy az eljárásokat uraló szaknyelv és szakterminológia eleve kizárja azt, hogy más szakmák terminológiáját használják, még akkor is, ha pld az orvosi szakvélemény megfogalmazásáról, vagy más szakmát művelő tanú vallomásáról van szó. A nem szakterminológiában megfogalmazott nyelveket az eljárásban – hasonlóan az idegen nyelvekhez -- le kell fordítani a jogász szaknyelvére. Luhmann ezt a problémát mint a jogi érvelések problematikáját érinti, amelynek célja a bírósági rendszeren belüli kommunikáció szüntelen korrekciója, végeredményben a rendszer adaptív nyelv megteremtése.⁸¹

⁷⁹ Lásd BH. 1983. 441, vagy BH. 1980.251.

⁸⁰ Ellscheid, G. 1992. 275. old.

5. A társadalmi konstruktivizmus⁸²

A rendszerelméleti megfogalmazások hasonlósága csak látszólagos, mivel a két elméleti modell között már axiomatikus szinten döntő különbségek vannak. Csak a filozófiai – szociológiai háttér pontosítása végett jegyezzük meg, hogy pld a szociális konstrukciókat társadalmi cselekvők hozzák létre, olyan, az egyes társadalmakat alkotó “elemi” tényezők, akik a rendszerelméleti paradigmából hiányoznak. (Husserl, Schütz, Berger, Luckmann)⁸³

Az elmélet főbb tézisei röviden összefoglalhatóak. Az elmélet abból indul ki, hogy maga a társadalmi valóság olyan “felépített világokból” áll, amelyeket az egyes világokban cselekvők önmaguk hoznak létre, s amely világok belső szerkezete, szabályai, törvényei ezért a kialakítás, a felépítés folyamatából érthetőek meg igazán. A felépített világok a szereplők – a konstruktorok – által értelmezett, és elsődlegesen a konstruktorok által értelmezhető jel-rendszerben (reprezentációs valóságban), egy koherens értékvilágban, meghatározott jelentéstartományban szerveződnek meg.

Az egyes világok felépített nyelve (az egyes világokban szereplő konstruktorok közös jelentés-tartománya), valamint a konstruktorok által felépített intézmények, az ún. közös kollektivitások határozzák meg a világok szereplőinek magatartását. A társadalmi intézmények az intézményeket létrehozó szereplők, az építők és felépítők számára elemi és elsődleges referencia (vonatkozási) pontok. Az egyes világok fenntartása azonos a cselekvési módok, értelmezések, értéktartományok, jelrendszerek elsajátításával, majd továbbépítésével. A valóság világainak felépítésében teremődik meg az ún. “Referenciaközösség” amelyben a tagok között elemi interakció zajlik, és amely azonosítható az adott világra jellemző nyelvhasználat és nyelvi jelentés-rendszer (struktúra) felhasználásának, újrépítésének folyamatával.

A társadalmi világok szerkezetében a nyelv nemcsak az elemi építőkö, hanem a nyelv “tapasztalás előtti tudás”, amely a megújító generációk számára lényeges és nélkülözhetetlen ismereteket közvetít a saját világgént értelmezett szociális rendszer működéséről, tradícióiról, sőt meghatározza a továbbépítés lehetőségét és irányát.

⁸¹ Luhmann, N. 1987. 40. old.

⁸² Összefoglaló néven neveztük így az irányzatot, holott a Husserl nevével fémjelzett fenomenológiai irányzat szociológiai – jogelméleti elemzésről van szó.

⁸³ Fontosabb művek: Berger – Luckmann, (1972.) Schütz – Luckmann (1984.), Gadamer, (1975.), Hernádi (szerk. 1984.), Ricoeur, (1997), Karácsony A. (1995.), Husserl (1972., 2002.) Grathoff, 1989.

E paradigma rendszerben a procedurális normák -- azaz a cselekvők magatartásának irányultságát, technikáit, cselekvésük mikéntjét és hogyanját, a releváns és irreleváns cselekvés értékét meghatározó normák -- a világ felépítésének egyedül helyes (és hamis) módját definiálják. A jogi rendszeren belül az eljárási jogok a jogi intézmények szociális konstrukciójának szabályait, a generációk által felépített önálló életre kelt jogi valóság megteremtésének egyedül lehetséges és helyes módját írják le. Az önálló "világ" múltjának fontossága a jogtörténeti hagyományokban, a tradíciók kondicionáló erejében jelenik meg. A procedurális rend ugyanakkor csak ebben a világban érvényes, egy másik szociális konstrukció felépítésének szabályrendszerét még analóg módon sem lehet levezetni normáiból.

A polgári eljárásjog a polgári bíróságok világának működési szabályaira, a résztvevők mindennapi interakcióira, együttműködésére, konfliktusaikra és azok feloldási módjára, a világot létrehozó szereplők kötelező észlelésének és tapasztalatainak feldolgozására, valamint ezek kölcsönös "kicserélésére" vonatkozik. A működés során, a szabályok rögzülése és „begyakorlása” során alakul ki az új, a módosított, a régi helyébe lépő szabályrendszer. A procedurális rend azonban tágabb értelemben nemcsak a jogi világ szereplőinek magatartását alakítja, illetve nemcsak e cselekvők magatartásából épül tovább. Lényegében mindenki, aki releváns – értelmező -- viszonyba kerül ezzel a világgal alakítja azt és továbbépíti. Nem változtat ezen az sem, hogy a jog az ő számukra is kötelező igazodási pontokat, betartandó cselekvési / magatartási szabályokat határoz meg.

A jogi világ normatív szabályainak tudatos alakítása (a törvényhozás vagy más jogalkotók joga) csak egyik eleme, összetevője a szabályalkotási folyamatnak. A szabályok felépítéséből és érvényesítéséből nem lehet ugyanis eliminálni a joggyakorlat résztvevőit. A bíróságokon fellépő valamennyi résztvevő együttes normaalkotása döntő módon befolyásolja az eljárás rendjét -- legyen szó akár olyan szabályokról, amelyek a szereplők mindennapi interakciójában formálódnak és érvényesülnek, (pld. hogyan kell egymással viselkedni a tárgyalóteremben?) vagy akár a bizonyítási indítványok előterjesztésének technikájáról – alakítva ezzel a jövőben alkalmazandó eljárási rend főbb vonásait.

6. A szerepelmélet

A szerepelmélet⁸⁴ szerint a társadalmi szervezetek, nem pusztán normatív rendszerek, hanem különböző szerepeket definiáló rendszer - szerkezetek. A szervezeti rendet alkotó normák meghatároznak olyan elvárásokat, értékeket, magatartási mintákat, amelyek akár egyéni magatartások normájaként, akár szankciókkal körbezárt kollektív cselekvések előírásaként kötelező igazodási pontok a szerepeket eljátszók számára. A szereprendben beszélhetünk egyaránt formális szerep-definícióról és nem – formális szerep-meghatározásról. A formális szerepelőírásokat a jog, a szervezetek belső (nem jogi) normája egyaránt meghatározhatja, míg a nem – formális szerep-kialakítások táplálkozhatnak a tradícióból, a kultúrából, a politikai, etikai normákból. Azok a szereplők akik a szerep-rendszert (vagy szervezeti szerepek rendszerét) cselekvőként működtetik, az előírt szerepeket kötelesek elsajátítani, és kötelesek e szerepek normatív tartalma szerint eljárni. A szerepek megsértése szankciót von maga után, adott esetben a szereplők köréből történő eltávolítást. A mások póluson kialakuló szerepazonosulás magas fokát ellenben a szakmai identitás magas fokával azonosítja és jutalmazza a társadalom.

Már első pillanatra is könnyű belátni: az eljárási rend szerepek rendszerét definiálja. A szerepek rendszerét a legitim törvény (jog)alkotó avagy a rendszert fenntartó politikai (állami) köz/hatalom határozza meg. Másfelől azonban nem elhanyagolható az eljárási szerepek történeti alakulása, a szerepeket definiáló minták történeti – kulturális hagyománya. (A “bíró” figurája pld a magyar köztudatban, vagy szépirodalomban.) Az eljárás során gyakorolt és megvalósított szerepek tartalmát a szereplők egymás közötti viszonyában (kapcsolatában) értelmezett és meghatározott magatartás szabály ugyanúgy alakítja, mint az eljárás szereplői számára legitim módon kötelezővé tett előírások. (LB eseti döntései) Az eljárási szerepek megsértésének speciális, eljárási szankcióit említhetjük, pld. a bíróság kiszabása, de az ítélet hatályon kívül helyezése is bekövetkezhet. (pld. abban az esetben, ha a bíróság nincs a törvényeknek megfelelően megalakítva). Az eljárási rendszerben a szerepek egymáshoz illeszkednek (a felperes értelmezhetetlen alperes nélkül), ezeket a szerepeket az eljárásjog egymást kiegészítő, komplementer szerepként szabályozza. A szerepeket alakító cselekvők számára az eljárásjog tartalmazhat azonos és egymástól különböző szerep-előírásokat, azonban a szerepek tartalmazhatnak egymással kibékíthetetlen kötelezettségeket is. Így például a hatályos perjog értelmében az alperesnek védekeznie **kell**, különben a bíróságnak kötelező a

hátrányára dönteni. A bírónak előírt szerep a döntés kötelezettsége, csakis törvényes feltételek fennállása esetén mentesül ez alól – pergátló akadályok, a per megszüntetésének esetei -- e vonatkozásban nem lehet passzív a szerepe.

Az eljárási szerepek legitimitációját a társadalom teremti meg, számos szereppé formált társadalmi elvárás fogalmazódhat meg a per szereplőivel szemben. Ilyen pld. a bíró pártatlansága (az elfogultság hiánya) ezt ugyanis az eljárásjognak feltétlenül garantálnia kell (bíró kizárásának szabályai) de e körbe sorolhatóak az eljárásjogi alapelvekként (jogi normaként) törvénybe iktatott szabályok nagy része.

7. Modellprobléma – kutatási probléma. .

A kor, amelyben a polgári eljárások zajlanak gyorsan változik, még ha ezt a jogélet fontosabb szereplői nem igen akarják észrevenni. Nemcsak arról van szó, hogy az információs társadalom korát éljük, amelynek bekövetkeztét lehet ideig – óráig gátolni, de feltartóztatni egyszerűen képtelenség, hanem olyan integrációs kihívás előtt áll az ország, amikor nemcsak az un. anyagi, hanem az eljárási jog “harmonizációja” is elengedhetetlen. Valószínű, hogy elodázhatatlan a polgári eljárásokat szabályozó joganyag egész rendszerének, átfogó és részletes szabályainak újraalkotása. A tanulmány elméleti modelljeinek segítségével megfogalmazott kutatási probléma felvetéseket ezen folyamatba kellene beágyazni.

a., Említettük, hogy a konfliktusmodell jelenleg általános és elfogadott perjog-elméleti háttérrel nyújt a jogi szabályozás és a joggyakorlat mindennapjaihoz. Mégis a modell nézőpontjából számos “elfelejtett”, nem kellő módon feltárt eljárási – eljárásjogi probléma vethető fel. Így például — hogy csak a legáltalánosabbat említsük – kérdéses, vajon a konfliktus megoldásának különböző lehetőségei szabályozhatóak-e egy egységes peres eljárásokra összpontosító eljárásjogi rendben, avagy a konfliktus szereplőinek per előtti magatartása nem igényel-e a bírósági eljárásokat szabályozó jogi kódexen kívüli jogi szabályozást.

Konkrétan: számos esetben a peres felek nyilatkozatiból, vagy a per megindulásakor rendelkezésre álló peranyagból elég világosan kirajzolódik a megegyezés a kompromisszum, az egyezségkötés esélye. A legutóbbi Pp. módosítások eredményeképpen a bíróság a feleket személyesen meghallgathatja, a fél kérelmére egyezségkötésre idézheti a másikat, stb. ergo a

⁸⁴ Az elmélet kidolgozói közé tartozik Adorno, 1969, Dahrendorf, 1965, Uta, 1971., Goffmann, 1981., Griese, 1976, Griese – Nikles – Rülker (1977.) Merton (1980), Popitz (1967)

lehetőségek a peres eljárás elkerülésére (lerövidítésére) mindenképpen bővültek. Mégis számos probléma merül fel e szabályok alkalmazhatóságával összefüggésben. A Pp. 127. §. (2) bek szerint a keresetindítás előtt egyezségi kísérletre idézést lehet kérni a perre hatáskörrel bíró és illetékes helyi bíróság előtt. Az egyszerű szabály nehezen alkalmazható pl. az olyan fizetési meghagyásos eljárásban, amikor az ellentmondás (részben) elismerést tartalmaz – tehát lenne alapja az egyezségkötésnek -- ám a jogosultnak jogvesztő határidőn belül keresetet kell benyújtania a bírósághoz. Ekkor ugyanis a kereset benyújtása előtti szabályok értelemszerűen nem alkalmazhatóak. Viszont lehetséges a Pp. 124. §. (4) bek. e. alapján tárgyaláson kívüli személyes meghallgatás keretében a Pp. 148. § alapján egység megkísérlését kérelmezni a bíróságtól. Ezzel azonban a probléma lényege: a per elkerülése, a hatékony ügylezárás nincs megoldva.

b., Eljárásjogilag a legnehezebben exponálható kérdések sorozatát minden bizonnyal a szervezetszociológia veti fel. Nemcsak azért mert minden szervezet – így a bírói is -- rendelkezik a jog számára teljesen közömbös, általános szociológiai sajátosságokkal, hanem azért is, mert az eljárásjog eleve szabályozza a bírói szervezet működését, nemcsak akkor amikor az első és másodfokú bíróságok viszonyát írja elő, hanem akkor is amikor a szervezet és a környezete (felek, jogi képviselők) érintkezési rendjét, azaz a szervezet és a társadalmi környezet viszonyát rendezi. Mindezek ellenére mégis a szervezet-szociológia az amely a “fekete doboz”, azaz a szervezeten belüli jogalkalmazás (a szervezeti jogalkalmazás) folyamatait be tudja mutatni. Itt csak sejtéseink vannak, hiszen a bírói tevékenység kutathatatlan és megközelíthetetlen, a sejtések azonban a több évtizedes hazai és nemzetközi kutatások fényében több mint valószínű feltevésként igazolódtak be.⁸⁵ A szervezet a szervezet belső normáin keresztül könnyen rávezethető bizonyos hierarchikusan kódolt politikai – kulturális értékek és érdekek védelmére (család védelme a családi jogi perekben) de éppúgy ellent tud állni olyan külső, környezeti kihívásoknak is, amelyek a szervezeti (bürokratikus) rutin számára értelmezhetetlenek. (Munkaügyi perekben a munkajövedelem nagyságának körében a „zseb kifizetésekre” vezetendő bizonyítást elutasítja a jelenlegi bírói gyakorlat – és ezzel a jelenlegi munkaviszonyok egyik alapproblémáját negligálja.)

E körbe tartozik a jelenlegi polgári eljárásjog (tegyük hozzá a bírói szervezet) egyik legnagyobb kihívásának tekintendő informatikai forradalom. Jóllehet ma már sejthető a változás iránya, de még nem modellizálható maga a konkrét kihívás mélysége, valamennyi

⁸⁵ Fontos kutatási anyagokat publikált pld. Fleck Zoltán (2002), illetve Kengyel Miklós (1990).

összetevője. Az elektronikus ügyiratkezelés valószínűleg a szervezeti működés alapjait érinti. A Pp. módosítás⁸⁶ elégtelennek tűnik, az informatikai modernizáció a szervezet és környezetének korábbi, a rutin és a szokás által kialakított érintkezését drámaian újra fogja értelmezni. A szervezetszociológiai szemléletmód segíthet/ne azoknak az új konfliktusoknak a valószínűsítésében amelyek a (bírói) szervezet minden szintjén felléphetnek, átalakítva ezzel a bíróságok adminisztratív társadalmának (eljárásjogilag is körülírt) belső hatalmi viszonyait. (Minden bizonnyal a vezető bírósági informatikus lesz a szervezet informatív vezetője – ahogy ez az informatikai modernizáción átesett szervezetek esetében lenni szokott. Felvetődik majd az egyes nem-peres eljárások szabályainak anakronisztikussága, és nemcsak azért mert a gazdasági élet kihívásainak nem felelnek meg, hanem azért, mivel a modern információs technológia kihívásainak sem felelnek meg. Megváltozhat az eljárási cselekmények jellege, technikája, módszere, pld a szakértő: Internet konferencia alapján is meghallgatható – elvégezve mindjárt a szakértői vélemény felülvizsgálatát is. Ami aztán további – mára axiomatikussá lett kérdéseket feszeget – hogyan valósul meg pld. a közvetlenség elve a polgári eljárásban?

c., A rendszerelmélet absztrakt és a bírálói szerint minden gyakorlati következményt nélkülöző modellje egyértelmű magyarázatokat szolgál a bírósági rendszer utóbbi években lezajlott történéseire. E konfliktusok mögött nem jogalkalmazói (jogalkotói) hibáról vagy hiányosságról van szó, hanem a modernizáció olyan új szakaszáról, amelyre a magyar társadalom és jogfejlődés rálépett, hiszen a rendszerelmélet modelljei a modern társadalomfejlődés deskriptív modelljei. A bírósági rendszer rendszerként történő kiépülésével együtt járó problémák közé sorolható a kommunikációs zártság, a rendszer belső kódjainak kialakulása, egyszóval a rendszer önreproduktivitásának létrejötte. Ugyancsak e körbe sorolandó a szaknyelv, a szakmai – fogalomrendszer felépülése és egyre mélyebb dogmatikai cizelláltsága. Mindez együttesen drámai módon veti fel a laikus perlekedés (a laikus jogkeresők eljárásának) értelmét és teszi megfogalmazandó feladattá a laicizmus / szakszerűség új határainak kijelölését. E gondolatsorral pedig az utóbbi ötven év legnagyobb problémájához (egyések szerint eredményéhez) jutottunk el: a laikust szolgáló eljárásjogi intézmények és normák továbbéléséhez. (Másik kérdéskör: a kötelező jogi képviselet törvényi hiánya.) Szabályozási modellként újra fel kell elevenítenünk az 1911. évi Pp. és az azt követő joggyakorlat megoldásait. Az 1930. évi XXXIV. T.-c 96. § kimondta, hogy a törvényszék, a

⁸⁶ Itt a 2001. évi XXXV. sz. törvényre gondolunk, amely az elektromos okirat fogalmát meghatározva a Pp. rendszerében új, nem papírra írt okirati bizonyítást tesz 2001 szeptember 1 – től lehetővé.

kir. ítélőtábla, a kir. kúria előtt a félnek ügyvéddel kell magát képviseltetnie. Ez alól a szabály alól csak törvény tehetett kivételt. Részletesen szabályozták az ügyvéddel eljáró (nem jogi képviselővel, jogtanácsossal stb. eljáró) fél eljárásjogi helyzetét, az egyezségkötés, a jogelismerés, a jogról való lemondás során a peres fél eljárási jogosítványát, valamint az ügyvédi képviselő hiányának következményeit. Részletesen előírta a perrendtartás a meghatalmazás terjedelmének szabályait valamint a meghatalmazás terjedelméhez viszonyított peres cselekmények hatályát. Igazából a perrendtartás a laikus perlekedést csak a járásbíró előtt folyó ügyekben tartotta fent, illetve bizonyos speciális eljárásokban pl. a kiküldött vagy megkeresett bíró előtti eljárásban. (Fabinyi, 1931. 177. old.)

A rendszerelmélet szemszögéből nézve élesen vetődik fel az eljárási normák belső rendszer-kontextusának kérdésköre; az eddigi módosítások ugyanis csak látszategységgyárták a joganyagot, valójában a változások különböző koncepciókat, részleges módosítások elveit, "rendszeridegen" értékeket illesztettek a jogi normák viszonylag koherensnek alkotott rendszerébe. Ezzel összefüggésben – mint a változtatások forrása -- újragondolandó a törvényalkotás politikai motiváltsága, az eljárásjogi törvényhozás céljai. Egy fejlett autopoietikus rendszerként működő eljárási rendszer nem motiválható ugyanis pusztán a rendszer környezetből indított vezérlési parancsokkal (kódokkal), számos bonyolult áttétel és jogi folyamat munkálkodik a rendszeren kívüli kommunikációs kihívása rendszeren belüli megválaszolásában. Egy példa: amennyiben a rendszeridegen kihívások erőtere megnő, a rendszer önmagából létrehozott belső mechanizmusaival tünteti el a rendszeridegen kommunikációval okozott redundanciát, azaz – esetünkben – a joggyakorlatot vezető intézmény (LB) eseti jogi döntéseinek száma megnő⁸⁷, a döntések normatív szinten integrálódnak a rendszer önműködésébe, ezáltal teremtve összhangot a rendszer működése és külső környezetének kihívásai között.

d., Nem tudjuk miképpen viszonyulnak azok a kritikusok a társadalmi konstruktivizmus alkalmazásához, akik már a rendszerelmélettől is annak "életidegensége" miatt tartózkodnak, azonban minden kritika ellenére a paradigma szemléletmódja használható és hasznosítható – a gyakorlati szemléletmód számára is. Már az is továbbgondolásra érdemes eredmény, hogy minden per, minden egyes eljárás olyan konstrukciónak tekintendő, amelynek szabályait maguk a cselekvők teremtik meg -- természetesen a szabályok szociológiai és nem jogi értelmében. Azonban ez percselekményről percselekményre alakuló és folyamatában felépülő

normatív rend befolyásolja a jogi szabályok alkalmazását is, pld a rosszhiszemű pervezetés szankcióit a bíróság valószínűleg nem alkalmazza egy magas bizalmi együttműködést kialakító bíróság – fél közötti kapcsolat esetén, még akkor sem ha annak valamennyi feltétele adott.

A peres eljárások felépítésének szabályai azok az eljárási normák amelyek a cselekvők egymással való kapcsolatát szabályozzák, így a szabályok szerkezetében jelentkező hiányosság vagy ellentmondásosság a konstrukció belső szerkezetét sérti, vagy változtatja konfliktusossá. Példánk újra gyakorlati. Két gazdasági szervezet egymással teljes bizonyító erejű magánokiratba foglalt szerződést kötött. Ebben az egyik (nevezzük adósnak) elismerte tartozását a másik kft. felé (nevezzük hitelezőnek). A szerződésben részletesen szabályozták a felek a teljesítés feltételeit, módját. stb. Amikor teljesítésre került a sor, az adós megtámadta a szerződést (határidőn túl) és mint felperes indított pert a hitelező ellen. A rendőrség korábban zár alá vett az adós tulajdonát képező értékpapírokból, és a polgári pertől függetlenül felhívta a hitelezőt, hogy igazolja igényének polgári peres úton való érvényesítését, kérjen biztosítási intézkedést, különben a zárlatot feloldja. Biztosítási intézkedést felperesként lehet kérni, de a hitelező hivatalosan nem tudott arról, hogy alperesi perpozícióban van, mivel a keresetet 16 hónap elteltével sem közölte vele a bíróság, így a Pp. 128. § alapján vele szemben a perindítás hatályai még nem álltak be. Mindezek miatt csak önálló kereset beadásával egyidejűleg kérhette biztosítási intézkedésként a zárlat fenntartását és ezzel a beadvánnyal igazolhatta a rendőrség felé a polgári igény érvényesítését. Nyilvánvaló, hogy bonyolult, túlszabályozott koreográfia szerint zajlott a peres eljárás ezen része, nem a hitelező érdekét, hanem az egyértelműen rosszhiszemű adós érdekét védte az eljárásjog. A jogi konstrukció eleve feltételezett bizonyos peres magatartásokat (jóhiszeműség, a tárgyalás gyors kitűzése) – mivel ezekből az értékekből és normákból épült fel – a konstitutív szabályoktól való eltérést viszont mint törvénytelen szankcionálta a jog, szűkebb értelemben a jogát kereső hitelező könnyen biztosíték és fedezet nélkül maradt volna.

e.) Amíg az előző elméletek alkalmazhatóságát – minden bizonnyal – számos kritika kísér(he)t(t)e, addig a szerepelmélet alkalmazhatóságával viszonylag könnyebb helyzetben vagyunk. Ennek az oka, hogy a perjog szigorúan szabályozza a peres szerepek normatív tartalmát, így nem nehéz a szerepelmélet modelljét “kiolvasni” a jogszabály szövegéből. A modell gyakorlati alkalmazhatósága két irányban jelenik meg, az egyik a normatív szerepek tartalmi koherenciájának, inkonzisztenciájának vizsgálati iránya, a másik irány a szerepek

⁸⁷ Jó példa erre például a Pp. 164. § -hoz (bizonyítási teher, és a hivatalból való bizonyítás rendelkezései) kapcsolódó

eljárássának az előírt normatív tartalom gyakorlati érvényesülésének vizsgálati terepe. Szóltunk arról, hogy már a konfliktusfeloldás (megoldás) területén is egymással össze nem illeszthető (moderátor, bíró és bürokrata) szerepkészletét tárja elénk a hatályos eljárási jog, de ennek a szerepzavarnak tényleges problémáiról csak a bírói mélyinterjúk tudnak igazából beszámolni. Illetve azok az egyedi döntések, amelyek e szerep-sokszínűséget a rendszer működőképességének fenntartása miatt szeretnék szabályozni. A polgári nem – peres eljárások területén a bírói gyakorlat szinte naponta szállítja ezeket a szerepkonfliktusokat.

A nem – peres eljárásokra a Pp. szabályait kell alkalmazni, amennyiben a speciális jogszabályok nem rendelkeznek az egyes kérdésekről. A felszámolási eljárásban is ez a helyzet. Fő szabályként a bíróság az adós fizetéseképtelenségét illetve a felszámolás megindításnak feltételeit okirati bizonyítékok alapján állapítja meg. Előfordulhat azonban hogy a felszámolást kérő maga tanúsít olyan magatartást (pl. jogosulti késedelembe esik, majd felszámolást kezdeményez) amely okirati bizonyítással nem bizonyítható, de bizonyítható pl. tanú meghallgatásával. A tanú azonban a Pp. alapján olyan bizonyítási eszköz, ahol a tanú meghallgatásán a kontradiktórius eljárásból eredő összes követelménynek érvényesülnie kell. Fő szabályként tehát tárgyaláson lehet meghallgatni a tanút, a felek jelenlétében, a felek (és képviselőik) kérdéseket tehetnek fel, stb. A felszámolási eljárásban mint az egyik nem – peres eljárásban nincs tárgyalás – csak kérelemre meghallgatás – így kérdéses vajon tanúbizonyítást lehet-e alkalmazni. A Legfelső Bíróság szerint igen, mivel a tanúbizonyítás a felszámolási – nem peres – eljárásban is megengedett (BH. 1999. 570.) azonban a tanú meghallgatás szabályait (a bizonyítási indítványnak az ellenérdekű féllel való közlése, az ellenérdekű félnek a meghallgatáson való részvételi joga) be kell tartani. Mindez – korábbi fogalmaink keretei között azt jelenti – hogy a peres és nem –peres eljárások szerepkészlete összekeveredik, feloldva ezzel azt a jogalkotói (és jogpolitikai) törekvést, amely az egyes eljárások sajátosságát speciális, egymással felcserélhetetlen és összeegyeztethetetlen szerepnormákban törekedett szabályozni.

Az elmondottakból azonban következik, hogy – bár igaza van Magyarynak abban, miszerint a nem-peres eljárások irányulhatnak a peres eljárással azonos célok elérésére, bár ezt más szerkezetben (tegyük hozzá) eszközökkel érik el⁸⁸-- el kellene gondolkodni a hatályos Pp. és a kapcsolódó nem peres eljárásokat szabályozó törvények átfogó revízióján. Talán (javaslatként) meg kellene alkotni a nem – peres eljárások eljárási keretszabályait, olyan szabályokat,

közzétett – mai irányadó döntésnek tekintendő -- jogesetek (BH) száma, amely eléri a 117 es számot.

amelyekben a nem peres eljárás során a feleknek előírt szerepeket leválasztanák a peres eljárás szerepeiről. Ezen kívánságunk mellett végiggondolandó, hogy a jelenlegi nem – peres bírósági eljárások terepét mint “nem peres ügyszakot” valamely formában önálló bírósági intézményé kellene emelnie az eljárásjognak.

8. Összefoglaló helyett

Írásunkban megkíséreltük a polgári eljárásokat szabályozó joganyag, valamint a jogot alkalmazó szervezeti rendszer tudományos leírásának fontosabb modelljeit összefoglaló módon bemutatni, a modellek gyakorlati használhatóságát szemügyre venni. Jóllehet írásunk megközelítése nagy mértékben szociológiai, azonban a modellalkotás absztrakciós szintje kellő rálátást biztosít néhány fontos, és megoldásra váró eljárásjogi problémára. A törvénykezési jog anyagának újrarendezése, kodifikációja számos gyakorlati és elméleti szakember szerint elodázhatatlan, ezért előbb utóbb ki kell lépni a mindennapi normaalkalmazás sáncaiból, szemügyre kell venni, értelmezni és elemezni kell a polgári eljárásjog egészének működését, szabályainak funkcionalitását és diszfunkcionalitását. E feladat elméleti munka, olyan kutakodás, amely széleskörű interdiszciplináris megközelítésen lehet eredményes. Tanulmányunk – reményeink szerint – e célokat szolgálja és az olvasó számára is világos mércét állít szerzője tudományos elkötelezettségéről.

⁸⁸ Magyary, G. – Nizsalovszky Endre: Magyar Polgári perjog. Budapest, 1939.

Felhasznált irodalom:

Adorno, Theodor (Hrg): Spaetkapitalismus oder Industriegesellschaft ? Enke Verlag, Stuttgart, 1969.

Berger, Peter L.- Luckmann, Thomas: Die gesellschaftliche Konstruktion der Wirklichkeit. Fischer Verlag, Frankfurt am Main. 1966. Magyar Kiadás: **Peter L Berger – Thomas Luckmann:** A valóság társadalmi felépítése (Tudásszociológiai értekezés) József Műhely Kiadó, Budapest, 1998.

C. West Churchman: Rendszerelmélet. Statisztikai Kiadó Vállalat. Budapest, 1977.

Crosier, Michel – Friedberg , Erhard : Macht und Organisation. Atheneum, Königsten, 1979.

Crosier, Michel: La Phénoméne Bureaucratique. Édition du Seuil, Paris, 1963. Magyar kiadása: A bürokrácia jelensége, Közgazdasági és Jogi könyvkiadó, Budapest. 1981.

Cs. Kiss Lajos – Karácsony András (szerk.) : A társadalom és a jog autopoietikus felépítése. Budapest, 1994.

Dahrendorf, Ralf: Class and Class Conflict in Industrial Society. Routledge & Kegan, London 1959.

Dahrendorf, Ralf: Homo Sociologicus. Westdeutscher Verlag, Opladen - Köln. 1965.

Dr. Fabinyi Tihamér: A polgári perrendtartás törvénye és joggyakorlata. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Budapest, 1931.

Eckhoff, Torstein: A közvetítő, a bíró és az adminisztrátor a vizályrendezésben. In: Jog és Szociológia (szerk: Sajó András), Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1979.

Edmund Husserl: Előadások az időről. Atlantisz Kiadó, Budapest, 2002.

Edmund Husserl: Válogatott Tanulmányai. Gondolat Könyvkiadó, Budapest 1972.

Ellscheid, Günter: Sprachprobleme im Gerichtsverfahren. In: Rechtskultur als Sprachkultur. Hrg: Günther Grewendorf. Suhrkamp. Frankfurt am Main. 1991.

Erving Goffman: A hétköznapi élet szociálpszichológiája. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1981.

Fleck Zoltán: A bírói függetlenség állapota. Fundamentum 2002. 1. sz.

Fleck Zoltán: Jogszolgáltató mechanizmusok az államszocializmusban. (Totalitarizmus elméletek és a magyarországi szocializmus.) Napvilág, Budapest. 2001.

Gadamer, Hans – Georg: Wahrheit und Methode. J. B. Mohre, Tübingen, 1975. Magyar Kiadás: Hans – Georg Gadamer: Igazság és Módszer. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1984.

Gáspárdy László: Konfliktushelyzet a polgári jogviszonyokban. Gazdaság és Jogtudomány, Budapest, 1979. 1 – 2. sz.

Grathoff, Richard: Milieu und Lebenswelt. Suhrkamp, Frankfurt am Main. 1989.

Griese, Hartmut – Nikles, Bruno – Rülcker Christop (Hrg) Soziale Rolle. Leske, Opladen, 1977.

Griese, Hartmut: Rollentheorie und Anthropologie. Sokoop, Duisburg, 1976.

Gurvitch, Georges: Dialectique et sociologie, Flammarion, Paris, 1962.

Gyekiczky Tamás (szerk.): Munka, Technika, Társadalom. (Válogatás a nyolcvanas évek nyugatnémet szociológiai írásaiból.) Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó – MTA Szociológiai Kutató Intézet, Budapest. 1990.

Heidenreich, Martin – Schmidt, Gert: International Vergleichende Organisationsforschung. Westdeutscher Verlag, Opladen. 1991.

Hernádi Miklós (szerk) : A Fenomenológia a Társadalomtudományban. (Válogatás) Gondolat Könyvkiadó, 1984.

Hondrich, Karl, Otto: Wirtschaftliche Entwicklung, soziale Konflikte und politische Freiheiten, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1970.

Karácsony András: Bevezetés a Tudásszociológiába. Osiris – Századvég, Budapest, 1995.

Karácsony András: Jogfilozófia és Társadalomelmélet. Pallas Studio – Attraktor Kft. Budapest, 2000

Kengyel Miklós: A polgári bíraskodás hétköznapijai. Budapest, 1990.

Kengyel Miklós: Magyar Polgári Eljárásjog. Osiris Könyvkiadó, Budapest 2000.

Knut Blecher: A szervezet mint rendszer, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1979.

Kulcsár Kálmán: Gazdaság, Társadalom, Jog. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Budapest, 1989.

Kulcsár Kálmán: Jogszociológia, Budapest, 1997.

Kulcsár Kálmán: Társadalom, Politika, Jog. Gondolat Könyvkiadó, Budapest. 1974.

Lipset, Seymour Martin: Consensus and Conflicts, New Brunswick, New Brunswick, 1985.

Luhmann, Niklas: Rechtssoziologie, Westdeutscher Verlag, Opladen, 1987.

Luhmann, Niklas: Funktionen und Folgen formaler Organisation. Duncker und Humblott, Berlin 1964.

Luhmann, Niklas: Soziale Systeme, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1988.

Molnár Judit: A jogos önhatalom, mint a törvénykezés eszköze. (Kézirat) DE JÁTI Polgári Eljárásjogi tanszék, 2002.

Parsons, Talcot: Social Systems and the Evaluation of Action Theory. The Free Press New York – London 1977.

Parsons, Talcot: The Social System. London, 1951.

Paul Ricoeur : Fenomenologia és Hermeneutika. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1997.

Perrow, Charles: Complex Organisation. A Critical Essay. McGraw – Hill. New York, 1972. Magyar kiadása: **Charles Perrow**: Szervezet – Szociológia. Osiris – Századvég, Panem – McGraw – Hill. Budapest, 1994.

Popitz, Heinrich: Der Begriff der sozialen Rolle, als Element der soziologischen Theorie. Mohr, Tübingen. 1967.

Rober K. Merton: Társadalomelmélet és Társadalomstruktúra. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1980.

Routtleuthner, Hubert: Probleme der Beobachtung von Arbeitsgerichtsverfahren. In. Interaktion vor Gericht, Baden Baden 1978.

Schmidt, Gert, (Hrsg): Materialien zur Industriesoziologie, Opladen, 1982.

Schütz, Alfred – Luckmann, Thomas : Strukturen der Lebenswelt. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1984.

Sorokin, Pitirim, Alexandrowich: Social and Cultural Dynamics. Vol. 3. The Bedminster Press, New York, 1962.

Touraine, Alain: Qu'est – Ce Que La Démocratie ? Fayard, Paris. 1994.

Türk, Klaus: Soziologie der Organisation. Enke, Stuttgart, 1978.

Uta, Gerhard: Rollenanalyse als kritische Soziologie. Luhterhand, Neuwied und Berlin, 1971.

Weber, Max: Wirtschaft und Gesellschaft. Kiepenheuer & Witsch 1964. Magyar kiadása: Gazdaság és Társadalom 2 / 1 - 3 Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1992, 1995 1996

Willke, Helmut: Systemtheorie. Fischer, Stuttgart - New York, 1982.

Zalai Béla: A rendszerek általános elmélete. Gondolat Könyvkiadó, Budapest 1984.

A polgári peres bizonyítási eljárás és ítéleti tényállás néhány elméleti problémája.

1. Bevezetés

Korábban, egészen a Polgári Perrendtartás 1999 –es módosításáig a bíróság előtti polgári eljárások megdönthetetlen axiómája volt az igazságkeresés. A bíróság az igazság kiderítésére kellett hogy törekedjék, ennek érdekében széles körben kezdeményezhette a tények felderítését, az információk megszerzését, más szóval hivatalból bizonyíthatott. Jóllehet a módosítás a bírósági eljárás célját a jogvita eldöntésében és nem az igazság kiderítésében határozta meg, a laikus jogkeresők, a média képviselői, néha egy – egy idősebb jogi képviselő, még ma is az igazság kiderítését kérik számon a polgári bíróságoktól. Nem palástolják felháborodásukat, ha a bíróság „csak” eldönti a jogvitát, azaz lezárja a peres felek között a jogi konfliktust. Tudatosan nem fogalmaztunk úgy, hogy a bíróság megoldja a felek közötti konfliktust, mivel a perbe vitt jogi konfliktusok legnagyobb része megoldhatatlan, legfeljebb a jogerős bírói döntéssel további kiélezésük akadályozható meg. (A tapasztalat azt mutatja, hogy ez a kijelentés sem mindig igaz, ám a lezárás valószínűsége mégis nagyobb, mint a konfliktus megoldásáé.) A konfliktus lezárásával azonban a polgári bíróság – a hatályos jogszabályok szerint -- maximálisan teljesítette feladatát, betöltötte alkotmányos céljait -- a közvélemény minden berzenkedése ellenére.

A polgári per célját az igazság kiderítésben megfogalmazó szabályozás háttérét egy kidolgozott, jog-dogmatikai vonatkozásait minden ízében átgondolt elmélet szolgáltatta. Több évtizedes tradícióra visszamenőleg generációk vallották, hogy a bíróság az „objektív” valóság reprodukciójára törekedve vezeti a bizonyítási eljárást, majd a valóságban végbement történésekkel megegyezően fogalmazza meg az ítéleti tényállást. Az elmélet minden szubjektívizmust kigyomlálva a bíróságok eljárását a tudományos megismerés analógiájára képzelte el, hiszen a tudomány az, amely társadalmi funkcionalitása szerint a valóság megismerésére, és a lehető legpontosabb reprodukciójára törekszik.

Nemcsak a jogkeresők – és ügyvédjeik -- felfogásában, hanem a tudományos gondolkodás paneljeiben is súlyos törést jelentett az igazságkereső bírósági eljárásnak a konfliktus lezáró eljárással történő felváltása. Több évvel a törvénymódosítás után nyugodt szívvel kijelenthetjük: valójában elméleti válasz még a mai napig sem született a jogszabály módosításával felvetődő nem kis és nem csekély problémákra. Kijelentésünket annak ellenére fenntartjuk, ha néhány kezdeményezésről azért beszámolhatunk.

A törvénymódosítással felmerült kérdések elméleti felvetését megnehezíti a kérdésben és a válaszban rejlő jogpolitikai következmény. Az igazságkereső bírósági eljárás társadalmi legitimitációja ugyanis viszonylag egyértelmű, ezzel szemben a konfliktus lezáró eljárás óhatatlanul magával hordozza a szubjektivizmus, az önkényesség (bírói önkényesség) gyanúját. Gyanúját – ismételjük --, mivel az eljárási rend, a tételesen kimunkált törvényes eljárási szabályok, a bírósági szervezeti rendszer működése (rendes és rendkívüli jog-, és perorvoslatok) megakadályozzák a szubjektivizmus egyeduralmát. Ugyanakkor tagadhatatlan, hogy a bírói döntés megszületésében a korábbi évek gyakorlatától eltérően ma sokkal nagyobb a szerepe, súlya, jelentősége a döntéshozó bíró egyéni belátásának, meggyőzésének, álláspontjának, felkészültségének. A joggyakorlat patikamérlegén szereplő aktuális kérdés: vajon a belátás, a mérlegelés a döntés feltételeit és követelményeit kielégítő módon szabályozza-e az eljárásjog? Tudunk-e olyan jogi szabályozási feltételrendszert teremteni, ami a bírói személyiség szerepét és a döntés meghozatalában betöltött jelentőségét elismerve mégis gátat szab az esetleges önkényeskedésnek. A jelenlegi gyakorlat tapasztalata biztató, a bírói döntés meghozatalában a döntéshozó személyiségi vonásainak felértékelődése nem jelenti ugyanis automatikusan a szubjektivizmus eluralkodását, köszönhetően az aprólékosnak tűnő eljárásjogi normák előírásainak. Mégis, -- ennek ellenére -- a törvénymódosítás nyomán kialakult helyzet nem igazából fordítható le a jogállamiság ideológiai síkjára, és ezen nincs mit csodálkoznunk.

Visszatérve tanulmányunk elméleti problémájára, előljáróban leszögezzük: a valóság leképezésére, jogi reprodukciójára apelláló jogfilozófiai és jogelméleti felfogást alkalmatlannak tartjuk az új helyzet leírására. Mindenképpen új elméleti megközelítést kell találni ahhoz, hogy megfejtjük a bírói döntés természetét, megértsük a hatályos jogi szabályozás összefüggéseit és egyúttal megkíséreljük bebizonyítani, hogy a jogállamiságnak nincs vége akkor, amikor elméletileg vállaljuk a bírói döntések konstitutív természetét. Tudjuk, és hozzátesszük: természetesen ez csak akkor vállalható, ha a törvénybe foglalt eljárási szabályok megfelelően meghatározzák azt a konstitúciós teret, amelyben formálódik, kialakul, és megszületik a döntés. A magyar perrendtartás a módosítással a polgári eljárás középpontjába állította a jogvita eldöntésére összpontosító eljárási normákat, azonban számos helyen nem tette egyértelművé az új eljárási rendet, következetlenül megállt a továbbfejlesztési lehetőségek előtt. Tanulmányunkban az új látásmód leírása mellett megkíséreljük a lehetetlent: rámutatni a jogi szabályozás követendő irányára.

II. Igazságkeresés a bizonyítási eljárásban

Kiindulásul tisztázzuk az igazságkereső eljárás mögött álló jogelméleti irányzat álláspontját. Az irányzat képviselőinek felfogása a következőkben foglalható össze.

A bíróság előtt zajló bizonyítás lényege szerint megismerési tevékenység. A megismerési tevékenység során maguk a külső világ tényei tárulkoznak fel, ezeket az objektív tényeket viszik ugyanis a felek, a tanúk, a szakértők a bíróság elé. Ezáltal a bizonyítás tárgya az objektív tény tisztázása. Tények alatt nem pusztán elemi információkat értünk, hanem a külvilágban lejátszódó történéseket, a külvilág tárgyi jelenségeit, továbbá az emberi lelkvilág jelenségeit és állapotát. Ezt az elméleti álláspontot a hatályos Pp. 163. §. látszólag megerősíti, e törvényhely első bekezdése ugyanis kimondja: *A bíróság a per eldöntéséhez szükséges tények megállapítása végett bizonyítást rendel el.* Tanulmányunk későbbi szakaszában szeretnénk visszatérni erre a törvényhelyre, mivel a Pp. idézett szakasza nem csak a bizonyítás központi tárgyáról, a tényekről rendelkezik, hanem a bizonyítás célját, irányát a per eldöntésében látja (*a per eldöntéséhez szükséges tények*), ezért az – álláspontunk szerint -- semmiképpen sem az objektív valóság megismerését írja elő.

Az igazságkereső elmélet támasza az ismeretfilozófia, annak hagyományos, egészen Arisztotelészre visszanyúló irányzata.⁸⁹ A valóság ebben a filozófiai összefüggésben megismerendő, feltárandó adottság, a valóságról alkotott kijelentéseink akkor igazak (és helyesek) ha minél inkább megfelelnek az adott külvilág valóságos összefüggéseinek. (vö. : korreláció elméletek) A fentiekből következően az igazság sem más, mint a szavakba öntött valóságra vonatkozó megfogalmazás megegyezése a kijelentés tárgyával: magával a valósággal.⁹⁰ A helyes kijelentések biztosítéka a megfelelő módszertan, azaz a következtetések és megfigyelések olyan rendszere, amely minél jobban alkalmas a valóság felderítésére.

Az ismeretfilozófiai irányzatból levonható jogelméleti tanúságok legfontosabb tézise szerint a jogalkalmazás során tisztázandó tény, tények – a jogvita tényei -- a valóságban mint a

⁸⁹ Vö. Aristoteles: *Metafizika*. Hatágú Síp Alapítvány Budapest, 1992. Reprint kiadása az Akadémia Filozófiai Könyvtára 1936 –os kiadásának. Ford.: Halasy – Nagy József. 16. old. Különösen 980. a. – 982. b.

Arisztotelész: *Nikomakhoszi Ethika*. Magyar Helikon Könyvkiadó. Budapest, 1971. 1140 b – 1143. b. (Fordította: Szabó Miklós)

⁹⁰ Francis Bacon írja: Azt a módszert, mellyel most a természethez közelítünk – mivel hozzávetőleges és elhamarkodott – a természet sejtésének, a másikat pedig, amelyet megfelelő módon alkotunk meg a tényekből, elméletünk kifejtése érdekében, a természet magyarázatának nevezzük. (Francis Bacon: *Novum Organum* I. könyv XXVI. Tankönyvkiadó, Budapest, 1966.)

múlt történéseit hordozó objektív világban léteznek. Ezért a bírósági eljárás célja (ezen belül a bizonyítási eljárásé) nem lehet más, mint a bíróság elé került jogvita objektív körülményeinek, jellemzőinek, valósággal megegyező tényeinek feltárása, a tényekben feltárulkozó összefüggéseken keresztül pedig az objektív igazság megismerése, leképezése. A tények bírósági megállapítása azonos az objektív, külső faktumok megismerésével, a megismerés eredményének a bizonyítási eljárás keretein belül történő megfogalmazásával. Az eljárás során leszűrt eredmény a valóság objektivitását jeleníti meg a szubjektív döntéshozatalban, hiszen a döntés erre az objektivitást visszatükröző eredményre épül.

A jogi munka a valóság megismerése után egyszerű: a bíró a jogvita körülményeinek a bizonyítási eljárás rendjében megismert objektív tényeit „berendeli” az általános jogi tény alá, így a megismert valóságot „összeveti” a jogi normában generálisan (több konkrét esetre igaznak mondott) megállapított jogi tényállással, majd az összevetés eredményéhez viszonyítva a jogi norma alkalmazásával előírja a követendő magatartást. Ezzel a helyes, az objektív világgal összhangban álló rendelkezés alkalmazására kerül sor, a bíró e cselekedetével igazságot szolgáltat, döntésével a valóság megcsorbult rendje helyre áll. A repetíció alapja nem más tehát, mint a jogi normában megfogalmazott általános igazság egyedi esetre történő alkalmazása.

Tudjuk leegyszerűsítettük az igazságkereső elmélet álláspontját, ám az irányzat lényegét mindenképpen a fentiekben látjuk összefoglalhatónak. Fel kell hívni a figyelmet azonban arra, hogy az elmélet a maga „naivitásában” nem vesz figyelembe olyan jelentős megismerési problémákat, mint a nyelvnek, vagy a megismerést végző személyiségének az objektív tények megismerésében játszott szerepe. De nem számol az elmélet azzal sem, hogy a megismerés folyamatában a megismerő szubjektum gazdag megismerési eszköztárral rendelkezik, olyan eszközkészlettel, amelynek funkcionális (helyes) használata befolyásolja a megismerés eredményét.⁹¹ A valóság minden „gond” nélkül lefordítható a megismerő szubjektum gondolkodási síkjára, még akkor is, ha a megismerés olyan sajátos közegben zajlik le, mint a jog, avagy a jogilag szabályozott polgári eljárás.

⁹¹ A természettudományban ezt Heisenberg „bizonytalansági relációnak” nevezte. Egyik tanulmányában Einsteint idézi, aki a következőket mondta Heisenbergnek: „El kell ismernie, hogy a megfigyelés rendkívül bonyolult folyamat. A megfigyelni kívánt jelenség bizonyos módon hatással van a megfigyelő apparátusra. Ennek eredményeképpen további folyamatok játszódnak le az apparátusban, amelyek végül – bonyolult úton – érzéki benyomást keltenek a megfigyelőben, aki ezek alapján rögzíti tudatában a jelenségeket.” Werner Heisenberg: A rész és az egész. Beszélgetések az atomfizikáról. Gondolat Könyvkiadó Budapest, 1978. 92. old. Az ismeretelméleti probléma részletes kifejtése: Werner Heisenberg: Válogatott tanulmányok. Gondolat Könyvkiadó. Budapest 1967.

Közelebbről szemügyre véve a polgári eljárás során végrehajtandó / végbemenő megismerő tevékenységet, könnyen beláthatjuk, nemcsak a megismerő szubjektum valóság megismerési tevékenységének konfliktus-mentessége problematikus, hanem az elmélet valójában összekeveri egymással a tudományos és a nem – tudományos megismerés folyamatát. A vitatott elmélet sémája egyértelműen a tudományos megismerés, még akkor is, ha leegyszerűsíti a tudományos megismerés folyamatát. A tudomány ugyanis nem egy szigorúan felépített jogi eljárási rendben közelít a valósághoz, hiszen nem szabályozza törvénybe foglalt eljárási rend a megismerés lépéseit, és nem létesül közjogi jogviszony a megismerő alanyok között sem. (Természetesen mindez nem jelenti, hogy a tudomány szabályok nélkül jár el.) További különbségeket fedezünk fel, ha figyelembe vesszük a tudományos megismerés módszertani kötöttségét. Amíg a polgári per bizonyítási eljárása voltaképpen nincsen szigorú módszertani szabályokhoz kötve, sőt a szabad bizonyítás elve éppen tagadja és tilalmazza a kötött bizonyítást, a bizonyítási eszközök bizonyítási erősségének meghatározását, addig a tudományos tevékenység e szabadság magának a tudománynak tagadásával lenne egyenlő értékű. A polgári eljárás rendjében történő „valóság megismerés” olyan jogilag szabályozott koreográfia, amely az eljárási cselekmények sorozatán keresztül ér el eredményt, a tudományban a szigorú jogi rendben lezajló megismerési cselekmény éppen a tudományos munka kreativitását csökkentené, így a megismerés eredményességét veszélyeztetné. Összefoglalásként elmondhatjuk, a polgári eljárás során elvégzendő emberi megismerő tevékenység sémája még akkor sem írható le a tudományos tevékenységgel analóg módon, ha helyes lenne az elmélet kiindulási tézise, azaz a polgári peres eljárás bizonyítási folyamata a valóság megismerésére irányulna. Még egyszer fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy a polgári eljárás során végrehajtott megismerés törvényileg szabályozott eljárási cselekmények sorozata, a tudományban ez egyszerűen elképzelhetetlen.

III. A processzuális irányzattól a fenomenológiáig.

A polgári perjogi irodalom jól ismeri az igazságkereső elméletektől eltérő, hagyományos, történetileg kimunkált bizonyítási elméletet, összefoglaló néven az ún. processzuális irányzatot. Képviselői, az elmélet XIX századi megjelenése óta, a polgári perben zajló bizonyítási eljárás sajátosságából indulnak ki, azaz a bizonyítást a perben fellépő felek és a bíróság jogilag szabályozott cselekménysorozatának tekintik. A bizonyítás átfogja a bizonyítékok bíróság elé tárásától kezdődően a bizonyítékok mérlegeléséig a peres eljárás valamennyi szakaszát. A per folyamán zajló bizonyítás ezért nem egyszerűen logikai művelet,

nem a valóság megismerése, hanem – amint Farkas J. (1956) írta-- „*A bizonyítás a bíróság, a felek és a per egyéb résztvevői azon perbeli cselekményeinek az összessége, amelyek arra irányulnak, hogy a per eldöntéséhez szükséges tények fenn –vagy fenn nem állása tekintetében a bíróság meggyőződést szerezzen.*”⁹²

A processzuális irányzat tehát a bizonyítást – annak jogi szabályozottsága mellett – alapvetően a peres folyamatban résztvevő eljárási szereplők – perbeli cselekvők – cselekvésére vezeti vissza. A bizonyítást olyan konstitutív folyamatnak értelmezi, amelyben a cselekvők együttműködésükkel létrehozzák, felépítik, megformálják a bizonyítási folyamatot, és amelynek végén, e konstitutív felépítettség eredményeképpen, megfogalmazásra kerül maga a jogvitát értelmező bírói tényállás.

Az elmélet – minden érénye mellett – nem vállalkozott a saját maga által következetesen képviselt álláspontjának továbbgondolására. Így nem vizsgálta, vajon a bizonyítási eljárást meghatározó szabályok mennyiben teremthetnek, mennyiben kötődnek az egyes perek adott, egyedi bizonyítási eljárásához, továbbá az egyedi esetre érvényes szabályok megalkotása mennyire befolyásolja az elkövetkezendő, a jövőben lejátszódó peres eljárások bizonyításának lefolyását és kimenetelét. Eltekintett attól, hogy nyíltan kimondja: nem az objektív valóság tényeinek megismerésére törekednek a bizonyítási folyamat résztvevői hanem megkísérik a számukra elfogadható „tény – konszenzus” létrehozását.⁹³ Megtorpanásuk valószínű magyarázata az lehet, hogy véleményük szerint a joggyakorlat nem szakadhat el az objektív igazság keresésétől, hiszen a bizonyítás során – fogalmaznak – a bíróságnak a felek által hivatkozott tények valóságáról vagy valótlanágáról kell meggyőződnie. A processzuális irányzat szembenállása az igazságkereső elméletekkel nem terjed ki tehát az igazságkereső irányzat radikális tagadására, nem teszi zárójelbe a valóságot mint a bizonyítási folyamat központi tényezőjét. Talán számukra írta összefoglaló megfogalmazásban a jogi gyakorlatnak készült 1911. évi Pp. Kommentár: „Bizonyítás tárgya a ténykérdés, amely valamely külső természeti tényre vonatkozik.”⁹⁴

A processzuális elmélet alaptéziseit – minden kritikánk ellenére -- építőkockaként tudjuk beépíteni a következőkben kifejtendő gondolatmenetünkbe. A processzuális irányzat hagyományaira megalapozottan építhetünk, hiszen az irányzat látásmódja, szemlélete nem

⁹² Farkas József: A bizonyítás. Egységes jegyzet. I. 1978. 329. old.

⁹³ Ebből természetesen csak a bírói autoritáson nyugvó tényállásnak lesz jogi értelme, még akkor is ha ez a konszenzus teljes felrúgásával – a felperesi kereset elutasításával – jár.

sokban tér el a bizonyítási eljárást társadalmi konstrukciónak (konstitúciónak) leíró felfogástól. Ugyanakkor a továbblépés során nem arról van szó, hogy a meghaladni kívánt elmélet bizonyos elemeit felhasználjuk, másokat kidobjuk, majd behelyettesítjük, hiszen erre a módszertani eljárásra az érvelések és modellek logikai zártsága miatt sem kerülhet sor. A továbblépés során mindenekelőtt rá kell mutatnunk arra, hogy a bizonyítási eljárás -- amellet hogy az nem más mint az eljárásban résztvevők szabályozott cselekvésének konstrukciója -- mindenképpen **teleologikus** folyamat, és ennek a teleologikus determinációnak a processzuális iskola képviselői nem tulajdonítanak jelentőséget. A bizonyítást a törvény meghatározott céloknak rendeli alá – itt utalunk vissza a Pp. 163. § -ra – olyan céloknak amelyeket a bizonyítási eljárás cselekvői figyelembe kell hogy vegyenek a bíróság elé vitt tényállás felépítésében. E célok meghatározzák a bizonyítási teher alakulását, a megszerzendő, majd a bíróság rendelkezésére bocsátandó információkat, valamint a tényállási konstrukciókba beemelt értelmezéseket. A felperes már a kezdő periratában (keresetlevél) tényállást ad elő (erre kötelezi az eljárásjog), nem kevésbé teszi ezt az alperes az érdemi ellenkérelemben. Azonban a végső cél – mind a felek, mind a bizonyítás folyamata résztvevői számára – a bíró ítéleti tényállásának megkonstruálása. A jogi norma alkalmazásának ugyanis ez a tényállás lesz a hivatkozási alapja (értelmező referenciája) nem pedig a peres felek ténykonstrukciója.

A fentiekben röviden érintett bizonyítás elméleti probléma megoldását kicsit távolabb kell kezdenünk.⁹⁵ Varga Csaba kitűnő könyvében idézi Wróblewski virtuóz gondolatát, aki szerint a perben „... a bizonyítékot állandóan késhegyre tűzik, kétségbe vonják, ellenőrizhetetlen céloktól vezérelve átformálják. Ez a per lényege és nem más. Nem valamiféle abszoludt igazság tudományos vagy filozófiai keresése ez, hanem keserű eljárás, melynek során a bizonyítékokat darabokra vágják és eltorzítják, boncolják ellentmondások fényében vizsgálják és összegzésképpen végül tökéletlenül összerakják.” (Wróblewski)⁹⁶ Kiindulópontunk tehát annak a kérdésnek megválaszolása: mi történik voltaképpen a perben akkor, amikor bizonyításról beszélünk, hogyan és milyen szabályok alapján zajlanak le a bizonyítás történései, miképpen épülnek fel a szabály együttesekből a tényösszegzések.

⁹⁴ Kovács Marcel : A polgári perrendtartás magyarázata. Gyula Cs. És Kir. Udvari Könyvkereskedése. Budapest, 1911. 356. old.

⁹⁵ Tanulmányunk szorosán kötődik Varga Csaba könyvéhez, (Varga Csaba: A bírói ténymegállapítási folyamat természete. Akadémiai Kiadó, Budapest 1992.) jóllehet számos ponton eltér a könyv gondolatvezetésétől. Az eltérések ellenére ezt a munkát olyan inspiráló műnek tekintjük, amely nélkül tanulmányunk ötlete nem merült volna fel.

⁹⁶ Wróblewski szavait idézi Varga Csaba. Id. mű. 197. old. (Wróblewski, Jerzy: La preuve juridique: axiologie, logique et argumentation. In.: La preuve en droit. 1981.)

Válaszunk megfogalmazásához először el kell hagynunk az arisztotelészi ismeretfilozófia hagyományos gondolatrendszerét. Hely és idő hiánya miatt nem foglalkozunk a Platon nevéhez kötődő, majd évszázadok során egyre inkább kidolgozottabb (és elátkozott) gondolkodási hagyománnyal, csak megállapítjuk, miszerint létezik olyan ismeretelméleti rendszer, amely szakít a valóság, a külvilág (az objektív világ) és az ember (a szubjektív világ) kettősségére épülő világszemlélettel. A modern gondolkodástörténetben az ún. fenomenológia (vagy hermeneutika) Husserltől eredeztethető módszertanára utalnánk. Husserl az első talán aki tudatosan nyúlt vissza a nem arisztotelianus világnézet hagyományaihoz. Összefoglalva az irányzat Husserl utáni gondolkodóinak világnézetét és szociológiáját⁹⁷ az elméleti modell a következőkben tömöríthető össze:

A társadalmi valóság (mint olyan) ún. “felépített világokból” áll, az egyes világokat a cselekvők önmaguk hozzák létre, így a világok belső szerkezete, szabályai, törvényei a kialakítás, a felépítés folyamatából érthetőek meg. A felépített világok intézményes szerkezete a szereplők – a konstruktorok – által értelmezett, és elsődlegesen a konstruktorok által értelmezhető jel-rendszerben (reprezentációs valóságban), egy koherens értékvilágban, meghatározott jelentéstartományban szerveződik meg.

Az egyes világok cselekvőinek magatartását az egyes konstruktív alakzatokban érvényes nyelv (amelynek jelentés tartományát az egyes világokban cselekvő konstruktorok adják meg) valamint a konstruktorok által felépített intézmények, az ún. közös kollektivitások határozzák meg. A társadalmi intézmények elemi és elsődleges referencia (vonatkozási) pontok az intézményeket létrehozó szereplők, az építők és felépítők számára. Az egyes világok fenntartása azonos a cselekvési módok, értelmezések, értéktartományok, jelrendszerek elsajátításával, majd továbbépítésével.

A társadalmi világok szerkezetében a nyelv nemcsak elemi építőkö, hanem a nyelv “tapasztalás előtti tudás” tartománya, amely a megújító generációk számára lényeges és nélkülözhetetlen ismereteket közvetít a saját világgént értelmezett szociális rendszer működéséről, tradícióiról, sőt meghatározza a továbbépítés lehetőségét és irányát.

A proceszuális normák -- azaz a cselekvők magatartásának irányultságát, technikáit, cselekvésük mikéntjét és hogyanját, a helyes és helytelen cselekvés értékét meghatározó

⁹⁷ Fontosabb munkák: Peter L. Berger – Thomas Luckmann: Die gesellschaftliche Konstruktion der Wirklichkeit. A. Fischer Verlag. Stuttgart 1972. , magyarul: A Valóság társadalmi felépítése. József Könyvkiadó. Budapest, 1998.

normák -- a világ felépítésének egyedül helyes (és ettől eltérően a hamis) módját definiálják. A jog rendszerén belül az eljárási jogok határozzák meg a jogi intézmények szociális konstrukciójának szabályait, a generációk által felépített és önálló életet élő jogi valóság megteremtésének egyedül lehetséges és helyes módját. A jogi valóság múltjának fontossága a jogtörténeti hagyományokban, a tradíciók erejében jelenik meg. A processzuális rend ugyanakkor csak a saját világában érvényes, egy másik szociális konstrukció felépítésének szabályrendszerét még analóg módon sem lehet levezetni normáiból.

A jogi világ normatív szabályainak tudatos alakítása (a törvényhozás vagy más jogalkotók joga) csak egyik eleme, összetevője a jogi valóságra vonatkozó releváns szabályok megalkotási folyamatának. A szabályok felépítéséből és érvényesítéséből nem lehet eliminálni a joggyakorlat résztvevőit. A bíróságokon fellépő valamennyi résztvevő együttes normaalkotása döntő módon befolyásolja az eljárás rendjét -- legyen szó akár olyan szabályokról, amelyek a szereplők mindennapi interakciójában formálódnak és érvényesülnek.

A valóság tehát -- miképpen a jog valósága -- konstitutív felépítettségű, ami annyit jelent, hogy maguk a konstruktor cselekvők hozzák létre azt, amit külső valóságnak neveznek, előállítva ezzel a külső valóságra irányuló megismerés tárgyait. A külső valóság mint olyan, a cselekvők által alkotott processzuális szabályok alkalmazásával jött létre, ahogy az elmélet fogalmaz: a gondolati tárgyak diszkurziójában konstituálódott.

Filozófiai -- szociológiai értelmezési keretünk ismeretelméleti rendszerében -- a valóság konstitutív értelmezésének megfelelően -- a tény tehát az egyes szociális világban cselekvők által eljárás-szerűen létrehozott, felépített gondolati tárgy. A **Tény** attól tény, hogy fennállását állítva létéről kijelentéseket teszünk. -- írja Varga Csaba.⁹⁸ A tényt olyan szabályok alkalmazásával fogalmazzuk meg, amelyek egyfelől a tények alkotásának, létrehozási eljárásának legfontosabb szabályai, másfelől azonban egyúttal e megfogalmazások, e létrehozások közvetítő közegei. (Pl. a nyelv, a logika szabályai).

Az egyszer valamikor valahol lezajlott, a bíróság előtt már adatként vizsgált történésről (a jogvita -- A PERESET -- története) különféle tények fogalmazhatóak -- alkothatóak -- meg, és ezekhez különféle értelmezési módok kapcsolódnak még akkor is, ha a konstrukciós szabályok minden esetben azonosak. Az az út, amelyen a peresetről alkotott tényekből jogilag releváns

Alfred Schütz -- Thomas Luckmann: *Strukturen der Lebenswelt*. Suhrkamp. Frankfurt am Main. 1984. Magyar nyelvű válogatás: *A fenomenológia a társadalomtudományokban*. Gondolat Könyvkiadó. Budapest 1984.

⁹⁸ Varga Csaba id. mű. 38. old.

tényállás válik, az a kiválasztó és értelmező szabályoktól függ. A jog nemcsak a jogilag releváns tényállás megállapításának normativitását szabályozza, hanem megszabja az értelmezés keretét is, azaz a tényekhez jogi relevanciát rendel. A ténykérdés tehát nem különül el a jogkérdéstől – állapítja meg Varga Csaba⁹⁹ –, mert a tény és a jog ugyanazon értelmező összefüggés két oldala. A jog kontextualitást, a tény megfogalmazásának, értelmezésének, relevanciájának értékeit határozza meg, de maga a jogrend jelöli ki azt a határt is, ami a jogkérdés és a ténykérdés között van.

A megállapított tényállás tényei – összefoglalásképpen -- a bírósági eljárásban *intézményes szabályok* által létrehozott, alkotott tények. Normák, értékek és társadalmilag rögzült fordító mechanizmusok (kultúrák, hagyományok) definiálják magát a tény-létrehozás intézményes szabályalkotási folyamatát. A konstituáló szabály adja meg a tény relevanciáját, azaz milyen körben, milyen szabályok szerint tekinthető releváns ténynek. Pontosabban a tények relatív érvényességük, csak az adott rendszerben, az adott értelmezési szabályok szerint van egyáltalán „értelmük”.

Figyelmünket a bírói tényállás tényeire összpontosítottuk. Mielőtt vizsgálati körünket tágítanánk, és azt a felek által előadott tényállás konstrukciókra is kiterjesztenénk, összefoglalóan meg kell állapítanunk, hogy a bizonyítási eljárás legfontosabb szereplője a bíró – függetlenül attól, hogy a hivatalból való bizonyítást a hatályos törvény generálisan tilalmazza – aki a felek által kialakított tényállítások értelmezésével és az eljárásjogi szabályok lehetősége között a saját tényállás konstrukcióját végzi el. Írhattuk volna: kötelező módon végzi el, mivel a tényállás megállapítása az ítélet törvényes része, hiánya – amennyiben nem áll fent törvényes kivétel -- súlyos eljárási szabálysértés. A bírói tényállás kialakításában az eljárásjogi szabályok -- bizonyítási teher, szabad bizonyítás – meghatározzák a bírói cselekvési tér szabadságfokát, de ugyanakkor nem eliminálják a bíró konstitutív szerepét. Az eljárásjog meghatározza a bizonyítást nem igénylő vélelmek / tények körét, azaz a konstitúció kereteinek kialakításával meghatározza a kötelezően alkalmazandó axiomatikus rendet.

A bírói tényállás a jogilag releváns tényeken nyugszik, a jog homogén közegében definiált tényeken alapul, ezért a jogi közegben érvényes szabályok alkalmazásával építődik fel. Mivel a tények releváns értelmezése, a releváns szabályok feltárási folyamata eljárásjogilag meghatározott, a peres felek eljárási cselekményei döntő módon befolyásolják a bíró által jogilag releváns tényként értelmezett összefüggéseket. A Pp.3.§. (3) bek. 3. fordulata szerint:

⁹⁹ Varga Csaba id. mű. 141. és 145. old.

”... A bíróság köteles a jogvita eldöntése érdekében a bizonyításra szoruló tényekről, a bizonyítási teherről, illetve a bizonyítás sikertelenségének következményeiről a feleket előzetesen tájékoztatni.” E törvényhely értelmében a bíró a saját tényállásának megalkotása érdekében – és céljából – már a per érdemi tárgyalása előtt kijelöli a felek bizonyítási cselekményeinek célját, irányát, egyúttal meghatározza a felek közreműködésének körét a releváns (bírói) tényállás megalkotásában. Pedig a felek – főként a felperes – tényállás konstrukciója már ekkor rendelkezésre áll, hiszen e nélkül a per meg sem indulhat. Vegyük egy kicsit szemügyre ezt a látszólag ellentmondásos perszituációt.

A Pp. 121. § kimondja, miszerint a felperesnek a keresetlevélben fel kell tüntetnie az érvényesíteni kívánt jog alapjául szolgáló tényeket, és azok bizonyítékait. A jogi gyakorlat a Pp. ezen rendelkezéseit úgy alkalmazza, miszerint a keresetlevélben a felperes tényállást ad elő, amire alapozza a kereseti kérelmét. Ezt a joggyakorlatot mind a szakirodalom, mind a gyakorlat számára készített útmutató (Kommentár) jóváhagyja.¹⁰⁰ A közelmúlt törvénymódosításainak eredményeképpen a tényállás előadásának kötelezettsége (amit a törvény tényként nevez meg) oly nagy jelentőségre tett szert, hogy a bíróság a jogi képviselővel eljáró felperes esetében a Pp. 130. §. alapján a tényállás hiányának megállapításakor a keresetlevelet idézés kibocsátása nélkül elutasítja. Tanulmányunknak nem célja az itt felmerülő eljárásjogi probléma mindenoldalú bemutatása,¹⁰¹ a per megindításának időpontjára csak mondanivalónk megerősítése végett fordítottunk nagyobb figyelmet. Azt kívánjuk aláhúzni, hogy a polgári perben -- jóval a bírói tényállás megállapítása előtt -- van és létezik tényállás-konstrukció, sőt e tényállás felépítésének, értelmezésének szabályai eljárásjogilag adottak. Egyfelől az eljárás jog meghatározza a felperesi tényállás konstrukció megalkotásának szabályait – ezek be nem tartása szankciót von maga után – másfelől maga a keresetlevél határozza meg a tényállás releváns értelmezésének szabályait, mivel a felperesnek utalnia kell a – korábban írt – az előadott tényállás jogi relevanciájára, azaz meg kell határoznia a kereseti jogalapot.

¹⁰⁰ A téma perelméleti kifejtését lásd Kengyel Miklós: Magyar Polgári Eljárásjog. Osiris Könyvkiadó. Budapest, 2000. 197. old.

¹⁰¹ Amiről szó van az egy johézag, de a gyakorlat számára egyre inkább döntő jelentőséggel bíró joghézag. A Pp. 130. §. hiánypótlás nélküli elutasítási kötelezettséget ír elő a bíróság számára akkor, ha a jogi képviselővel eljáró fél keresetlevele nem tartalmazza a Pp. 121. §. –ban előírtakat. A Pp. 121. §. azonban csak annyit rendel, miszerint a keresetlevélben fel kell tüntetni az érvényesíteni kívánt jogot, az annak alapjául szolgáló tényeket és azok bizonyítékait. Milyen részletességgel és milyen mélységben kell ezeket feltüntetni, ez a kötelezettség jelenleg bírói megítélés kérdése, mint ahogy az is, vajon a bizonyítékok milyen körének kell rendelkezésre állni a per indításánál.

A perrendtartás az alperes vonatkozásában nem ír elő külön kihangsúlyozott, kiemelt tényállás-konstrukciós kötelezettséget, de ennek ellenére mégis tényállás megfogalmazására kötelezi az alperest, hiszen az alperesnek az érdemi védekezésében, az alperesi ellenkérelemben elő kell adnia az ellenkérelem *„alapjául szolgáló tényeket és ezek bizonyítékát”* (Pp. 139. §.)

A polgári perben tehát a bírói tényállás-konstrukció mind a felperesi, mind az alperesi tényállás konstrukcióhoz viszonyítva kerül kialakításra. Nem azt vizsgálja a bíró, hogy a bizonyítás során az objektív külvilág tényeinek megfelelő-e a felperes / avagy az alperes ténykonstrukciója, hanem hogy a saját maga által felépítendő tényállás – amelyet már a periratok áttanulmányozása után körvonalazódik, mivel csak ennek függvényében tudja megadni a bizonyítási célokat és meghatározni a bizonyítási feladatokat – milyen viszonyban áll akár a felperesi akár az alperesi tényállás konstrukcióval. Ezért a bizonyítás eszközeinek alkalmazásával a felekkel „szétszedeti”, alapjaira bontatja le saját tényállás-konstrukciójukat – emlékezzünk Wróblewski megjegyzésére – majd a bizonyítási eljárás szereplői által elfogadott -- illetően kötelezően követett -- relevancia és értelmezési szabályoknak megfelelően újra összerakja – mint az ítéleti tényállás alapját. Tehát a bizonyítás valójában a tény(állás) konstrukciók összevetése, azonos a konstruktív építkezés elemi építőkockáinak nyilvános (tárgyaláson történő) bemutatásával és újraalkotásával. A bíró elsősorban a felperes ténykonstrukcióját vizsgálja, mivel a kereseti kérelemhez kötve van, ezért a bizonyítási eljárás során az az igazi bírói kérdés, vajon az elemi konstrukciós építőkövekből, az eljárásjogi által kijelölt eljárási szabályok alkalmazásával maga is hasonló tényállást alkot-e meg, avagy nem. Ennek során csak a konstitutív folyamat eljárási szabályai kötik (ezek ugyanis eljárásjogilag kötelezőek) de nem kötődik – nem kötődhet -- a feleknek a tényállás értelmezése körébe tartozó jogértelmezéséhez. Ez az utóbbi ugyanis alternatívákat tartalmazó relevancia mező, ahol a bírónak – eljárásjogilag meghatározott szabad mérlegelési jogkörén belül – éppen a jogba kódolt értékek miatt választania, azaz a perben eldöntendő jogkérdésre koncentrálnia kell. A jog értékelő, szelektív és normatív szabályai meghatározzák a döntési alternatívák kialakításának releváns lehetőségét, ez az amit a bíró az ítélet indokolásában köteles a nyilvánosság elé tárni. Az indokolásban ugyanis meg kell „magyaráznia” a tényállást kialakító, és általa alkalmazott eljárási szabályok mellett a tényállás értelmezésének alternatíváit. A tényállás-konstrukció során felhasznált – illetve fel nem használt – elemi építőkövek „használhatóságáról” alkotott értékelésével együtt be kell mutatnia az általa elvetett – akár a peres felek álláspontjaként bemutatott, és ezzel a peres feleknek tulajdonított –

értelmezési – következtetési -- lehetőségeket. Gyakorlatilag ezzel az értelmezési logikával ítéli bizonyítottnak vagy nem bizonyítottnak a felperesi keresetet, nem pedig azzal, hogy a felperes tény-előadását a külvilág objektivitására vonatkoztatja.

A bírói tényállás és az objektív valóság összevetésének folyamata az igazságkereső elméletek axiomájától eltérően, voltaképpen éppen fordítva működik. A megalkotott tényállásból következik ugyanis a bíróság az objektív valóságra, nem pedig onnan deriválva állapítja meg – megismerő tevékenységének eredményeképpen – döntése alapjait szolgáló tényállást. Varga Csabával egyetértve mondjuk ki, a bizonyítás eredményeképpen – amely következményében természetesen a jogi probléma megoldása --, teremődik meg az a lehetőség, hogy bizonyos feltételek között, előre kodifikált normatív szabályok alkalmazásával ki lehessen mondani a megállapított tények objektív fennállását. Azaz éppen a bírói ítélet (jogerős ítélet) az amely objektivitást teremt, hiszen a Pp. 229. §. alapján a jogerős ítélet tényállását – perújítást kivéve – a felek és jogutódjaik mellett mindenki köteles igaznak elfogadni.¹⁰² A peres félként nem fellépő jogalanyok számára az ítéleti tényállás pedig olyan közokiratba foglalt megállapítás, amely a Pp. 195. §. (1) bekezdése alapján „*mint közokirat teljesen bizonyítja az okirattal tanúsított adatok és tények valóságát.*”¹⁰³ Befejezésül ezzel kapcsolatban felidézünk egy gondolatot Varga Csaba könyvéből: „*Az, ami a jog eljárásában igaznak mondatik, a jog minden későbbi célja szemszögéből is megállapított igazságnak tekintetik, -- hacsak és ameddig meg nem semmisítetik a fellebbviteli eljárás során.*” MacCormik – Bankowski (1986)¹⁰⁴

IV. A jogi szabályozás tanúsága

A hatályos eljárásjog a bizonyítási eljárásról a több fejezetben rendelkezik, ugyanakkor a Pp. X. fejezete (Bizonyítás) önálló és kiemelt szabályokat tartalmaz a bizonyítás elveiről, a bizonyítás eszközeiről. Tanulmányunkban bőven idéztünk a hatályos törvényi szabályozás normáiból, azonban a következőkben egyetlen egy szempont vezérel bennünket: annak

¹⁰² Amiben vita van a perjogi irodalomban az annak eldöntése, vajon az ítélet indokolása is – mint az ítélet része – az ítélt dolog fogalmi körébe tartozik, vagy nem. A kérdés megválaszolásához a Pp. szövege nem nyújt támpontot. Viszont a normaszöveg a jog iránt indított új kereset illetve az egyszer már elbírált jog újboli vitássá tételét tilalmazza. A kereset elbírásására, a jog megítélésére illetve a jogalap tekintetében meghozott bírói döntésre az ítélet rendelkező része szolgál, így valószínűleg az ítélet nem – rendelkező része kívül esik ezen a törvényi tilalmon. Tehát az indokolás kimondott igazságtartalmát lehet vitatni, a nélkül hogy a belőle levezetett döntés vitatható lenne. Ez is egy megoldás. Mindenesetre álláspontunkat alátámasztja a törvénysszöveg, amely bizonyos körben megelégszik rövidített indokolással ill. az indokolás mellőzését is lehetővé teszi. (Pp. 221. §. (2) – (3) – (4) bek.)

¹⁰³ A bírói ítélettel szemben nem érvényesül a megdönthető vélelem elve, mivel az a Pp. 260. §. értelmében csak perújítással, illetőleg a 270. §. alapján felülvizsgálattal támadható.

beláttatása, hogy a hatályos jog maga is a fenomenológiai szemlélethez áll közel. Ezért azokra a jogi normákra összpontosítunk, amelyek a peres eljárásban bizonyító felek – és a bíró – tényállást kialakító, tényállást megalkotó tevékenységét szabályozzák.

A hatályos Pp. a törvény elején kiemelten meghatározott alapelvek körében több helyen beszűkíti a bíróság hivatalból kezdeményezett eljárási cselekményeinek lehetőségét, így például akkor, amikor a Pp. 3. §. –ban deklarálja a kérelemhez kötöttség elvét. Ugyanakkor a törvényhely a 3. és a 4. bekezdésében a bizonyítás folyamatában széles körű bírói aktivitást engedélyez, igaz anélkül, hogy ez a széles cselekvési sáv átlépné a kérelemhez kötöttség határát. A bíróság a 3. bekezdés szerint -- röviden korábban utaltunk erre a szabályra -- a jogvita eldöntése érdekében a bizonyításra szoruló tényekről, a bizonyítási teherről, illetve a bizonyítás sikertelenségének következményeiről a feleket előzetesen tájékoztatja. Még akkor is – tegyük hozzá –, ha a fél jogi képviselővel jár el. Az előzetes tájékoztatáshoz azonban a bíróságnak előzetesen – még a bizonyítási eljárás előtt – már rendelkeznie kell valamilyen elképzeléssel a kialakítandó ténnyel, tényállással összefüggésben, esetleg össze kell állítania, meg kell alkotnia a jogvita eldöntésének alapját képező bírói tényállás alapjait, máskülönben nem tudna felvilágosítást adni a feleknek. Fel kell hívnunk arra a figyelmet, hogy a felperesnek a keresetlevelében a bizonyítékok megjelölése és a tényállás előadása kötelező, így bizonyítási teherről adott bírói útmutatás nemcsak furcsának hanem indokolatlan is tűnik. Véleményünk szerint egyetlen egy célt szolgálhat az eljárás dinamikájában a bírói konstitúciók előtti legális kapunyitást, illetve az alperes tájékoztatását – amit most nem szeretnénk külön kommentálni.

A törvényhely 4. és 5. bekezdése alapjaiban határozza meg a bíróság bizonyítási eljárásban követendő rendelkezési lehetőségeit. E törvényhely alapján a bíróság a (saját) bizonyítást elrendelő határozataihoz nincs kötve, a felek bizonyítási indítványaihoz nincs kötve (a kérelemhez kötöttség általános elve annyit jelent a bizonyítási indítványok tekintetében, hogy a felek kérelmein belül kell a kötetlenségét a bíróságnak érvényesítenie), mellőzheti a bizonyítás elrendelését, a már elrendelt bizonyítás lefolytatását (kiegészítését, megismétlését), ha az a jogvita elbírálása szempontjából szükségtelen. Azaz visszavonhatja korábbi döntését, hatályon kívül helyezheti végzését, (ezek a végzések de facto pervezető végzésnek minősülnek és nincs ellenük jogorvoslati lehetőség) ebből adódóan a bíróságnak széles körű mérlegelési joga van a felek bizonyítási indítványairól.

¹⁰⁴ Idézi Varga Csaba, id. mű 189. old. MacCormick – Bankowski : Speech Acts. Legal Institution and Real Law's in. Legal Mind. 1986.

A bíróságnak (bírónak) a mellőzési döntés előtt mindenképpen tudnia kell arról, hogy mi a jogvita eldöntéséhez szükségtelen – és szükséges – bizonyítás, különben nem tudná meghozni a mellőzési döntését. Azonban nemcsak arról kell tudnia mi a szükségtelen - szükséges bizonyítás, hanem arról is, hogy a bizonyítási eljárás – legalább az egyik fél oldalán – elérte a bizonyítottság (ítélhetőzatal) szintjét, azaz további bizonyításra már nincs szükség. A tanulmány fogalomrendszerében gondolkodva: létrejöttek tehát a bírói konstitúcióhoz szükséges előfeltételek, függetlenül a felek által – a valóság pedig nagyon messze van – képviselt bizonyítási indítványoktól, tényállításoktól, bizonyítási stratégiától.

Az 5. bekezdés a szabad bizonyítás alapelvét fogalmazza meg. A szabad bizonyítás során a törvény széles körű konstrukciós lehetőséget enged a bíróságnak (bírónak) Nemcsak a felek előadásától (álláspontjától) való kötetlenségét mondja ki -- mivel a felek előadását a bíró „szabadon” (belátása szerint) használhatja fel --, de a bíró felhasználhat minden egyéb bizonyítékot, amely a tényállás felderítésére alkalmas. Felhívjuk a figyelmet a „minden egyéb bizonyíték” kifejezés használatára. A szabad értelmezést a törvény itt lezárja, ugyanis kimondja, e lehetőség nem érinti a törvényes vélelmeket, illetve a jogszabályban meghatározott olyan körülményt, tényt amelyet az ellenkező bizonyításáig igaznak kell tekinteni.

A szabad, minden egyéb bizonyíték felhasználásában tehát a törvényes vélelmek, illetve a jogerős polgári bírósági ítélet – a büntetőbírósági ítélet csak a vádlott bűnösségének tekintetében köti a polgári bíróságot --, húzzák meg a határt. Más hatóság határozata illetve a fegyelmi határozat nem köti a bíróságot, hasonlóan a felek előadásához. A széles, törvényesen biztosított szabad mérlegelési lehetőség – lefordítva gondolatmenetünkre – a bírót feljogosítja arra, hogy a saját tényállás konstrukcióját a törvényes kereteken belül szabadon – bármikor – végrehajtsa. A törvény alapján egy korlátot nem léphet át a szabad tényállás meghatározás, a polgári bírósági jogerős ítéletétől, illetőleg a bűnösség kérdésében a büntető bírói ítéletétől nem térhet el. Arra is lehetősége van azonban a bírónak – és erről a törvény más helyen, a Pp. 199. §. –ben rendelkezik --, hogy a szabad mérlegelési jogkörével élve olyan okirati információt építsen be a tényállásba, amely mind közokirat, vagy mind teljesen bizonyító erejű magánokirat tartalmaként áll rendelkezésére.

Az alapvető elveket meghatározó fejezet mellett a Pp. X. fejezete külön címben rendelkezik a bizonyításról. A permenetre épülő törvényi logikában azonban a bizonyítási eljárás szabályai előtt számos, a bizonyításra vonatkozó – és a bírói konstitúciós szabadságot megalapozó – normát találhatunk. Így például a tárgyalás előkészítése során, a keresetlevél beadása után, a

Pp. 124. §. 4. bek. a.) felhatalmazása alapján a bíróság iratokat szerezhethet be, ezért megkereshet más hatóságot (illetőleg bizonyos esetekben meg kell keresnie más hatóságokat), ha az a tárgyalás előkészítése vagy az eljárás gyorsabb lefolytatása miatt szükséges. A törvényi felhatalmazás nem azonos a hivatalból lefolytatható bizonyítással, de – véleményünk szerint – a megengedhetőség határát súrolja. A jelenlegi gyakorlatban bírói értelmezéstől függ, hogy a megkeresést a Pp. 124. § alapján hajtja-e végre a bíróság, avagy a Pp. 192. § alapján amikor a megkeresésre csak okirat (okirat és irat finom, de törvényes különbsége!!) esetében, kérelemre és akkor van lehetősége, ha az okirat kiadását a fél nem kérheti. Ugyanakkor a Pp. 124. § alapján lehetséges intézkedésekre az eljárás folyamán bármikor sor kerülhet, ami annyit jelent a bíróság bizonyítási öntevékenysége – a hivatalból való bizonyítás tilalma ellenére -- meglehetősen széles körben mozoghat. A megkeresés elrendelésének egyetlen feltétele az, hogy erre szükség van-e a bírói tényállás megalkotás szempontjából, vagy nincs.

Szabad bírói mérlegeléstől függ, vajon elrendeli –e a bíróság az előzetes bizonyítást (Pp. 208 – 211. §), amelynek eredményét a perben bármelyik fél – és természetesen maga a bíróság -- felhasználhatja. Mivel az előzetes bizonyításra akkor is sor kerülhet, amikor a per még nem indult meg, az előzetes bizonyítás olyan tényállás konstitúciós lehetőséget takar, amelyre akkor is sor kerülhet, amikor a felek nincsenek peres jogviszonyban egymással, azaz sem a felperesi sem az alperesi tényállás nincs megfogalmazva.

A perrendtartás 163. §. (1) bek. szerint a „*A bíróság a per eldöntéséhez szükséges tények megállapítása végett bizonyítást rendel el*” Tanulmányunkban már idéztük a törvényhelyet, a következő gondolatokban a rendelkezés értelmét a bírói tényállás megalkotása szempontjából elemezzük.

A bizonyítást a **bíróság** (tanács vagy egyesbíró a bírósági tanács jogkörében eljárva) rendeli el, ez nem a felek, hanem a bíróság perceseikménye. A korábban megismert alapelvi rendelkezésekkel összhangban tehát a bizonyítás elrendelése olyan szabad bírói döntés, amely szabad bírói belátás alapján születik. Elrendelésének előfeltétele, hogy a bíró a saját tényállás megállapításához a bizonyítást szükségesnek lássa.

A **per** eldöntésével összefüggő bizonyítás rendelhető el, azaz a törvényes kellékekkel rendelkező jogilag szabályozott eljárási folyamat (pergátló tényezők hiánya) során kialakítandó tényállás megállapításához szükséges bizonyítás rendelhető el. E szabály a tényállás megalkotásának eljárásjogi – procedurális – feltételére utal, mivel a perben a

perrendtartás előírásainak betartása kötelező. Csak a perrendtartás előírásai alapján lehet bizonyítást elrendelni, ergo a tényállás konstitúció procedurális szabályainak betartása törvényességi kellék.

A bizonyítás a per **eldöntéséhez** szükséges, tehát a jogvita lezárása miatt rendelhető el. Mindez azt jelenti, hogy a bizonyításra a jogvitát lezáró döntés – a bírói alternatíva – kimunkálása miatt van szükség. A bizonyítási eljárásra vonatkozó szabályok egyértelműek, a döntés a cél, nem pedig a valóság megismerése.

A bizonyítást a döntéshez **szükséges** tények megállapítása végett rendeli el a bíróság, ezért annak körére korlátozódik, ami hiányzik, amit a felek nem adtak elő a perben, ami nélkülözhetetlen a bírói döntés meghozatalához. A bíróság a nem-szükséges bizonyítást mint alternatívát elutasítja (az Alapvető elvek fejezete alapján törvényesen) ugyanakkor meg kell vizsgálnia: mi kell még a döntéséhez? A szükséges / nem – szükséges alternatíva kialakítására csak akkor képes, ha már megindult a döntés kialakítás, a tényállás-konstrukció felépítésének útján.

A bíróság a **tények** bizonyítására rendel el bizonyítást. Ebből következően a bírónak a bizonyítás elrendelése előtt előzetesen tudnia kell, vajon melyek lesznek a perben a tény rangjára nem emelt információk, állítások -- amelyek nem tartoznak a tények körébe --, és melyeket emel a tény rangjára. A bíró döntésével, amely arra irányul, hogy melyik tényre, milyen bizonyítást rendel el, már kódolta az előzetes a tényállás-konstrukciót, mivel a bizonyítandó tény kiválasztása, fogalmi szintű meghatározása bírói mérlegelés, és előzetes vizsgálat eredménye.

A bizonyítás elrendelésére a tény **megállapítása** miatt kerül sor, tehát egy olyan gondolati szintű konstitutív összegzés miatt, amelynek eredményeképpen a bíró véglegesen, ítéleti tényként állapít meg bizonyos összefüggésrendszereket – szemben az előzetesen tényként felmerülő „elő-ténykonstrukciókkal”. A bizonyítás eredményeképpen megállapításra kerülő tények esetében már nem a ténykonstrukció feltételezéséről, vagy valószínűsítéséről van szó, hanem rögzítéséről. (Ebben áll a különbség az előzetes bizonyítás vagy ideiglenes intézkedés és a tény megállapítása között.) A bizonyítás célszerű, teleologikus folyamat, mivel – ahogy erre korábban utaltunk – a tény megállapításának célja, az információk gondolati összegzésére törekvés vezérli. Más célok követése, például a valóság megismerése, a jogalap bizonyítása,

nem tartozik a tények bizonyítása körébe. Nem is tartozhat e körbe, mivel a tényt állapítja meg bizonyítással a bíróság nem pedig a jogot.

A bizonyítást a tény megállapítása céljából lehet és kell **elrendelni**, tehát bírói perceselexménnyel, a bírói végzésben meghatározott és az eljárás törvény által rendelkezésre bocsátott bizonyítási eszközök igénybevételével. A bíró a bizonyítás elrendelésével, a ténykonstrukcióhoz szükségesnek ítélt autokratív döntésével túllép a bizonyítási eljárást kontradiktórius rendszerén, mivel az ítéleti tényállás felépítése céljából rendel el bizonyítást. Döntése bírói – formalizált -- döntés (végzés), döntéséhez azonban – láttuk -- a bíróság nincs kötve.

A perrendtartás lehetővé teszi, hogy bizonyos esetekben külön bizonyítási eljárás nélkül le lehessen zárni a jogvitákat. A bizonyítási eljárás nélküli jogvita lezárások feltétele a Pp. 141. §. első mondatában foglaltak teljesedése, azaz ha az első tárgyaláson lehetséges az ügy érdemi tárgyalása és a tényállás kideríthető, vagyis – tesszük hozzá – a peranyagból felépíthető az ítéleti tényállás. Esetleg előzetes bizonyítás eredményét használja fel a bíróság, azonban ez nem eljárásjogi, hanem tartalmi feltétel.

A perrendtartás meghatározza a bírói tényállás megalkotásának bizonyítási eljárás lefolytatása nélküli körét, azaz azt a kört amelyre nem vonatkoznak a bizonyítási eljárás szabályai. Az alapelvek bemutatásakor érintettük a polgári perben hozott ítéletek témánk szempontjából fontos problematikáját, ám gondolatmenetünkben most utalnunk kell a Pp. 163. § (2) bekezdésében foglalt rendelkezésre. E szakaszban olyan tényállási elemekről rendelkezik a perrendtartás, amelyek valóságát – mint a tényállás megállapításának építőelemeit – a bíróságnak a törvény erejénél fogva el kell fogadnia, de csak akkor, ha azok kételymentesek. A kételymentes tények bírói „felhasználásra” kerülhetnek úgy, mint az ellenfél beismerése, mindkét fél egyező előadása, az egyik félnek a bírói felhívás ellenére nem vitatott előadása. Ezek a tényfelhasználási feltételek – a félrevezető fogalmazás ellenére – nem a valóság megismeréséből levont és a tudományos elemzés módszereivel felülvizsgált tények, hanem a felek valóságértelmezésének egybehangzó, esetleg nem vitatott, illetve / és a bírói meggyőződés alapján kételymentesnek tekintett elemei. Azaz a valóságos történeti folyamatnak a bírósági eljárásban előadott értelmezések konszenzusára alapított megállapítások.

A bizonyítási eljárás mellőzésével feltárt – és előbb említett értelmezési konszenzuson kívül eső -- tényállások elfogadásáról rendelkezik a Pp. 163. §. 3. bekezdése, amely a köztudomású ill. hivatalos tények bírói értékeléséről szól. A pontos szöveg szerint a bíróság ezeket a tényeket valóban fogadhatja el, tehát tényállás megállapításának elemeként felhasználhatja, de ez a lehetőség csakis és kizárólag a bírótól függ. Nem automatikus a „beépítési” kötelezettség, ezért a bíróság törvényesen jár el akkor is, ha -- bár hivatalos tudomása van bizonyos tényekről, illetve ezek köztudomásúak – mégsem építi be tényállásába a köztudomású, illetve a hivatalos eljárásában tudomására jutott tényeket. Következik mindez a szabad bírói mérlegelés lehetőségéből, nem árt azonban arra figyelni, hogy a törvény maga csak az értékelési, felhasználási lehetőséget biztosítja, a kötelezőségeket nem írja elő. E tények felhasználásának körében a feleknek nincs meghatározó szerepe, a lehetőség bizonyítási indítványaik nélkül is adott a bíró számára. További perjogi vitákat vethet fel az a kérdés, vajon a fél indítványozhat-e köztudomású tény ítéleti tényállásba való beépítését.

A perrendtartás – mintegy az elmondottak összegzéseként – a 206. §. (1) bekezdésben nyíltan kimondja és felvállalja a bírói szabad tényállás megállapításának konstruktivista módját. A törvény szerint *„A bíróság a tényállást a felek előadásának és a bizonyítási eljárás során felmerült bizonyítékoknak az egybevetése alapján állapítja meg, a bizonyítékokat a maguk összességében értékeli és meggyőződése szerint bírálja el.”* A konkrét rendelkezés összefoglalásként tartalmazza az alapelvekben rögzített szabad bírói bizonyíték-felhasználás, bizonyíték-értékelés, -összegzés és a kötetlen tényállás-megállapítás szabályait. Fel kell azonban arra hívni a figyelmet, hogy a tényállás megállapítását valójában a bíró előzetesen és törvényesen befolyásolja, ugyanis az alkalmazandó bizonyítási eszközökhöz, a bizonyítás módjához stb. eljárása során nincs kötve, azt a saját döntésével maga határozza meg saját tevékenységének keretét.

A bírónak a fent vázolt szabad mérlegeléséről, tényállást alkotó tevékenységéről a per folyamán számot kell adnia. A Pp. 221. §. szerint ugyanis *„Az ítélet indokolásában röviden elő kell adni a bíróság által megállapított tényállást, az arra vonatkozó bizonyítékok megjelölésével, hivatkozni kell azokra a jogszabályokra, amelyeken a bíróság ítélete alapszik. Meg kell röviden említeni azokat a körülményeket, amelyek a bíróság a bizonyítékok mérlegelésénél irányadónak vett, végül utalni kell azokra az okokra, amelyek miatt a bíróság valamely tényt nem talált bizonyítottnak, vagy amelyek miatt a felajánlott bizonyítást mellőzte.”* Fel kell tehát fednie a felek – és a felsőbb bíróság – előtt azokat a konstrukciós

elemeket, amelyből a döntése alapjául szolgáló tényállást megalkotta, illetve azok az a procedurális szabályokat, amelyek alapján e konstrukció létrejött. Röviden tisztázni kell a nyilvánosság előtt a tényállás konstrukció megalkotásának valamennyi elemét, mind a konstrukciós szabályokat, mind azt a viszonyt ami az ítéleti tényállás és a peres felek által megalkotott tényállások között van. Ez a fő kérdés és nem az hogy mi történt annak idején valamikor valaha a történeti valóságban és akkor kinek volt igaza. Ezek a kérdések ugyanis – az eljárás szempontjából megválaszolhatatlanok.

V. Összegzés és továbblépés

Varga Csaba idézi J. Franknak, a jogszociológia klasszikusának megállapítását, aki szerint a tények nem sétálnak be önmaguktól a bíróságra, az eljárásban az formálódik tényé, amit a bíró ténynek gondol. Ezért a bírói döntésben – folytatódik a gondolat -- a megformált tények lesznek a döntés előfeltételei, premisszái. Láttuk a ténymegállapítás a hatályos törvény szövege alapján valóban „procedurális konstitúció” azaz csak az a tény válik az ítéleti tényállás elemévé amit az eljárás legfontosabb résztvevője a bíró a tényállás elemévé emel. A tényállás megállapítása a törvény szerint a bíró feladata, aki azt a per adataiból, a felek előadásából, a törvény által számára biztosított konstrukciós szabályok alkalmazásával felépíti.

A tényállás felépítését az eljárásjog normatív módon szabályozza, ezért maga a folyamat instrumentális (jogon kívüli) értékeket szintén beépít a ténymeghatározásba. A normatív szabályozás legfontosabb elemei a nyelv, a rendelkezésre álló jogi - fogalmi készlet, a jogi kultúra, de nem tekinthetünk el a nem eljárás-jogi normákba foglalt jogi értékek, valamint a jogszabályba zárt történeti hagyományok szerepétől sem. A proceduralitás ezeken az értelmezési tartományokon és referencia módozatokon keresztül szabja meg a releváns tények konstrukciós folyamatát. A tények meghatározási folyamata az eljárásba ezzel beemel társadalmi – történeti elemeket is.

Az adott procedurális szabályok döntik el, milyen módon, milyen elemekből kerül kiválasztásra és felépítésre a tény maga, majd milyen tény-elemekből fogalmazódik meg a tényállás? Az igazság és a hamisság ebben az értelemben szintén procedurális, azaz a tényleges bírói tényállás meghatározása vagy megfelel az eljárási szabályoknak vagy nem. A procedurális szabályok megszegése az igazság érvénytelenítése, mindez függetlenül attól, hogy mi a lezajlott történeti folyamatokban feltárható igazság.

A bíró döntése a jogvita eldöntésében végül az Igen – Nem választására koncentrálódik. A bíró vagy – vagy között választhat, kétértékű logikát alkalmaz, döntési alternatívái kidolgozásához felhasználja – alkalmazza -- a perrendtartás szabályait. A jogeset bivalens és bináris formalizálása során¹⁰⁵ lépésről lépésre építi fel azt a tényállást, amelyből az ítélet megalapozó tényállás válik. A tényállást a bírónak létre kell hoznia (meg kell állapítania), erre őt törvény kötelezi. Sőt a tényállás ellen – mint az ítélet indokolása ellen -- külön fellebbezésnek van helye, azaz a tényállás-konstrukció a fellebbezési eljárásban felülvizsgálható. A tényállás megállapításának célja a jogi következmény levonása, ezért a kérdés a bíró számára mindig úgy hangzik, alkalmas-e a tényállás a megállapított jogkövetkezmény levonására. A bizonyítottság tehát ebben az értelemben nem azt jelenti, hogy a történeti valóságra rávetítve igaz-e vagy hamis a tényállás, megfelel-e a külvilág valamikor lejátszódott eseményeinek, hanem úgy hangzik: megalapozottan lehet-e a megállapított tényállásra mint hivatkozási alapra jogi következményeket építeni.? Ha a jogi következményeket rá lehet építeni az ítéleti tényállásra akkor az megalapozott, és önmagában támadhatatlan.¹⁰⁶ Egyetértünk Varga Csabával, aki szerint az ismeretelméleti igazság önmagában nem elégséges, sőt nem is szükséges a perbeli igazsághoz. Kizárólag a perbeli hamisság – a megalapozatlanság -- kimondása az, ami megakadályozza a perbeli igazság kimondását. Kizárólag tehát az a hamis, ha a konstrukciós szabályoknak ellentmondó módon születik meg egy ítélet.

A hatályos perrendtartás – részletesen bemutattuk – a „fenomenológiai” konstruktivizmus talaján áll. Részletesen meghatározza a tényállás megalkotásának eljárási szabályait, biztosítja a bíró számára a tényállás-megállapítás autonómiáját, biztosítja azt a lehetőséget, hogy a per során a felek tényállás konstrukciójukat összemérjék, elemire bontsák, és azt a nyilvános tárgyaláson újra összeállítsák, és – végül de nem utolsó sorban – kijelöli a bírónak azt területet, keretet, amelyen belül a tényállás-konstrukcióját jogszerűen végrehajthatja. Ahol problémákat látunk az a következetlenség, a konstrukciós elv alkalmazásának néhol megingó érvényesítése.

Tanulmányunkban több ilyen kérdéskört említetünk. Problematikusnak tekintettük például a tárgyalás előkészítése során a hivatalból való megkeresés bírói lehetőségeit, mivel azok a hivatalból való bizonyítás tilalmának ellentmondani látszanak. Tisztázandó, és finomabb szabályozást igényel ezért a megkeresés és a hivatalból való bizonyítás tilalmának szabályai.

¹⁰⁵ Varga Csaba id. mű. 200. old.

Láttuk, amíg az okirat kiadása iránti megkeresés (Pp.192.§) a felek kérelméhez van kötve, a tárgyalás előkészítése során biztosított lehetőségek nem függenek a felektől, e körben csak az eljárás gyorsítása illetve a tárgyalás hatékony előkészítése a megkeresés feltétele. Ez az értelmezés a kérelemhez kötöttség elvének is ellentmondani látszik. Másik problémakör, hogy a Pp. 124. §. csak példálódzó felhatalmazást ad – *a bíróság intézkedései különösen a következők* szól a törvény -- azaz a felsoroltaktól eltérő megkeresés lehetőségét sem zárja ki. Véleményünk szerint, jóllehet a törvény a procedurális konstrukció talaján áll, mégis minden önálló bírói cselekvési lehetőségénél ki kellene mondani a kérelemhez kötöttség elvét, mivel ezzel az önálló bírói cselekvések lehetőségének határait egyértelműen szabná meg. Az egyértelmű határok kijelölése pedig fontos jogpolitikai – jog biztonsági – alapelv.

Ugyancsak fontos – látszólag rendszertani – probléma a bizonyítás szabályainak elszórtsága, a szabályoknak a törvény különböző fejezeteiben való elhelyezése. Kétségtelen, a törvény eredeti, történetileg kialakult felépítése ma már tarthatatlan, azonban éppen a különböző történeti szabályozási síkok egymásra épülése, következetlen átvezetése segítette elő egy olyan, gyakran ellentmondásos helyzet kialakulását, ahol a különböző eljárásjogi normák tartalma nem pontosan illeszkedik egymáshoz, illetve a különböző nyelvtani megfogalmazások a koronként eltérő jogalkotói hangsúlyok következtében ellentmondásos értelmezésre adnak lehetőséget. Kiragadott példaként említjük, miszerint a Pp. 206. § ban biztosított bírói mérlegelési jog majdnem szó szerint megegyezik az alapelvek körébe foglalt és a 3. § -ban rendelt szabad bizonyítás elvével. Azonban amíg az alapelvek körében a törvény megengedi az „*egyéb bizonyíték, amely a tényállás felderítésére alkalmas*” felhasználását, addig a Pp. 206. §. a „*bizonyítás eljárás során felmerült bizonyítékok*” egybevetéséről rendelkezik.

Folytathatnánk a sort, azonban úgy gondoljuk, tanulmányunk legfontosabb téziseit sikerült bizonyítanunk. Elméletileg és általánosan fogalmazva írásunkból az is levonható következmény, hogy szükségessé vált egy átfogó eljárásjogi reform. Remélhető, hogy az újraszabályozás folyamatában világosan és egyértelműen rendezhető a törvényes szabályozásban következetesen érvényesített bizonyítási koncepció valamennyi jogi normatív szabályozást igénylő jelenlegi problémája.

¹⁰⁶ Varga Csaba id. mű. 214. old.

A vállalati (üzemi) képzés jogi szabályozása

1. Bevezető

Jogszabályokat elemezni nem egyszerű feladat. Vagy a jogszabályok normatív tartalmát vesszük nagyító alá, vagy a jogszabályok születésének, működésének szociológiai hátterét, társadalmi környezetét elemezzük. Jelen tanulmány a jogszabályok normatív tartalmát mutatja be, mégpedig a jogalkalmazó szemszögéből.

A normatív tartalmat leíró kutatás célja a jogszabályokba foglalt magatartás-szabályozás megismertetése, a jogi normák belső szerkezetének, kódolt működési logikájának feltárása. E kérdések mellett a jogszabályok belső funkcionális és/vagy diszfunkcionális felépítésére, avagy a jogi normákba manifesztálódott értékrendek bemutatására nyílik lehetőség.

A tanulmány speciális jogterületet elemez: a „vállalati” (üzemi) képzésre vonatkozó jogi szabályokat. A „vállalati” (üzemi) képzés szabálytömege két, egymástól jól elhatárolható területre osztható. Az egyik a szakképzés (a szakmaszerzés képzése), a másik a „minden egyéb képzés”. A szakképzés rendszerének pontosan körülhatárolható, kifinomult és mélyreható (néha bürokratikusnak tűnő) intézményei köszönnek vissza a jogszabályokban, szemben az un. „minden egyéb képzéssel”. Látni fogjuk: ezen utóbbi területen a gazdasági jog és a munkajog szabályozása dominál, elkülönült – speciális – szabálytömeg nem létezik. Megállapításunk még akkor is igaz, ha a szakképzésre vonatkozó néhány előírás hatályát a jogalkotó a „minden egyéb képzésre” is kiterjesztette.

2. A „vállalati” - üzemi képzés, mint a szakképzés része

Amennyiben a képzést folytató gazdasági vállalkozás munkavállalói a továbbképzés keretében szakmai képzésben vesznek részt, akkor vagy a közoktatás keretében szervezett, vagy azon kívül folytatott (nem iskolai rendszerű) képzés keretében nyílik erre lehetőségük. Amennyiben a vállalat az iskolai szakmai képzésben résztvevő tanulók gyakorlatához – együttműködési szerződés keretében – tanműhelyt, személyzetet, stb. biztosít, maga is részese az iskolai rendszerű szakképzésnek. Végül bármely gazdasági szervezet, vállalat üzem, cég – a vonatkozó előírások teljesítése után – fenntartója lehet egy iskolai rendszerű szakképzést végző szakoktatási intézménynek. Mindhárom esetben a vállalatra a közoktatási és a szakképzési törvény (egymással kiegészítő viszonyban álló) szabályai vonatkoznak.

2.1.A közoktatás szabályainak alkalmazása a szakképző intézményekre

A közoktatásra vonatkozó előírások – a törvény erejénél fogva -- generálisan vonatkoznak azokra a szakképzési formákra, amelyek keretén belül közoktatási intézményben (levelező, esti, kihelyezett stb. szakon) folyik a vállalatok felnőtt dolgozóinak képzése, illetve az iskoláskorú tanulókat a vállalat és az iskola közösen képezi. Ekkor kialakulhatnak olyan vállalati oktatási stratégiák is, amelyek a közoktatási intézményeket bevonják a vállalat munkaerő-utánpótlásának stratégiájába, így az oktatási intézményekkel való együttműködés része a vállalat hosszú távú piaci alkalmazkodásának. (Korábban végzett kutatásainkban tipikusan ilyen vállalat volt a Richter Gedeon Rt, a Zalaszentgróti REKORD Kft, az OTP. Rt.)

Az oktatási törvény világosan képviseli azt a jogalkotói alapelvet, miszerint a törvényi szabályozás kiterjed az iskolai nevelésre-oktatásra (függetlenül annak típusától), valamint az azzal összefüggő szolgáltató és igazgatási tevékenységre (függetlenül attól, hogy azt milyen intézményben, szervezetben látják el, illetve ki az intézmény fenntartója). Ezért a közoktatást úgy definiálja, hogy az eleve magában foglalja azokat az iskolai nevelési és oktatási tevékenységeket (intézményeket), amelyeken keresztül vagy amelyek közvetítésével az iskola a szakképzésről szóló törvényben foglalt feltételek betartásával vesz részt a szakképzés feladatainak megvalósításában. (A törvény 20. §-a szó szerint is a közoktatás részévé emeli a szakiskolákat és a szakközépiskolákat.)

Az iskolai rendszerű szakképzés tehát része a közoktatásnak, és vonatkoznak rá a törvényes alapelvek, így például az oktatási és nevelési diszkrimináció tilalma¹⁰⁷, a tanulók testi, értelmi, érzelmi, erkölcsi fejlődése elősegítésének követelménye stb. Közoktatási intézményt (így szakképzési intézményt is) az ország területén alapított és itt székhellyel rendelkező, jogi személyiséggel rendelkező gazdálkodó szervezet (alapítvány, egyesület és más jogi személy, továbbá természetes személy) alapíthat és tarthat fenn. A törvény megoldása kizárja e körből azokat a gazdasági társaságokat, amelyek e kritériumoknak nem felelnek meg, így például nem Magyarországon alapították őket és nincs magyarországi székhelyük, vagy nem jogi személyiségként működő vállalkozások. (Bt., Kkt.) Ezeknek a vállalkozásoknak tehát a közoktatás területén kívül nyílik lehetőség szakképzési tevékenység folytatására és intézmények fenntartására.

¹⁰⁷ A közoktatásban tilos a hátrányos megkülönböztetés bármilyen okból, így különösen a gyermek vagy hozzátartozói, színe, neme, vallása, nemzeti, etnikai hovatartozása, politikai vagy más véleménye, nemzetiségi, etnikai vagy társadalmi származása, vagyoni és jövedelmi helyzete, kora, cselekvőképességének hiánya vagy korlátozottsága, születési vagy egyéb helyzete miatt, valamint a nevelési-oktatási intézmény fenntartója alapján.

A törvény egyértelmű gazdasági és szervezeti kereteket határoz meg a közoktatási rendszerben zajló szakképzés számára. Így például szabályozza a képzést irányító tantervek (Nemzeti Alaptanterv és iskolai kerettantervek) viszonyát, vagy kimondja hogy az Országos Szakképzési Jegyzékben (OKJ) meghatározott szakképesítések megszerzésére szervezett szakmai vizsga állami vizsga.¹⁰⁸

A törvény számos „közoktatási aktort” definiál és ezekhez széles körű jogokat, valamint törvényi kötelezettségeket rendel. Érvényre juttatja azt a társadalmi modellt, amely a képzés területén mint „plurális modell” határozható meg, szemben a korábbi időszakok egy szereplős (állam) modelljével.

Kiemeljük és témánk szempontjából fontosnak tartjuk, hogy a szakközépiskola, a szakmunkásképző iskola és a szakiskola tanulóját a gyakorlati képzés keretében az érdekvédelem és a munkavédelem tekintetében a **közoktatási törvény felhatalmazása alapján** illetik meg mindazok a jogok, amelyeket a Munka Törvénykönyve biztosít a munkavállalók részére. A tanuló foglalkoztatására a törvény kötelezően alkalmazni rendeli a Munka Törvénykönyve 104. §-ának (1)-(4) bekezdését, 124. §-ának (1) bekezdését, 125. §-ának (1)-(2) bekezdését,¹⁰⁹ valamint a munkavédelemre vonatkozó jogszabályokat. A tanuló a gyakorlati képzéssel kapcsolatos igényeinek érvényesítése érdekében – a munkaügyi jogvitára vonatkozó rendelkezések szerint (Mt. 199-202. §) – jogvitát kezdeményezhet.

A szakképzésre vonatkozó előírások alkalmazását a közoktatási törvény külön kihangsúlyozza. Így például a szakképzésben részt vevő tanuló a szakképzésre vonatkozó

¹⁰⁸ A szakképesítés szakmai és vizsgakövetelményei meghatározásáról és kiadásáról, a tanulói jogviszony megszűnése után az iskolarendszeren kívüli szakmai vizsga letételének lehetőségéről, a szakmai vizsga megszervezéséről, a szakképesítést tanúsító bizonyítványok kiadásáról a szakképzésre vonatkozó jogszabályok rendelkeznek.

¹⁰⁹ Ezek a következők: Eltérő megállapodás hiányában a munkavállaló a munkát a munkáltató utasítása szerint köteles ellátni. Nem köteles a munkavállaló teljesíteni az utasítást, ha annak végrehajtása jogszabályba vagy munkaviszonyra vonatkozó szabályba ütközik. Ha az utasítás végrehajtása kárt idézhet elő és a munkavállaló ezzel számolhat, köteles erre az utasítást adó figyelmét felhívni. Utóbbi esetben az utasítás teljesítését azonban nem tagadhatja meg. A munkavállaló köteles megtagadni az utasítás teljesítését, ha annak végrehajtása más személy életét, testi épségét vagy egészségét közvetlenül és súlyosan veszélyeztetné. Az utasítás jogszerű megtagadása nem menti fel a munkavállalót az alól, hogy munkavégzés céljából továbbra is rendelkezésre álljon, és a jogszerű utasításokat teljesítse. Ha a munkavállaló az utasítás teljesítésének jogszerű megtagadása következtében nem végez munkát, a kieső időre távolléti díjra jogosult. A munkavállalót hetenként két pihenőnap illeti meg, ezek közül az egyiknek vasárnapra kell esnie. A munkavállalónak nem kell munkát végeznie a törvényben meghatározott munkaszüneti napon. Így munkaszüneti nap: január 1., március 15., húsvéthétfő, május 1., pünkösdhétfő, augusztus 20., október 23., november 1. és december 25-26.

jogszabályok szerint jogosult juttatásokra és kedvezményekre, amelyeket a gyakorlati képzés szervezője köteles biztosítani.¹¹⁰

A közoktatási törvény a jogok gyakorlásának és a kötelezettségek teljesítésének Polgári Törvénykönyvben (Ptk) megfogalmazott alapelvét emeli ki: **„Az e törvényben meghatározott jogokat és kötelezettségeket rendeltetésüknek megfelelően kell gyakorolni, illetőleg teljesíteni.”** A rendeltetésellenes (rosszhiszemű) joggyakorlást azonosítja a közoktatási törvényben és a szakképzésről szóló törvényben, illetve az e törvények végrehajtására kiadott jogszabályokban biztosított jogok csorbításával, érdekérvényesítési lehetőségek korlátozásával, a véleménynyilvánítás elfojtásával, a tájékozódási jog korlátozásával. Kimondja: a rendeltetésellenes joggyakorlást haladéktalanul meg kell szüntetni, és hátrányos következményeit orvosolni kell. Az eljárásban a gyermek, tanuló javára kell dönteni, ha a tényállás nem tisztázható megnyugtatóan.

A közoktatási törvény fontos szereplője a szülő, akinek jogai ebben a vonatkozásban szélesek és csorbíthatatlanok. A szülőt megilleti például a nevelési-oktatási intézmény szabad megválasztásának joga, az iskola alapításának a joga, az intézmény pedagógiai programjának megismerési joga stb. Részt vehet az intézeti döntések meghozatalában, az iskolai önkormányzat alapításában és annak munkájában stb., tehát az intézmény egész működését befolyásolhatja.

2.2 A szakképzés jogi előírásainak alkalmazása a közoktatás szakképző intézményeire

A közoktatási törvény maga engedi meg – vagy teszi kötelezővé – a szakképzésre vonatkozó előírások alkalmazását, amennyiben a képző intézmény szakképzést folytat. Így elmondható: a szakképzés közoktatási rendszerbe integrált intézményei tulajdonképpen kettős szabályozás alatt állnak, mivel a közoktatási intézményekre vonatkozó szabályok mellett széles körben a szakképzésről szóló jogszabályokat kell alkalmazniuk. A speciális jogi szabályozás azonban tág lehetőséget nyit meg más (új) szereplőknek a szakképzés rendszerébe történő bevonására.

¹¹⁰ Külön szabály, hogy nagykorú és cselekvőképes tanuló esetén a közoktatási törvénynek a szülő jogaira és kötelességeire vonatkozó rendelkezéseit nem kell alkalmazni. Nagykorú tanuló esetén a jogok gyakorlása, a kötelezettségek teljesítése a tanulót a diákönkormányzatot, a tanulók képviselőjét illeti meg, illetve terheli. BH1997. 589. Tanulószerződés hiányában az iskola, illetőleg a gyakorlati képzés szervezője köteles a tanuló kárát megtéríteni, ha a baleset a tanműhelyben végzett munka során következett be [1993. évi LXXVI. tv. 49. § (2) bek, 1993. évi LXXIX. tv. (Ktv.) 77. § (3)-(4) bek].

Így például a szakmai vizsgák, követelmények érvényesítésekor a szakmai vizsgára történő felkészítésben a közoktatási törvény és a szakképzésre vonatkozó jogszabályok szerint részt vehetnek a jogi személyek, a jogi személyiséggel nem rendelkező gazdasági társaságok (akik a közoktatási rendszerbe integrált intézményt nem alapíthatnak), illetőleg egyéni vállalkozók.

A szakképzési intézmények kettős szabályozása különösen jól látható az iskolai irányítás, iskolafenntartás, és finanszírozás területein. Az oktatási miniszter a közoktatási törvényben meghatározottak szerint ellátja a közoktatás ágazati irányítását, de szakközépiskolában és a szakiskolában folyó szakképzés tekintetében a miniszter irányítási hatásköreit a szakképzési törvény határozza meg.

Az intézményfenntartó széleskörű döntési jogköre kiterjed a szakképzési intézményekre is azzal a kiegészítéssel, hogy ennek speciális szabályait a szakképzési törvény határozza meg. Ugyanakkor a fenntartónak lehetősége nyílik ingyenes avagy önköltséges oktatási formák szervezésére, de a fenntartó meghatározhatja azt is, hogy az iskola saját hatáskörében milyen szolgáltatásokat vegyen ki az ingyenes szolgáltatások köréből. [Az értelmező rendelkezések szerint : *fenntartó*: az a jogi személy (helyi önkormányzat, állami szerv, egyházi jogi személy, felsőoktatási intézmény, vállalat, szövetkezet, alapítvány, társadalmi szervezet, nemzeti és etnikai kisebbségi érdekképviseleti szervezet, kisebbségi önkormányzat, egyesület és más jogi személy), illetőleg természetes személy (mint egyéni vállalkozó), amely, illetve aki a közoktatási szolgáltató tevékenység folytatásához szükséges jogosítvánnyal rendelkezik, és a törvényben meghatározottaknak megfelelően a közoktatási intézmény működéséhez szükséges feltételekről gondoskodik.] Fenntartó tehát lehet vállalat, gazdasági szervezet is, amennyiben a törvényes feltételeknek megfelel. **(Fel kell hívnunk a figyelmet, hogy a fenntartó definíciója eltér az alapító definíciójától, illetve attól a fogalomkörtől, amely meghatározza, hogy ki folytathat szakképzést.)** A szabályok lehetőséget adnak a közoktatási képzésen belül bizonyos bevétel centrikus (mondhatnánk profitelvű) képzés folytatására és szervezésére, azaz egy más, a közoktatási törvény ingyenességet deklaráló alapelvével ellentétes logika kialakítására.

3. A szakképzés szabályai

E fejezetben a szakképzési törvényt (és a végrehajtásáról szóló 45/1999. (XII. 13.) OM rendeletet) vesszük nagyító alá.¹¹¹ A szakképzésről szóló törvény céljai között alapvetően

¹¹¹ Az elemzés a 2000 előtt hatályos szövegre támaszkodik, a változásokat külön fejezetben foglaltuk össze.

gazdasági célkitűzések szerepelnek, ami arra enged következtetni, hogy a törvényalkotó szándéka a jogszabály megalkotásával egy rugalmas, a gazdasági modernizáció hajtóerejét jelentő munkaerőpiac megteremtésére irányult.

A törvény hatályának (kiterjedésének) megfogalmazásával határozza meg a szakképzés fogalmát:

A törvény hatálya kiterjed (a felsőoktatásnak minősülő szakképzés, valamint az iskolarendszeren kívüli közlekedési, hírközlési és vízügyi ágazat hatósági jellegű szakképzései kivételével) minden olyan szakképzésre, amely

a szakképesítést megalapozó szakmai alapképzésre;

valamely munkakör betöltéséhez, foglalkozás, tevékenység gyakorlásához szükséges szakképesítés megszerzésére;

a szakmai tevékenység magasabb szintű gyakorlásához szükséges ismeretek elsajátítására;

a hátrányos helyzetűeket, a megváltozott munkaképességűeket rehabilitáló képzésre; valamint

az elhelyezkedést, a vállalkozást segítő képzésre irányul.¹¹²

Ergo a törvény a vállalatoknál, gazdasági egységeknél folytatott képzések jelentős részét szakképzésként határozza meg, ami fordítva azt jelenti, hogy a vállalati/üzemi képzések csak akkor illeszthetők be a szakképzés intézményrendszerébe (és akkor járnak az ezzel együtt jelentkező előnyökkel), ha azok szakmai képesítés megszerzésével párosulnak.

A törvény különbséget tesz az iskolai rendszerű és az iskolarendszeren kívüli szakképzés intézményei között. A szakképzés intézményei ugyanis a törvény szövege szerint a szakközépiskola, a szakmunkásképző iskola¹¹³ és szakiskola, a speciális szakiskola, illetve a munkaerő-fejlesztő és -képző központ. Ezek az iskolai rendszerű szakképzés intézményei, ezekre a közoktatásról szóló törvény, valamint a foglalkoztatási törvény előírásai egyaránt vonatkoznak.

Az iskolarendszeren kívüli szakképzést – amennyiben a képzést szervező intézmények betartják a szakképzési törvényben, valamint a külön jogszabályban meghatározott feltételeket – természetes és jogi személyek, illetőleg ezek jogi személyiséggel nem rendelkező gazdasági

¹¹² E hatály 2003 –ra bővült, a már megfogalmazott területet azonban nem érintette a jogszabálymódosítás.

¹¹³ 2003.-ban már nem.

társasági szakképző iskola fenntartása nélkül, más szervezeti keretben is folytathatnak. A nem iskolai szakképzést alanyi jogon folytatók köre tehát széles, azt is mondhatnánk, ilyen tevékenységet bárki folytathat.

Az iskolai rendszerű és az iskolarendszeren kívüli szakképzést folytató jogalanyok felett az **Országos Képzési Jegyzék** jelenti az elsődleges kontrollt. Értelmezésünk szerint ugyanis csak az képzés, szakképzés, amit az OKJ – államilag elismert – jegyzéke tartalmaz. Fordítva: amennyiben a képzés fel van véve az OKJ-be (és egyéb feltételek is biztosítottak) az szakképzésnek minősül. (Ennek a pénzügyi támogatások igénybevételénél van jelentősége.)

A törvény bevezető része tartalmaz egy záró klauzulát, nevezetesen, hogy ezenkívül szakképzés folytatható más, a szakképzést folytató intézmény által megjelölt, az állam által nem elismert szakképesítés megszerzésére is. (E dodonai megfogalmazás értelmezésére később visszatérünk.)

A szakképzés intézményes rendszere erősen központosított és hierarchizált. A szakképzés központi irányítását az oktatási miniszter látja el, a képzés szakmai irányultsága szerint illetékes (felelős) miniszterrel egyetértésben. Hatáskörén belül: kiadja az OKJ-t, meghatározza a szakmai vizsgáztatás általános szabályait és eljárási rendjét, a honosítás feltételeit, a vizsgadíjakat, a szakképzés megkezdésére és folytatására vonatkozó feltételeket.

Az oktatási miniszter az iskolai rendszerű szakképzés tekintetében külön jogosítványokkal rendelkezik, például meghatározza a szakképzés megszervezésére és a gyakorlati képzési helyek létesítésére vonatkozó feltételeket, a szakmai tantárgyak körét, gondoskodik a tanulmányi eszközökről. E körön belül bizonyos feladatokat az illetékes ágazati miniszterrel egyetértésben, bizonyos hatásköröket az ágazati miniszter javaslata alapján gyakorolhat. A törvény széleskörű jogosítványokat ad a szakképesítésért felelős ágazati miniszter kezébe, például a miniszter jogszabályban (miniszteri rendeletben) meghatározhatja (több szakképesítésért felelős miniszter esetén velük együttesen) a szakképesítés szakmai és vizsgakövetelményeit.

A törvény rendelkezik saját infrastruktúra (kutatóintézet) felállításáról, valamint a gazdasági kamarák bevonásával egy szakképzési hálózat (network) életre hívásáról.¹¹⁴

¹¹⁴ A gazdasági kamara meghatározhatja azoknak a szakképesítéseknek a körét, amelyekre mesterképzés folytatható, illetőleg mestervizsgáztatás szervezhető. A mestervizsgának a gazdasági kamara által kidolgozott követelményeit a szakképesítésért felelős miniszter a gazdasági kamarával egyetértésben jogszabályban határozza meg. A mesterképzés és -vizsgáztatás feltételeiről a gazdasági kamara gondoskodik.

(Gondolunk itt az Országos Munkaügyi Tanácsra, az Országos Szakképzési Tanácsra, és ezek szélesre szabott jogköreire.)

3.1. Az iskolai rendszerű szakképzés

A törvény rendkívül hosszan és részletesen foglalkozik az iskolai rendszerű szakképzéssel. Az iskolarendszeren kívüli szakképzést ugyanakkor röviden intézi el a törvény végén.

Az iskolai rendszerű szakképzésre vonatkozó jogi normák közül csak a legfontosabbakat emeljük ki.

A szakmai elméleti és gyakorlati képzés jogszabályban meghatározott követelmények alapján, szakképző iskolákban folyik.

A törvény a gyakorlati képzés megszervezését minden olyan szakképző iskolában vagy a szakképző iskolával kötött megállapodás, (tanulószerződés) alapján engedélyezi, amennyiben a gyakorlati képzést végző jogi személy, jogi személyiséggel nem rendelkező gazdasági társaság, illetőleg egyéni vállalkozó által fenntartott, működtetett gyakorlólhelyen az megszervezhető, lefolytatható, és ahol a gyakorlati követelményekre való felkészítés jogszabályban előírt feltételei biztosítottak.

A szakképzési aktorok köre tehát az iskolai rendszerű képzés esetében a gyakorlati képzés során kibővül, gyakorlatilag a természetes személy jogalanyokon kívül mindenki részt vehet ebben. [Mindezt a 45/1999. (XII. 13.) OM. rendelet 5. §-a megerősíti.] A gyakorlati képzés színtereivel a szabályozás mintegy „átúszik” az iskolarendszeren kívüli szakképzés rendelkezéseibe, mivel az iskolarendszeren kívüli szakképzést folytathatók köre csak a természetes személyekkel több, mint a gyakorlati képzésre jogosítvánnyal rendelkező jogalanyok köre.

A jogszabály kötelezővé teszi a gyakorlati képzésre kötött „megállapodásra” a Polgári Törvénykönyv rendelkezéseinek alkalmazását.

Jogszabályi előírások folytán a tanuló széles jogosítványokkal rendelkezik a gyakorlati képzésben, így például csak a gyakorlati képzés programjában meghatározott feladat ellátására kötelezhető és csak egészséges, biztonságos körülmények között foglalkoztatható, munkaideje, képzési ideje (napok) limitált stb. A tanulóra vonatkoznak a gyakorlati képzés során a

munkajogi szabályok, valamint munkajognak a polgári jogból átvett szabályai is, amennyiben a tanuló a gyakorlati képzésre tanuló szerződést köt.

Ezzel összefüggésben hívjuk fel arra a figyelmet, hogy a tanuló szerződés sajátos jogintézmény, a munkajogi elemeken felül számos polgári jogi, de ugyanakkor számos közigazgatási jogi vonása is van.¹¹⁵ A tanuló szerződés megkötéséhez például nem elegendő a gazdálkodó társaság általános polgári jogi jogképessége, mivel a társaságnak külön törvényekben és jogszabályokban meghatározott egyéb feltételekkel is rendelkeznie kell. Sajátosan alakulnak a szerződés módosításának, felmondásának szabályai is, így például a gazdálkodó szervezet a tanuló szerződést nem mondhatja fel. Ugyancsak sajátos szabályok érvényesülnek a tanulók anyagi juttatásai és a speciális kártérítési felelősség területén. [A tanuló a tanuló szerződésből eredő kötelezettségeinek vétkes megsértésével a gazdálkodó szervezetnek okozott kárt köteles megtéríteni. A gazdálkodó szervezet, ha a tanulót a gyakorlati képzésben való részvétel során kár éri, köteles azt megtéríteni. Ez vétkességre tekintet nélküli (objektív) kártérítési felelősség. E körben azonban nem a polgári jog, hanem a munkajog kártérítési szabályai az irányadók.]

3.2. Iskolarendszeren kívüli szakképzés

A törvény a résztvevő személy oldaláról közelít az iskolarendszeren kívüli szakképzés szabályozásához. Azaz kimondja: az iskolarendszeren kívüli szakképzésben csak olyan személy vehet részt, aki a közoktatási törvényben előírt tankötelezettségének eleget tett. Az iskolarendszeren kívüli szakképzésben részt vevővel a szakképzést folytató intézmény képzési szerződést köt. A képzési szerződésben meg kell határozni a képzéssel megszerezhető szakképesítést, illetőleg az elsajátítandó ismereteket; a képzés és a vizsga szervezésének formáját, a képzés helyét, időtartamát és ütemezését, a képzési díjat – ideértve a vizsgadíjat – és viselésének módját, a résztvevő és a szakképzést folytató intézmény mulasztásának következményeit. A képzési szerződést írásban kell megkötni, amelyet a szakképzést folytató intézmény öt évig megőriz.

Az iskolarendszeren kívüli szakképzés indításáról, a képzéssel megszerezhető szakképesítésről, valamint a vizsga eredményéről a szakképzést folytató intézmény tájékoztatni köteles a székhelye szerint illetékes megyei (fővárosi) munkaügyi központot.

¹¹⁵ A tanuló szerződést az iskolai beiratkozás időpontját megelőzően az illetékes területi gazdasági kamara előtt írásban kell megkötni. Az írásban megkötött tanuló szerződést a gazdálkodó szervezet az iskolai beiratkozás időpontjáig

A jogintézmény eleve egy polgári jogi szerződéses kötelmet szabályoz, anélkül hogy a jogalanyok kötelmeit konkrétan meghatározná. Valószínűsíthető, hogy a közoktatási rendszerbe nem integrálható szakképzés kibontakozásának terepe lenne ez a szakképzési forma, mivel az alulszabályozás – elvileg – lehetőséget adhat a rugalmasabb képzési formák kibontakozásának.

A képzési formák törvényes minimumának hiányát az idézett OM rendelet pótolja. Definíciója szerint: „*Iskolai rendszerű szakképzés a tanulói, illetőleg hallgatói jogviszony alapján folytatott szakképzés. E jogviszonyok hiányában az iskolarendszeren kívüli szakképzésre vonatkozó rendelkezéseket kell alkalmazni.*” Tehát a **nem tanulói**, és a **nem hallgatói** jogviszony alapján folytatott szakképzés az amire az iskolarendszeren kívüli szakképzés szabályait kell alkalmazni.

Az iskolarendszeren kívüli szakképzést folytató intézmény képzési programjának biztosítania kell a szakképesítésért felelős miniszter által meghatározott szakmai és vizsgáztatási követelmények teljesülését, amennyiben a képzés az Országos Képzési Jegyzékben szereplő szakképesítésre való felkészítésre irányul.

A vonatkozó rendelet speciális, csakis az iskolarendszeren kívüli szakképzésre alkalmazandó kötelező szabályokat is elő ír. Ezek között eljárási szabályként az eddigi – alapvetően polgári jogi – szabályozási technikákban visszatér a közigazgatási-államigazgatási eljárási jog szabályozási logikájához.

A rendelet «többletfeltételt» állít az iskolai és az iskolán kívüli szakképzés alanyai elé, amennyiben azok iskolarendszeren kívüli szakképzést akarnak beindítani. Ezzel az alanyi jogon végezhető oktatási-szakképzési jogosultságot **korlátozza**. A rendelet¹¹⁶ ugyanis kimondja: az iskolarendszeren kívüli szakképzés megkezdésére és folytatására jogszabályban felsoroltak is kizárólag akkor jogosultak, ha az iskolarendszeren kívüli szakképzést folytató intézmények nyilvántartásában szerepelnek. A nyilvántartás vezetéséről és a kezelt adatok köréről az iskolarendszeren kívüli szakképzést folytató intézményeket a bejelentkezéskor tájékoztatni kell.

A nyilvántartásba vétel államigazgatási eljárás:

köteles bemutatni a törvényben megjelölt szakképző iskolának. A tanuló szerződés alapján a szakképző iskolába fel kell venni azt a tanulót, aki egyébként a felvételi feltételeknek megfelel.

¹¹⁶ A elemzett rendeletben szereplő nyilvántartási eljárást mára már hatályon kívül helyezték.

A nyilvántartásba vétel iránti kérelmet a szakképzést folytató intézmény a székhelye szerint illetékes munkaügyi központhoz az I. fokú eljárás lefolytatása céljából nyújtja be. A nyilvántartásba történő bejegyzés két évig érvényes.

A jogszabály részletesen előírja, hogy a nyilvántartásba vétel iránti kérelemhez mit kell csatolni:

Így például:

Jogi személy, illetve jogi személyiség nélküli gazdasági társaság esetén a cégbiróság által kibocsátott 30 napnál nem régebbi cégkivonatot, egyéni vállalkozó esetén a vállalkozói igazolvány hiteles másolatát, vagy az oktatni kívánt szakképesítésekre kidolgozott képzési programot, illetve a szakmai vizsga szervezésére történő felhatalmazást stb.

Amennyiben a képzési program az OKJ-ben szereplő szakképesítés megszerzésére irányul, és a szakképzést folytató intézmény nem központi programot hajt végre, köteles szakértői véleményt beszerezni arra vonatkozóan, hogy a képzési program megfelel-e a szakképesítés szakmai és vizsgakövetelményeinek. A véleményt a nyilvántartásba vétel iránti kérelemhez kell csatolni. Szakértői véleményt a szakképesítésért felelős miniszter által közzétett Országos Szakértői Névjegyzékben szereplő szakértő adhat.

A nyilvántartást vezető a kérelem benyújtását követő 15 napon belül a nyilvántartásba vétel iránti kérelem tényéről írásban értesíti az állam, illetve önkormányzat által fenntartott kérelmező intézmény és a szakmai vizsga szervezését vállaló intézmény fenntartóját, továbbá mellékeli a kérelem másolatát.

A nyilvántartásba-vételi eljárásra az államigazgatási eljárás általános szabályairól szóló 1957. évi IV. törvényt kell alkalmazni – mondja ki a rendelet. A normális közigazgatási eljárásban fellebbezni lehet a kérelmek elutasítása esetében a II. fokú hatósághoz, majd közigazgatási pert lehet indítani a bíróság előtt. A rendelet szerint az elutasítás ellen a Szociális és Családügyi Minisztériumhoz kell fordulni, jöllehet a normál államigazgatási eljárásban a felettes szerv az I. fokú hatóság felettes szerve, esetünkben a kérelmező székhelye szerint illetékes munkaügyi központ. A rendelet homályban hagy olyan alapvető garanciális eljárásjogi kérdéseket is, például van-e helye az eljárásban tanúmeghallgatásnak, hogy alakulnak az államigazgatási eljárásban biztosított ügyfél-jogosultságok stb. A kérelmező így egy „kvázi ügyfél” helyzetbe kerül, ahol jogköre korlátozott, és meghatározhatatlan, aki a

fellebbezési jogának gyakorlásával egy, a szakképzés rendszerétől idegen fórumnál kereshet jogorvoslatot.

Az ismertetett rendelkezések arra utalnak, hogy a jogszabály az eljárás-technikai normáknak ad prioritást, a szervezeti eljárás és a szervezeti ellenőrzés játékszabályait határozza meg. A másik oldalról ez azt jelenti, hogy **tartalmi** kritériumokat nem határoz meg, ergo azokban az esetekben, ahol a formai és eljárási követelmények teljesülnek, ott a regisztráció minden bizonnyal sikeres lesz még akkor is, ha a képzés színvonala számos kívánnivalót hagy maga után.

Nemcsak a nyilvántartásba vétel, hanem a nyilvántartásból való törlést is szabályozza a rendelet. A törlés egyúttal a képzés folytatásának – újrakezdésének – akadályá.¹¹⁷

Az iskolarendszeren kívüli szakképzés neuralgikus pontja a finanszírozás. Az iskolarendszeren kívüli szakképzés finanszírozásában bekövetkezett változások jól jelzik a képzésforma emancipációját is. A jogalkotói törekvések kifejezetten a vállalatok által szervezett iskolarendszeren kívüli szakképzések legitimitásának növekedésére utalnak, amikor megnyitják a képzések szervezői előtt a szakképzési hozzájárulás igénybevételének (visszafordításának) lehetőségét. A 48/1999. (XII. 26.) OM rendelet szabályozta¹¹⁸, mikor és milyen feltételek mellett vehető igénybe a szakképzési hozzájárulás a saját munkavállalók részére szervezett szakképzést nyújtó tanfolyamok esetében. A szakképzési hozzájárulásra kötelezett, a szakképzési törvényben meghatározott képzési szerződés, illetőleg tanulmányi szerződés alapján megszervezett, megyei/fővárosi szakképzési bizottság által elfogadott szakképzés költségeivel (kiadásával) a hozzájárulás alapjának legfeljebb 0,5%-ának mértékéig csökkentheti bruttó kötelezettségét, amennyiben ennek jogi feltételei fennállnak.

A feltételek között szerepel a képzési program elfogadása, a képző szervezet munkaügyi központ általi regisztrációja, a képzés OKJ legitimációja, időtartama (a képzés minimális időtartama 15 óra és nem kevesebb mint 3 nap), helyszíne stb.

Ez azt jelenti, amennyiben egy gazdasági szervezet megbíz egy regisztrált képző szervezetet minimum 3 napos képzéssel, amelynek végén az OKJ-ban elismert szakmáról tanúsítványt,

¹¹⁷ A nagyközönség onnan tudja meg, hogy kinek van jogosítványa szakképzést folytatni, hogy az Oktatási Minisztérium – a rendelet szerint – az érvényes tanúsítvánnyal rendelkező szakképzést folytató intézmények listáját az általuk folytatott szakképesítések feltüntetésével évente hivatalos lapjában közlemény formájában köteles közzétenni. Természetesen, ha a publikum olvas OM közlönny.

¹¹⁸ Mára már hatályon kívül helyzték, helyette a 32/2001 (IX. 4.) OM rendelet szerint kell eljárni. A 2001.-es rendelet azonban nagyrészt a korábbi szabályozás előírásait ismétli meg, tartalmi változást a leírtakhoz képest nem hozott.

bizonyítványt, vagy más oklevelet adnak ki, akkor az ily módon szervezett képzése szakképzésnek minősül, még hozzá iskolarendszeren kívüli szakképzésnek. Azonban ekkor sem lehet a szakképzés intézményrendszerét teljes egészében megkerülni, mind az OKJ szakmai listájának betartása, mind a képzőintézmény regisztrációja kötelező.

A rendelet önálló fogalmakkal dolgozik, és ezek a fogalmak utalnak arra, hogy mit kell értenünk azokon a képzéseken, amelyek esetében a támogatás igénybe vehető. Így meghatározza a külső képzés fogalmát, amely alatt azt a képzést érti, amelyet a (szakképzési) hozzájárulásra kötelezett teljes egészében saját szervezetétől elkülönülten, szakképzést folytató szervezet közreműködésével valósít meg.

Meghatározza a jogszabály a belső képzés fogalmát, amely alatt azt a képzést érti, amelyet a hozzájárulásra kötelezett teljes egészében saját szervezetén belül valósít meg.

A jogszabály ismeri még az ún. vegyes képzés fogalmát: az a képzés, amelyet a hozzájárulásra kötelezett részben külső, részben pedig belső képzéssel valósít meg.

Az értelmező rendelkezések alapján tehát, amennyiben a vállalatok/üzemek saját képzési szervezetüket regisztrálják, és OKJ szerinti szakmát oktatnak, lehetőségük nyílik – kedvezmények igénybevételével – saját (felnőtt) dolgozóiknak képzést szervezniük. **A vállalati/üzemi képzésnek tehát integrálódnia kell a szakképzés rendszerébe ahhoz, hogy különböző kedvezményes finanszírozási formákat igénybe véve legitim képzéssé váljon.**

4. A szakképzésen kívüli egyéb képzések és képzési formák

E képzési formába tartoznak azok a tanfolyamok, oktatási formák, amelyeket feltételezett vállalatunk szabadon szervezhet a dolgozóinak, vagy szabadon szerveztethet, ám a képzésben résztvevők – még akkor sem, ha több mint 3 napig vesznek rajta részt – nem kapnak szakmai képesítést vagy ezzel egyenrangú bizonyítványt, tanúsítványt, oklevelet.

A gazdasági tevékenységek egységes ágazati osztályozási rendszerében (TEAOR) a 80.42 statisztikai szám alatt található az ún. „Felnőtt- és egyéb oktatás”. A statisztikai rendszerhez fűzött magyarázat szerint ide tartozik a felnőttoktatás minden, az iskolai és az egyetemi rendszerű oktatáson kívüli formái, az alapfokú oktatás, a középfokú oktatás, és az iskolai rendszerű és egyetemi oktatáson kívüli oktatás. Ebben az esetben a képzést nyújthatják nappali vagy esti iskolák vagy speciális felnőttoktatási intézmények. (E statisztikai számba tartozik a

rádióon vagy a televízióon vagy a levelezésen keresztül folytatott oktatás, valamint minden olyan **oktatási forma, ami máshová nem sorolható.**)

Nem a véletlen műve az, hogy a gazdasági tevékenységek statisztikai osztályozásán keresztül közeledünk az ún. egyéb oktatási formák bemutatásához. Ezek ugyanis – feltevéseink szerint -- olyan képzések, amelyek a piaci logikát viselik magukon, amelyeket bármely gazdasági társaság vagy bárki végezhet, és amely alapvetően a gazdasági jogban (szerződések joga – mint képzési/szolgáltatási szerződés) nyert szabályozást.

Főbb jellegzetességük ezen túlmenően is összeállítható:

- **nem szakképzés;**
- **nem az OKJ szerinti képzés;**
- **a képzés szervezőjének nincs regisztrációs vagy bejelentési kötelezettsége;**
- **nem működik a közoktatási és az egyéb (szakminisztériumi) állami kontroll;**
- **nincsenek előírások a képzés résztvevőivel, a képzés lebonyolításával, programjával, a tanszemélyzettel, az időtartammal stb. szemben;**
- **„alulbürokratizált” működési mechanizmus, ami azt jelenti, hogy – szemben például a nem iskolai rendszerű szakképzéssel – még a szervezeti ellenőrzés minimuma sem működik;**
- **feltételezhető, hogy ezek a képzési formák a vállalatok/üzemek belső képzési piacának igényeit elégíti ki;**
- **formai kialakulatlansága alkalmas a flexibilis és gyors, a vállalatok piaci alkalmazkodását szolgáló oktatási stratégiák kiépítésére;**
- **feltételezhető (és általános szociológiai tanulság), hogy a vállalatvezetés kezében ezek az oktatási formák részei a vállalati szervezet irányításának és a vezetés eszköztárát gyarapítják akár a munkaerő feletti szervezeti kontroll, akár a munkaerő feletti munkaerő-piaci kontroll kiépítésében.**

Az egyéb képzési formákból eredő jogi konfliktusok a bírói gyakorlatban a **polgári jog** szerződésekre vonatkozó szabályai alapján nyernek elbírálást [például a tanuló (képzésen résztvevő) és az oktatásszervező között]. Ezt a fő szabályt csak a munkaviszonyban álló munkavállalók esetében tarthatjuk kivételnek, tehát akkor, amikor a vállalat a saját munkavállalóját tanulmányi szerződés alapján taníttatja. Ebben az esetben a **munkajog** szabályai az irányadóak.

A tanulmányi szerződés – amelynek bizonyos elemeinek hatását és működését korábban láttuk a szakképzésre vonatkozó szabályozás leírásában – «Janus-arcú» szerződés. Egyrészt a polgári jogi kötelek számos elemét magán viseli, másfelől azonban eltér a polgári jog szabályaitól. Ugyanis amíg a kötelezettségek és a jogosultságok vonatkozásában a polgári jognak a felek egyenlőségét (szolgáltatás-ellenszolgáltatás arányossága) követő szabályozása felé nyit, addig a szociológiai realitás, hogy egymással alá-fölé rendeltségben lévő felek között jön létre a szerződéses kötelelem. A munkavállaló – helyzetéből adódóan – élvezzi a munkajogi jogvédelmet a tanulmányi szerződés másik oldalán megjelenő féllel -- vagyis a munkáltatóval szemben. Ugyanezt a munkavállalói védelmet szolgálja az a perjogi rendelkezés, hogy a tanulmányi szerződésből fakadó jogvitát a munkaügyi perekre szakosodott munkaügyi bíróságok előtt kell lefolytatni (Mt. 114. §) – kivéve a nappali tagozatos iskolai rendszerű képzésben való részvételre kötött szerződést –, ami jelentős perköltségkedvezményt jelent adott esetben a rosszhiszemű, szerződéses kötelezettségeit megszegő munkavállalónak.

A tanulmányi szerződés a munkáltató szakember-szükségletének biztosítását szolgálja, tehát a törvényből következően szakképzésre köthető. A mindennapi gyakorlatban azonban a célkitűzés elmosódik, mivel a cégek tanulmányi szerződést kötnek az alkalmazottaikkal akkor is, ha vállalati (vagy külső) szervezésű továbbképzésről, szakmai képesítést nem adó tanfolyamról, külföldön szervezett betanító tanfolyamról van szó. Így a már diplomával rendelkező vagy szakképesítéssel rendelkező munkavállalói csoportok vállalathoz kötését számos esetben szintén a tanulmányi szerződés megkötésével szeretné biztosítani a munkahely. E törekvésekkel párhuzamosan a (bírói) joggyakorlat egyre inkább felpuhítja a törvényben megfogalmazott célkitűzést, és bármely képzési formára, módra, tanfolyamra lehetővé teszi a tanulmányi szerződés megkötését.

A tanulmányok során munkavállaló és a munkáltató között a leggyakrabban előforduló konfliktusok a munkáltató által biztosított – vagy kötelezően biztosítandó – szabadidő mértéke, illetve más kedvezmények biztosítása körül bontakoznak ki. A Munka Törvénykönyve a tanulmányi szerződés körében rendelkezik erről, és előírja, hogy aki iskolai rendszerű képzésben vesz részt – és tanulmányi szerződést köt – azt a munkáltató köteles a tanulmányok végzéséhez szükséges szabadidőben részesíteni. Ebből a rendelkezésből következik, hogy a nem iskolai rendszerű képzésben részt vevő munkavállalónak tanulmányi munkaidő-kedvezmény csak abban az esetben jár, ha azt munkaviszonyra vonatkozó szabály (például kollektív szerződés) elrendeli, vagy maga a tanulmányi szerződés biztosítja. Tehát a

tanulmányi szerződéssel nem rendelkező, a nem iskolai rendszerű képzésben részt vevő munkavállaló vagy a szabadidejének terhére vesz részt a tanfolyamokon, képzéseken, vagy munkaidő alatt, és akkor a munkáltató belátására van bízva, hogy cége a képzést túlmunkának vagy olyan munkavégzésnek minősíti, amelyért valamely címen pótlék fizethető ki. Erről a kérdéskörrel csak empirikus elemzések ismeretében tudnánk közelebbi megállapításokat tenni.

5. Változások a 2001.-ben elfogadott törvényekben. A változások iránya: előzetes információk a várható jogszabály módosításokról

~~Előre kell bocsátani, ebben E fejezetben leírtak tervezett és legfeljebb tárgyalási sorozatba vett jogszabályok szövegein nyugszanak. Így sem a végleges szöveg nem áll rendelkezésünkre, sem a változások végleges listáját nem ismerjük. Ami azonban ezek nélkül is elemezhető az a változások iránya azokat a törvényeket elemezzük, amelyeket az Országgyűlés 2001.-ben hozott. Két törvényt kell kiemelnünk, a 2001. évi LI. törvényt „A szakképzési hozzájárulásról és a képzési rendszer fejlesztésének támogatásáról”, valamint a 2001. évi CI törvényt „A felnőttképzésről”.~~

„A szakképzési hozzájárulásról és a képzési rendszer fejlesztésének támogatásáról” címet ~~viselő et viselő~~-törvény ~~javaslat~~-szerint a szakképzési alaprészből nyújtható támogatások köre tágabb lett ~~lesz,~~ mint korábban volt, ~~mivel-mivel~~ a támogatott szakképzések a ~~jövőben~~-nem kötődnek ~~majd~~-az OKJ-hez. A változás mögé nézve azt lehetne mondani: a nem OKJ-szaktmák támogatásának megnyitása mögött az rejtőzhet, miszerint a gazdaság legdinamikusabb szektorának szakmái vagy kívül esnek az ~~OKJ-listáján~~-OKJ-listán, vagy mire OKJ legitimációt nyernek már nem érdemes őket szakmaszerűen oktatni, mivel újdonságot adó varázsuk elmúlt. A szakképzési törvény azon – általunk korábban dodonainak nyilvánított – megfogalmazása, miszerint az állam által el nem ismert szakképzés is támogatható, ~~ebben az új törvényben „továblépésben”~~ bukkan elő újra, és e ~~szabályozási~~-változásból tudjuk ~~utólag~~ értelmezni a mondatot.

A törvény ~~javaslat~~-konkrét jogi megoldásaival kapcsolat~~osan ban~~-gyakorlati kérdések sora vetődik fel. ~~mint Pp~~ például: hogyan minősül szakképzésnek a képzés, ki mondja meg azt, hogy szakképzésről van szó stb. A törvény a Regionális Fejlesztési és Képzési Tanácsok hatáskörébe utalja mindezt, amiből a 2. számú melléklet szerint 87 db működik. Újabb tanácsok és intézmények kelnek ~~tehát~~ életre, a szakképzési alap feletti rendelkezés pedig – bár a törvény ~~javaslat~~-e ~~zen a~~-téren homályos – megoszlik az új elosztó központok között. A törvény~~javaslat~~

13. §-a kimondja: „Az alaprész felhasználásával kapcsolatos döntés-előkészítő feladatokat a Fejlesztési és Képzési Tanács látja el.”¹¹⁹ E Tanács z-is-új intézménynek ~~tűnik~~, létszámát éppúgy meghatározta a törvény, ahogy tagjainak összetételét is.

A törvény javaslat-módosította a foglalkoztatási törvényt ~~is-módosítja~~, és e módosításokból ~~bből~~-derül ki igazán, hogy az új jogszabály-javaslat-a munkaerő-piaci alap szakképzésre fordítható részének reformját jelentette. Kibővültek a célok: a képzési rendszer fejlesztése belép a támogatott törvényi célok közé: képzési-fejlesztő-képzésfejlesztési programok finanszírozását, közalapítványok támogatását stb. teszi így majd-lehetővé az új jogszabály. Ennek megfelelően a szakképzési alaprész ~~—amelynek az előbb említett új szervezet lesz az elosztó bázisa—~~a fejlesztési és képzési alaprész nevet viseli ~~—majd~~. Itt meg kell jegyeznünk, hogy a foglalkoztatási törvény módosításaiban a szakképzés szó maga eliminálódik, holott a törvény javaslat névlegesen a szakképzési hozzájárulásról szóló javaslat. **Ergo: a gazdaság aktoraitól szakképzési hozzájárulás címén vannak el pénzeszközöket, amelyeket egy új (de voltaképpen átláthatatlan és feltételezhetően bürokratikusán működő) testület javaslatára alapján bármilyen képzésfejlesztésre, vagy a szakmai képzéstől távol eső projektekre (vagy ötletre) el lehet költeni.**

Elemzésünk másik tárgya „A Felnőttképzésről” szóló törvény. címet viseli (?). A törvény az iskolarendszeren kívüli felnőttoktatást a már meglévő törvények mellett keretjelleggel kívánja szabályozzani, e körben számos garanciális jellegű jogot biztosít ~~—majd~~. A jogszabály célkitűzései között számos elérendő cél szerepel, többek között az ún. „tudásalapú társadalom” kialakulása éppúgy szerepel, mint az élethosszig „tanuló társadalom” kialakulásának finansziális ösztönzése.

A jogász-elemző számára először a „keretjelleg” tűnik fel, mivel a jogszabályok keretjellege „önmagában” hozza létre a szabályozási úrt. Előfordulhat ugyanis, hogy a törvényi kereteket kitöltő alacsonyabb jellegű jogszabályok konkrét rendelkezései eltérnek a törvénytől, esetleg az alacsonyabb jogi normát kibocsátó szervezet érdekei köszönnek vissza a jogi normában.

A javaslat alapelvei között az átfogó szabályozás és ellenőrizhetőség éppúgy szerepel, mint az állami aktivitás. A felnőttek képzésben való részvételét, állampolgári jogként biztosítaná.

A törvény javaslat a felnőttképzés minőségbiztosítását lényegében egy akkreditációs rendszerként képzei el. Differenciált finanszírozást szabályoz, ígér, ami azt jelenti, hogy a

¹¹⁹ A hatályos szövegben: Országos Szakképzési Tanács.

törvény a képzésben résztvevőt támogatja, és a rászorultság elvének megfelelően a hátrányos helyzetben lévő csoportok kiemelt támogatását fogalmazza meg. ~~Ígéri az adórendszer, az AFA rendszer reformját, és komoly adókedvezményeket.~~

„A kitűzött célokat a felnőttképzési rendszer áttekinthetőségének (transzparenciájának) erősítése érdekében, világos irányítási-felelősi rendszerben a már meglévő intézményrendszer továbbfejlesztésével kell elérni”. – mondta ki annak idején ~~ja ki~~ a törvényjavaslata. Ezért a törvényben az oktatási miniszter abszolút prioritást kap e területen. A miniszter szakmai tanácsadó testületként hozza létre a javaslat az Országos Felnőttképzési Tanácsot [OFkT]. Ebben a felnőttképzésben érdekelt szervezetek képviselői döntés-előkészítő, konzultációs lehetőséget kapnak.

Mivel az előterjesztés szabályozási tárgyköre (tárgyi hatálya) kiterjed az iskolarendszeren kívüli szakképzés egyes intézményeire, számos jogszabályt kellett módosítani. ~~kell.~~ Így – többek között ebben a tanulmányban elemzett – 45/1999. (XII. 13.) OM rendeletet, a 6/1996. (VII. 16.) MüM rendeletet (Munkaerőpiaci Alapról) stb. ~~Am, hogy mit és hogyan az az előttünk fekvő anyagból nem derül ki.~~

A törvény jogszabály-szövege nem mentes a problémáktól. ~~A javaslat elején a szövegben mindjárt az újraszabályozás igényével találkozunk, anélkül azonban, hogy az új szabályozás jogrendbe illeszthetőségéről bármilyen információnk lenne. Csak nehezen értelmezhető a területre vonatkozó más jogszabályokhoz való viszonya, továbbá a törvény szó szerinti megfogalmazásában:~~

„~~A felnőttképzés Amennyiben e törvényben nem szabályozott kérdéseiben –eltérő rendelkezést nem tartalmaz, a felnőttképzésre vonatkozóan a szakképzésről szóló 1993. évi LXXVI. törvény (a továbbiakban: Sztv.), a közoktatásról szóló 1993. évi LXXIX. törvény (a továbbiakban: Ktv.), valamint a felsőoktatásról szóló 1993. évi LXXX. törvény (a továbbiakban: Ftv.) rendelkezéseit kell megfelelően alkalmazni.~~” Jogász nyelven ez azt jelenti, hogy minden egyes egyedi ügy eldöntésénél, konkrét jogosultság meghatározásánál össze kell vetni a szóba jöhető jogszabályokat egymással, tisztázni kell azt, hogy hol van eltérés közöttük, hol van ütközés a rendelkezésekben, és csak az összevetés függvényében lehet kijelölni az alkalmazott jogszabályt. [A szabályozás technika mintája az Mt (Munka Törvénykönyve) és a Kjt. (a közalkalmazottak jogállásáról szóló törvény) viszonya, ami a gyakorlatban számos jogalkalmazási problémát vet fel.]

A felnőttképzés irányítása és intézményrendszere a jogszabály szerint centralizált ~~lesz,~~ mivel a törvény ~~–A javaslat biztosítja~~ az oktatási miniszter kizárólagos irányítási, és korlátlan rendeletalkotási jogosultságát biztosítja.

Az Országos Felnőttképzési Tanács szakmai döntés-előkészítő, véleményező és javaslattevő országos testületként működik ~~majd a jövőben,~~ e Ezen felül „értékelési” joga van a képzés tapasztalatairól és e körben javaslatot tehet a változtatásokra. A törvény Konkrétan meghatározza ~~a javaslat~~ a testület összetételét. (13+ tagból áll, ahol 5 fő különböző minisztériumokat képvisel.)

Ezen túlmenően a törvény javaslat ~~–a~~ Nemzeti Felnőttképzési Intézet létrehozásáról rendelkezik.

A törvény a felnőttképzésre jogosultak körét nyilvántartásba vételhez köti, amelyet az Országos Közoktatási Értékelési és Vizsgaközpont (OKÉV) vezet (egy újabb intézmény). A törvény javaslat ~~e~~ területen az Áe (az államigazgatási eljárásról szóló törvény) alkalmazását írja elő azzal, hogy itt a fellebbezést elbíráló fórum az Oktatási Minisztérium.¹²⁰

A Törvény A javaslat ~~– az ígéretekhez híven~~ – részletesen szabályozza a felnőttképzési intézmények ellenőrzését. Az OKÉV ellenőrzési jogkörére az Áe hatósági ellenőrzésre vonatkozó rendelkezéseit kell alkalmazni – fogalmaz a jogszabály törvény javaslat.

A jogszabály az oktatási miniszter¹²¹ (Oktatási Minisztérium) jogkörét kiszélesíti: a felnőttképzési feladatok ellátása érdekében ugyanis az oktatási miniszter regionális munkaerő-fejlesztő és -képző központokat működtet. Nem rendelkezik szót ~~a~~ törvény javaslat arról, ezen intézmények k ~~–~~ minként illeszkednek bele a jelenlegi intézményi hálózatba, illetve az ugyanesak országgyűlési tárgyalás alatt lévő ~~–~~ e tanulmányban ismertetett ~~–~~ regionális hálózati tervekbe.

A képző központ *központi költségvetési szerv* – mondja ki a törvény 11. §. (2) bekezdése. a javaslat. ~~–~~ Az oktatási miniszter látja el a központok felügyeletét és gyakorolja az államháztartásról szóló 1992. évi XXXVIII. törvényben meghatározott fenntartói jogokat.

A törvényi felhatalmazásból kitűnik: széleskörű intézményhálózat megteremtéséről van szó, valamint egy széles jogszabályi felhatalmazással rendelkező regionális apparátus felállításáról.

¹²⁰ Jelenleg a Foglalkoztatási és Munkaügyi Minisztérium

¹²¹ Jelenleg a Foglalkoztatási és Munkaügyi Miniszter

Így például a képző központok ellátják a szakképzési törvényben számukra meghatározott feladatokat. A [törvény javaslat](#) célkitűzésével összhangban Felnőttképzési Akkreditáló Testület (FAT) ~~kerül-kell~~ [felállítani, átszervezni](#), amely az akkreditációs eljárás lefolytatása alapján kiadja az akkreditációs tanúsítványt. ~~A javaslat részletes szabályaira nem térünk ki, lényegük: a felsőoktatás mintájára működő akkreditációs rendszer kialakítása.~~

A [törvény javaslat](#) által megfogalmazott képzés~~ek~~[ek](#) tartalmi garanciáik közé tartozik a szakmai tanácsadó testület, a törvény által a képzési intézményeknek kötelezően kidolgozandó és a törvényben meghatározott éves képzési terv, valamint a képzési program tartalmi akkreditációja. A tartalmi garanciák körébe számít az a tervezett törvényi rendelkezés is, amely szerint a képzési programok minden elemét törvényi szinten kell szabályozni.

A törvény ~~(javaslat)~~ [új](#) – polgári joggal alapuló – intézményt teremt meg „*a felnőttképzési szerződést.*” A konkrét rendelkezésekből azonban kiderül: a törvénybe iktatott polgári jogi és garanciális elemek (írásban kell megkötni, [stb.](#)) között nem szerepelnek a szerződésszegés szankciói, sőt utalás sem történik a Ptk szabályaira.

A törvény külön fejezetet szentel a felnőttképzési támogatásoknak. A [törvény](#) hatályos rendelkezései e [ponton hiányosak](#), [a törvényjavaslat néhány konkrét és fontos rendelkezése](#) a kihirdetett szövegbe ugyanis nem került bele. [Csak a támogatások általános szabályai és a közfeladatot ellátó felnőttek képzésének támogatása maradt a szövegben. Ezek így értelmezhetetlenek](#), és betarthatatlanok. ~~„javaslat a normatív támogatás igénybevételét, az OKJ-szaktárgyakra nézve teszi lehetővé, de az oktatási miniszter javaslatot tehet a Kormány felé a normatív támogatások kiterjesztésére. A normatív támogatás elnyerésének számos speciális szabálya van, közöttük néhány, csak a politikai folyamatok felől szemlélve érthető szabály. Ilyen például a „jogszabályi előírás alapján normatív támogatásban részesíthetők azok a felnőttek, akik továbbképzésére a közfeladatok magasabb szintű ellátása érdekében van szükség.” Támogatható azonban a foglalkoztatási törvényben meghatározott néhány képzési forma és tanfolyam is.~~

A törvény – végül is ezt a bevezető megígérte – [a saját](#) munkavállaló felnőtt képzését is támogatja, mivel a munkaadó a szakképzési hozzájárulásról szóló törvényben meghatározott módon és mértékben ezt támogathatja. (Tegyük hozzá: az ott meghatározott mértékben.)

A törvény lehetőséget ad a felnőttképzés technikai fejlesztésének támogatására. A [törvény 26. §. A alapján javaslat szerint a](#) „*A felnőttképzés technikai feltételei fejlesztésének*

támogatására az oktatási miniszter – az OFkT véleményének kikérésével – a felnőttképzést folytató akkreditált intézmények számára a Mpa Sza terhére pályázatot írhat ki, és dönt támogatásukról.”

Összefoglalóan: a törvényjavaslat újabb intézményrendszert hozott létre és egy újabb központosított támogatási rendszert épített ki, amikor az állami szerepvállalás erősödését, az állammal kooperáló képzési formák és képző intézmények támogatottságának növelését teremti meg. Nincs tudomásunk arról, jogilag mindez miként illeszkedik a meglévő intézmény-rendszerhez de hiányoznak a finanszírozás garanciáit adó jogszabályok is. A szabályozás komplexnek tehát nem mondható (átfogónak semmiképpen) a javaslat, ám a vállalati szektor működésében a jogi kollízió elmaradása így is meglehetősen nagy konfliktusforrás lehet.

6. Jogszabályváltozások 2003.-ban.

Igazságtalan és tudományosan inkorrekt lépés lenne részünkről, ha elhallgatnánk a jogterület 2003.-ban bekövetkezett változásait. Átfogó módosításra került maga az alapjogszabály „A szakképzésről” szóló 1993. évi LXXVI. tv. de valamennyi, a terület szabályozásában fontos szerepet betöltő jogszabály is megváltozott. Nem elemezzük külön – külön a változásokat, csak arra a kérdésre összpontosítunk, vajon a változások hatására módosítani kell-e elméleti álláspontunkat, és következtetéseinket.

A szakképzési törvény bevezetője lényeges változáson nem esett át, a stilisztikai átfogalmazás a hatalomra került koalíció szóhasználatát alkalmazza e területen is, Fontosabbak a törvény hatályát érintő változások. A törvény (új) szabályozási területe gyakorlatilag minden olyan képzési tevékenység, ahol szakmát oktatnak, ám ezen belül kiemelt szabályozási terület a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok szakképzése, vagy a rehabilitációs képzés. E tágan értelmezett szakképzés fogalom nyomja rá a bélyegét a szakképzés intézményeinek felsorolására, felvéve az intézményi képzőhelyek közé olyan intézményeket is, mint a regionális munkaerő fejlesztő és képző központ, vagy minden, a gazdasági társaságok (természetes és jogi személyek) által folytatott szakképzést. A széles szabályozási sáv politikáját a törvény nyíltan elismeri, mivel a 3.§. (3) bekezdése kimondja, az OKJ rendszerén kívül is folytatható szakképzés, még akkor is, ha azt az állam nem ismeri el.

A bővítés szempontjai érvényesülnek a technikai rendelkezésekben is, így pld az Országos Képzési Jegyzékben (OKJ) kell meghatározni a szakképzettség megszerzésével betölthető foglalkozás statisztikai számát (FEOR).¹²²

A szakképzés irányítási rendszere lényegesen nem változott, a módosítások a jelenlegi közigazgatási szerkezethez "idomították" a döntési jogköröket. Új szabályként vezették be az Országos Vizsgaközpont (Országos Értékelési és Vizsgaközpont) hatósági feladatellátó szerepét, valamint a szakmai - állami ellenőrzés pontos meghatározását. E körbe lényeges és megemlítendő változás, miszerint a gazdasági kamarák szerepe nemcsak a képzés felépítésében (tanterv), hanem annak ellenőrzésében (vizsgakövetelmények kidolgozása, vizsgáztatás feltételeinek biztosítása) is megnőtt. A jogszabály – véleményünk szerint – az új kormányzat kormányzati filozófiáját tükrözi, mint ahogy az is, hogy az Országos Szakképzési Tanács korábbi újraszabályozásánál a képzés hétköznapjaiba "beengedett" szociális partnereket véglegesen száműzi. (A tanácsot az Országos Érdekegyeztető Tanács választja sorai közül, s eltérően a korábbiaktól, így a participálitás elvét mellőzi.)

A törvény a szakképzés követelményeit egyértelműen – és részletesen – definiálja. Előírja, hogy a szakmai és a vizsgakövetelmények meghirdetésénél a képzés valamennyi elemét, és összetevőjét konkrétan meg kell határozni. A garanciális elemek törvénybe foglalása miatt érzett elégedettségünkön túlmenően azért meg kell állapítanunk, a képzés szabályozása ilyen formájában bürokratikus és a jövőben a képzési tartalmak csak nehezen – az eljárási koreográfiák betartásával -- változtathatóak meg. E körülmény a szabályozás flexibilitása ellen hat. A szabályozás nehézkessége -- ha a törvény szabályozási területének sokszínűségére gondolunk – valószínűleg számos gyakorlati területen okoz majd problémát.

A korábbinál alaposabb és részletesebb szabályok meghatározására való törekvés valamint a nehézkes, bürokratikus szabályozás kimutatható a szakképzések egyes konkrét formáira vonatkozó előírásokban. Így például az iskolai rendszerű szakképzés szintvizsga szabályaiban (amelynek során a gazdasági kamara, a szakmai szervezetek, a gazdasági érdekképviseleti szervezetek egyaránt szerepet – és feladatokat – kapnak), avagy a gyakorlati képzést irányító normatívákban.

Elemzésünk korábbi fejezeteiben említettük, hogy a jogszabályokban több jogi szabályozási rendszer él, és kötődik össze. Ezek a különböző szerveződési logikát képviselő

¹²² E módosítás nem a jelenlegi kormány nevéhez fűződik, ám a Medgyesi kormány sem módosította a vonatkozó

szabályrendszerek a változások ellenére is megmaradnak a törvények és rendeletek szövegeiben. Miközben ugyanis a kamarák, érdekképviseltek, állam együttműködését, kötelezettségeit a participációs normákba megjelent közigazgatási jog (pl. az Oktatási Miniszter az 1957. évi. IV. tv. szerinti /ÅE/ eljárási rendben jogosult megvonni az általa feljogosított intézménytől a szakmai vizsga szervezésének jogát) szabályozza, a gyakorlati képzés területén a Polgári Törvénykönyv szabályai az irányadóak, még akkor is, ha az ellenőrzés nem polgári jogi, hanem közigazgatási jogi formában érvényesül.

A tanulószervezés szabályai – ami a polgári jogi szabályok alkalmazását egyértelművé teszi – továbbra sem követik a tiszta polgári jogi konstrukciót. Igaz ugyan, hogy a diszkrimináció tilalmának kodifikációja – mint általános európai uniós jogelv – megjelent a jogi normaszövegben, azonban a törvény 27. §. (4) bekezdése szerint *“a tanulószervezés megkötésében – a tanuló, kiskorú tanuló esetén a szülők, illetőleg a gyám kérésére – az illetékes szakképző iskola képviselője közreműködik.”* Nem tudjuk értelmezni a polgári jog szempontjából ezt a szerződési közreműködést. Egyfelől az iskola helyzete maga is meghatározhatatlan e kötetmi jogviszonyban, másfelől a közreműködés (megfogalmazott terjedelme is parttalan) minden felelősséget nélkülöz, harmadszor a képzési kötetlem az iskolát a tanulóval szembeni oldalra rendeli inkább, mint a saját térfelére. A leírtakon túlmenően – a tanuló jogi helyzetében bekövetkezett változást is figyelembe véve – a képzési szervezet jogi konstrukciója nem módosult.

A szakképzésről szóló törvény a finanszírozás jogi kereteit alig módosította. Bővült a támogatható képzések köre (az iskolarendszeren kívüli képzésekkel vagy azok “technikai feltételei” létrehozásának támogatásával, ám a lényeges változások az oktatási miniszter irányítási jogkörének területén zajlottak le. Megnőtt, konkretizálódott a miniszter irányítási, döntési jogosultsága, de facto a szakképzési hozzájárulás és szakképzési alaprész vonatkozásában egyszemélyi kompetenciával rendelkeznek. (2001. évi LI. törvény 12. §.)

7. Egy jogász **konzekvenciái** konklúziói

Elképzeltem vállalatunk szemszögéből nézve tehát a jog a legkülönbözőbb képzési lehetőségek változó és sokszínű jogszabályait mutatja fel. A szabályok között átfedések, egymásra csiszoló elírások találhatók, de felfedezhetünk komoly szabályozási disszonanciákat éppúgy, mint jogilag kezelhetetlen helyzeteket.

A jogszabályok szövegének bemutatása alapján kimondható: a jelenleg hatályos jogi szabályozás többféle szabályozási logikát követ, a közigazgatási jog a polgári joggal és a munkajoggal keveredik. Kimutatható, hogy a különböző időszakokban hozott jogszabályok egymástól eltérő logikájú jogi megoldásokon nyugszanak, ám ezek a különböző szabályozási logikák együttesen vannak jelen a hatályos joganyagban, mivel a módosítások sosem helyezték teljes egészében hatályon kívül a megelőző szabályozások jogi megoldásait.

Ez a felemás egymásra épülés lehet az oka annak, hogy a kilencvenes évek közepének polgári jogi dominanciájából fakadó normatívái mellett a 90-es évek végén divatos közigazgatási szabályozás „eredményei” együttesen alakítják a jog normatív tartalmát. Mondhatnánk természetesen azt is, a szabályozás visszatért a közigazgatási jog fősodrához, ám e változások nem semmisítették meg az előző korszak jogi szabályozásának minden egyes elemét.

Meg kell magyaráznunk, miért fontos (és mit jelent) a polgári jog benyomulása a szakképzés/képzés területére, és miért sajnálatos a közigazgatási jog ismételt előtérbe állítása.

Röviden: a polgári jog (magánjog) évezredek óta az a jogág, amely a társadalom magánszereplőinek kapcsolatrendszerét a „privát aktorok” által kialakított (és az állam által elismert, de alapvetően nem államilag létrehívott) konszenzuális normákkal szabályozza. A megegyezésen alapuló jogi normarendszer eleve feltételezi (jogdogmatikai alapelvekkel védi) a jogviszonyba lépő alanyok egyenlőségét, a szerződések gazdag rendszerét. A polgári jog alapelveiben tagadja az erőhatalommal való visszaélést, a rosszhiszemű – tisztességtelen, az alá-fölé rendeltséget kihasználó – joggyakorlást, és széles lehetőséget nyújt a jogsérelmek orvoslására. A polgári jog elveinek megjelenése a szakképzés, tágabban a képzés területén mindenképpen pozitív jogtörténeti fejlemény (volt), mivel ezzel a szakoktatás és képzés ügye kiszabadult a „rendszerváltás” előtt domináns államigazgatási (ma közigazgatásit mondanánk, de napjainkban a közigazgatás szerkezete összehasonlíthatatlan a korábbival) jog karmaiból. Az a tény, hogy a szerződés elve bevonult a szakképzés intézményes piacára – az elmondottakból következően – azt jelentette, hogy a szerződési jog intézményei alkalmazhatókká váltak e területen (a szerződésszegés jogkövetkezményei, a hibás teljesítés előírásai, a szolgáltatási szerződések kötelmei stb.). Az alkalmazhatóság ténye még akkor is jelentős eredmény, ha a jogintézmények kiépítése során a speciális szabályok „rontottak” valamit a polgári jogi jogintézményeken (például a tanulószerveződéseknél a felmondás szabályait a polgári jogi kötelmekről eltérően állapították meg, vagy a szolgáltatások

munkáltatói teljesítésében különbséget tettek (diszkrimináltak) iskolai rendszerű és iskolarendszeren kívüli szakképzés között.)

A közigazgatási (államigazgatási) jog az alá-fölé rendelt szereplők joga, olyan helyzetek szabályozója, ahol a természetes személy (mint ügyfél) a hatósággal, az ügyében dönteni (számára előnyt, jogot, kötelezettséget megállapítani rendelt) köteles szervezettel, az állammal áll szemben. Sem egyenlőségről sem konszenzusális jogokról nem beszélhetünk, a szervezeti hatalom jogsértése csak speciális (és szűk körű) jogorvoslattal orvosolható, ha orvosolható egyáltalán. Visszatérni e jogi szabályozási technikákhoz annyit jelent, mint visszatérni az oktatási piac szereplőinek közhatalommal megerősített hierarchikus rendjéhez.

Természetesen – és ez a jogfejlődés sajátossága – a különböző időszakokban alkalmazott szabályozási technikák egymásra épülése nem totális, hanem részleges mivel az újabb és újabb szabályok nem teljes tagadói a régieknek, hanem csak bizonyos (részleges) korrekciói a korábbiaknak. Ezért jelenleg több logika préselődik bele a vállalati képzést szabályozó jogi normarendszerbe, egymásba nem illő de egy-egy fontosabb lépésnél egyszerre figyelembe veendő jogi logikák érvényesülnek. Például a polgári jog szabályai szerint a szakképzésre megállapodást kötő vállalat az engedélyezési és a finanszírozást meghatározó területen a közigazgatási (pénzügyi) jog szabályait alkalmazza.

Nemcsak a jogi logikák, hanem a képzési formák is sokszínűek. A jog számos intézményt sokszor alapos precizitással szabályoz, de felkínálja a lehetőséget az alkalmazott intézmény megválasztására. Így a vállalatok/üzemek képzési formát kiválasztó döntése stratégiai döntés, de a döntési alternatívák kialakítására tág jogi lehetőség adódik. Más kérdés, hogy a döntésszabályozási formák egyúttal az intézmények közötti döntést/választást is jelentik. A szakadék – napjaink törekvése ellenére – a szakképzés és nem szakképzés között van, és a vállalati/üzemi döntések szabadságfoka valószínű, hogy a nem szakképzés területén (éppen a szabályozatlanság miatt) magasabb. Empirikus kutatások híján megállapításunk inkább hipotézis, mint bizonyító erővel rendelkező eredmény.

A jogász – ezért számos bírálat éri – szereti rendszeres és koherens világban szemlélni a külső valóságot. A jogi normarendszer homogenizációs igénye világképében is megjelenik, ezért szinte sértve érzi magát, ha egy területen nem működik az átlátható jogi-logikai rend. Nos képzeletbeli jogászunk nagyon sértve érezné magát a szakképzést szabályozó jogi normák mélyére látva. Nemcsak arról van szó, hogy a különböző szabályozási logikák különböző –

össze nem illeszhető – megoldásokat hordozó jogi normarendszert eredményeztek, hanem arról a „strukturális rendszertelenségről” is, ami a jogi szabályok mögött megtalálható. A strukturált kaoszt állapotát egyfelől a különböző – a jogszabályok születése körül settenkedő – lobbik áldásos tevékenységének köszönhetjük, másrészt az oktatáspolitikát meghatározó politikai változásoknak, amelyek az egymást követő kormányok jogszabály-alkotási tevékenységében csapódnak le.

A lobbizás érdekében kiváló példa az „államilag el nem ismert” szakképzés finanszírozásának kérdése, pontosabban a folyamat végeredménye: a szakképzési alapból (az adófizetők pénzéből) részesednek azok a vállalatok, képző intézmények is, amelyek – esetleg – maguk kitalálta szakmát oktatnak. Az eltérő oktatáspolitikai filozófiákat hordozó normarendszerek egymásra épülésére pedig jó példa a szakképzési törvénybe folyamatosan „beemelt” új és új szabályozási területek bővülése.

Minden kérdés természetesen egy irányba mutat: képzeletbeli vállalatunk miként és hogyan igazodik el ebben a szabálytömegben. Említettük: a túlszabályozás – éppúgy mint az alulszabályozás – szülőanyja lehet egy (egy önálló vállalati) oktatási stratégiának. E kérdések felvetésének és megválaszolásának köre túlnyúlik a jogszabályelemző kompetenciáján, ez már a konkrét, empirikus elemzések terepe.

Elemzett jogszabályok:

- 1993. évi LXXVI. törvény a szakképzésről
- 45/1999. (XII. 13.) OM rendelet a szakképzés megkezdésének és folytatásának feltételeiről
- 1993. évi LXXIX. törvény a közoktatásról
- 45/1997. (III. 12.) Korm. rendelet az akkreditált iskolai rendszerű felsőfokú szakképzésről
- 142/1997. (VIII. 29.) Korm. rendelet a Magyar Köztársaság és az Európai Közösségek és azok tagállamai közötti Társulási Tanácsnak a Magyarországnak a szakképzés, ifjúságügy és oktatás területén megvalósuló közösségi programokban történő részvétele módozatainak és feltételeinek elfogadása tárgyában hozott 1/97. számú határozata kihirdetéséről
- 48/1999. (XII. 26.) OM rendelet a szakképzési hozzájárulást a saját munkavállalók részére szervezett szakképzéssel teljesítő, hozzájárulásra kötelezettek költségei elszámolásának feltételeiről és az elszámolás szabályairól.
- 32/2001. (IX. 4.) OM rendelet a szakképzési hozzájárulást a saját munkavállalók részére szervezett szakképzéssel teljesítő, hozzájárulásra kötelezettek költségei elszámolásának feltételeiről és az elszámolás szabályairól.

A KÖTETBEN KÖZÖLT TANULMÁNYOK MEGJELENÉSI HELYE:**RENDSZERBE ZÁRVA.**

(A jogász elit világgépének alakulása a rendszerváltás sodrában)

A tanulmány eddig még nem jelent meg, mivel e kötet számára készült. A tanulmány empirikus elemzésében felhasználtuk az ELTE BTK. Szociológiai Intézetének elitkutatói programjához írt kutatási beszámolóinkat.

**MODELLEK ÉS MEGKÖZELÍTÉSEK A POLGÁRI ELJÁRÁSOK
TUDOMÁNYOS VIZSGÁLATÁBAN.**

Megjelent: Controll, 2003/ 1. sz.

**A POLGÁRI PERES BIZONYÍTÁSI ELJÁRÁS ÉS ÍTÉLETI TÉNYÁLLÁS
NÉHÁNY ELMÉLETI PROBLEMATIKÁJA.**

Megjelent: Jogtudományi Közlöny, 2003. 7 / 8. sz.

A VÁLLALATI (ÜZEMI) KÉPZÉS JOGI SZABÁLYOZÁSA

Megjelent: A vállalati képzés egyes tapasztalatai Magyarországon az ezredfordulón
Szerk.: Benke Magdolna
Nemzeti Szakképzési Intézet, Budapest, 2002.